

ВЯЧЕСЛАВ ГРАМЫКА

VYACHESLAV GROMYKO

ПРЫГОДЫ
З ЖЫЦЦЯ
ПРЫРОДЫ

ADVENTURES
FROM THE LIFE
OF NATURE

ВЯЧЕСЛАВ ГРОМЫКА

VYACHESLAV GROMYKO

ПРЫГОДЫ
З ЖЫЦЦЯ
ПРЫРОДЫ

ADVENTURES
FROM THE LIFE
OF NATURE

МІНСК

« БЕЛАРУСЬ »

2003

УДК 821.161.3-93
ББК 84(4Бел)
Г76

Грамыка В.І.

Г76 Прыгоды з жыцця прыроды=Adventures
from the life of nature // Вячаслаў Грамыка. —
Мн.: Беларусь, 2003. — 263 с.: іл.

ISBN 985-01-0431-7.

Кніга ў мастацкай форме апавядае пра жыццё
дзікіх жывёл Беларусі — рачных волатаў самоў, шэ-
рых драпежнікаў ваўкоў і іншых — у іх натуральным
асяроддзі, змяшчае шэраг цікавых замалёвак з нату-
ры. Ілюстравана фотаздымкамі аўтара.

Для сярэдняга школьнага ўзросту.

УДК 821.161.3-93
ББК 84(4Бел)

© Грамыка В.І., 2003
© Блінцоў А.П., мастацкае
афармленне, 2003
© Афармленне. РУП «Выдавештва
«Беларусь», 2003

ISBN 985-01-0431-7

СЛЯДАМІ ШЭРЫХ РАЗБОЙНІКАЎ

Ваўкі з'явіліся нечакана, хоць раней, у вайну, яны выходзілі з лясоў і ў пошуках ежы наведваліся на хутары і ў вёскі, каб напасці на хатнюю жывёлу. Яны амаль не баяліся людзей.

Памятаю, дзед расказваў, што неяк мой хросны бацька Кастусь Мазалевіч (быў ён тады яшчэ падлеткам), убацькушы ваўка, які забег у статак авечак, падумаў, што гэта сабака. Ён не разумеў, чаму сабака ўхапіў і не хацеў адпусіць ад сябе авечку. Хлопчык, у якога пад рукамі нічога не было, здэў з галавы шапку і што было моцы стаў біць ёй па звар'яцелым сабаку, затым схапіў авечку абедзвюма рукамі і прыцягнуў яе ў статак. Так і тузаліся яны — хлопчык і воўк, адзін — спрабуючы ўтрымаць авечку, другі — авалодаць лёгкай здабычай. На шчасце, своечасова падбеглі вяскоўцы, і воўк, пакінуўшы ахвяру і ашчэрваючыся, паціху пабег у лес.

Але з той пары прайшло больш дзесятка гадоў. Вясновыя паводкавыя воды змылі грудкі, занеслі глеем ямы; аджылі лясныя і садовыя дрэвы. Жыццё ўжо ўвайшло ў звычайнае рэчышча, са сваімі паўсядзённымі радасцямі і турботамі. Апошніх было, вядома, больш, але наша хутарское насельніцтва, што з дзяцінства прывыкла да працы, не скардзілася на свой нялёгкі лёс. Людзі з ранку да вечара рупліва працавалі ў полі, а астатак працяглага дня завіхаліся на прысядзібных участках, дзе раслі бульба і агуркі, морква і цыбуля.

І толькі зімою, калі маразы скоўвалі вільготную зямлю і яна, захінуўшыся ў снегавую коўдру, адпачывала, надаваўся час перадыхнуць селяніну.

Зімовыя клопаты на калгасным двары ды нарыхтоўка дроў для сябе здаваліся яму лёгкай забаўкай. Пакарміць жа скаціну духмяным, сваімі рукамі нарыхтаваным сенам, падаць карову ды палюбавецца ўласным парасём, якое падрастала ў хляве, — ці гэта не надае гаспадару настрою?

Міналі дні, месяцы. Гады незаўважна, але шпарка беглі адзін за другім. Некаторыя эпізоды з пражытага паступова сціраліся з памяці.

Забыліся хутаране і пра ваўкоў. Можна, не тое каб зусім забыліся, але паколькі ваўкі больш не нападзілі на хатнюю жывёлу, дык і ўспаміналі пра іх рэдка.

Аднойчы зімовым познім вечарам мы як заўжды сядзелі за сталом, які змайстраваў бацька, ажаніўшыся і аддзяліўшыся ад сваёй радні.

Смачны пах вячэры прымусіў усіх успомніць, што ўжо заканчваўся перадкалядны пост і вечарам адзначалася куцця, а па звычках у такі вечар акрамя іншага небагатага ласунку на стол падавалася тоўчанае льняное семя з адваранай у мундзірах бульбай і кіслым малаком.

Пакуль маці завіхалася каля печы і накрывала на стол, бацька расказваў брату Жоржыку пра начныя выхадкі ваўкоў. Расказваў, як драпежнікі сустракалі ў полі адзіночых людзей, якія заблыталіся ці проста позна вярталіся дадому, як суправаджалі іх да самых хат. Здараліся выпадкі і больш страшныя, калі галодныя ваўкі раздзіралі чалавека, пакідаючы ад яго толькі боты з адгрызенымі нагамі.

Мяне чамусьці асабліва ўразіла тое, што бацька казаў, нібы вочы ў ваўка ноччу свецяцца яркім святлом, як ліхтарыкі. Я звярнуў на гэта ўвагу, хоць быў яшчэ даволі малы і забаўляўся каля ложка са сваім любімым катом, кідаючы яму прывязаную да вяровачкі шпульку, а затым, адбіраючы яе, заліваўся нястрымным смехам, калі той стараўся ўхапіць яе лапкамі і не выпусціць. Але тым не менш я ўжо многае мог усвядоміць, відаць, была тая пара майго жыцця, калі ўсё ўбачанае і пачутае ў дзяцінстве надзейна застаецца ў памяці. Безумоўна, гэта так, бо я і цяпер даволі падрабязна памятаю многія эпізоды маленства, а наша хата, хутарскі двор, наваколле і цяпер уяўляюцца мне даволі выразна.

Дык вось, у той вечар, калі наша сям'я сабралася ў хаце і маці паклікала нас вячэраць, мне чамусьці захацелася па-жартаваць.

— А вунь у акне два агеньчыкі бліснулі! — сказаў я.

Словы мае былі настолькі нечаканыя, што бацька перастаў есці і паглядзеў у акно. Але там ён нічога не ўбачыў, строга паглядзеў на мяне і зноў прыняўся за вячэру. Незразумела было, як успрынялі гэта астатнія, можа, падумалі, што жартую, а можа, палічылі, што мне падалося.

Але бываюць у жыцці супадзенні! А можа, чалавек проста прадчувае штосьці? Так гэта ці не, але праз некалькі хвілін на падвор'і гучна забрахаў наш сабака Рапко. Брэх быў нейкі незвычайны, больш моцны і ў той жа час якісьці баязлівы. Потым ён стаў яшчэ больш моцны, залівісты і раптам пачаў аддаляцца ў бок глыбокага Папельшовага рова.

Злёгка слабеючы, брэх звінеў і звінеў у марозным паветры і добра быў чутны нават у хаце.

Што гэта? Хто мог так устрывожыць сабаку? Ноч жа на дварэ. Усе людзі даўно ў хатах. Да бліжэйшага хутара ці не дзве вярсты...

Раптам брэх абарваўся. Было чутна, што там, на вуліцы, ідзе нейкая барацьба, сабака заенчыў, нібыта яго раздзіралі на часткі.

Бацька кінуўся на двор. За ім — брат і маці. Трохі пасядзеўшы, не апрачаючыся і ведаючы, што атрымаю ад маці прачуханца, выбег на двор і я.

Сабака ўжо не енчыў так жудасна, як раней, ён брахаў, як мне здалося, упэўнена і пагрозліва.

Праз колькі часу да хаты вярталіся бацька, брат і маці.

— А ты чаго распрануты выскачыў? — убачыўшы мяне, пачала сварыцца маці. — Ану, марш у хату! Прастудзішся во. Зноў керхаць будзеш!

— Нічога, нічога. Не крычы! — сказаў бацька. — Бачыш, ён і ваўка першы заўважыў. А мы тут сядзім, вушы развесілі — думалі, жартуе.

У руках ён трымаў вілы, брат жа нёс сякеру.

Ашаломлены, гледзячы на іх, я нічога не разумеў.

Яны ўвайшлі ў хату, упусцілі туды і сабаку.

Усе былі ўзрушаныя, я зразумеў, што здарылася нешта нечаканае і важнае. Тады я паверыў, што да хаты сапраўды прыходзіў воўк. Мабыць, заўважыўшы сабаку, ён паціху, каб не пачулі людзі, спрабаваў адцягнуць яго далей ад хаты, у равок. Сабака адбіваўся, але дзе яму было справіцца з вялікім мацёрым воўкам. І, вядома, воўк адолеў бы нашага Рапка, калі б своечасова бацька, брат і маці не выскачылі сабаку на падмогу. Убачыўшы людзей, воўк пакінуў яго, сігануў на процілеглы бок рова, падаўся за горку.

На гэтым начныя візіты ваўкоў не скончыліся. Праз колькі дзён ваўкі зноў ноччу з'явіліся ў наваколлі. Яны блукалі непадалёку ад нашага хутара, але блізка не падыходзілі.

А потым стала вядома, што на адным хутары, які быў далёка ад нашага, ваўкі забраліся ў хлеў і зарэзалі там адзіную авечку гаспадара. Іх спрыту і кемлівасці можна было толькі здзіўляцца.

Па вялізнай гурбе снегу ваўкі (адзін ці некалькі — невядома) забраліся на страху хлеўчука. Воўк разгроб у адным месцы саламяную страху, зрабіў у ёй акно, праз якое і трапіў у хлеў. Вядома, расправіцца з авечкай яму было няцяжка, але здзіўляла іншае — ніякіх іншых выхадаў з хлява не было, дзверы былі шчыльна зачынены, а ў хляве, тым не менш, не знайшлі ні касцей, ні поўсці. Выходзіць, воўк разам са здабычай выскачыў з хлява праз тую ж дзірку ў страсе. Здзіўляліся людзі: гэта ж трэба так высока скокнуць з такой цяжкай ношаю, ды так трапна.

Гаворачы пра шэрых лясных разбойнікаў, трэба адзначыць, што воўк — буйны і дужы драпежнік. У яго магутныя сківіцы, маланкавая рэакцыя. Па звярынай хітрасці ён не ўступае лісу. Невялікая зграя ваўкоў можа імгненна разадраць дарослага каня ці быка. За адну ноч шэсць-сем ваўкоў не пакінуць нічога ад вялікага каня, пад іх магут-

нымі ікламі трашчаць конскія рэбры, яны лёгка крышаць і буйныя трубчастыя косці.

Сіле і пражэрлівасці ваўка можна толькі здзіўляцца. Ён без цяжкасці можа скакаць са здабычай велічынёй з казу, несучы яе папераменна то перад сабою, то закідваючы сабе на спіну. З незвычайнай лёгкасцю воўк ловіць зайцоў, даганяе і растрыбушвае лісіц. За адзін раз ён можа з'есці больш дзесяці кілаграмаў мяса, а ў год — да паўтары тоны. Праўда, часам воўк можа і доўга галадаць, напрыклад два тыдні нічога не есці. Па знешняму выглядзе воўк нагадвае буйнога сабаку. У ваўка стройнае, даўжынёю больш за паўтара метра цела. Важыць ён да васьмідзесяці кілаграмаў. Афарбоўка дарослага ваўка вохрыста-рыжая з чарнаватым адценнем уздоўж спіны, бруха звычайна светла-шэрае. Але, бывае, сустракаюцца жоўта-рыжыя і, наадварот, даволі цёмныя ваўкі.

У нас ваўкі водзяцца паўсюдна. Насяляюць яны лясы, балотыстыя мясцовасці. Гэтыя драпежнікі сустракаюцца сярод палёў з пералескамі, але, як правіла, яны стараюцца жыць паблізу чалавечых паселішчаў. Ваўкі пастаянна наведваюцца да хлявоў з жывёлай, магільнікаў, сметнікаў. Яны не грэбуюць мярцвячынай. Вядома, найбольш нападаюць на хатнюю жывёлу. Але некаторыя воўчыя зграі, наадварот, жывуць пастаянна ў глухіх, цяжкадаступных мясцінах, у гушчарах, у глыбіні пушчаў і харчуюцца выключна дзікай жывёлай. Тым не менш ваўкі паядаюць таксама і раслінную ежу. Праўда, не часта. У такіх выпадках раслінная ежа не толькі замяняе ім жывёльны корм — маладыя парасткі траў і карэнне дрэў, насенне, ягады, плады неабходны ім як вітаміны.

Думаю, многім даводзілася назіраць за хворым сабакам. Дык вось, хворы сабака абавязкова шукае лекавыя травы і карэнні, так і воўк.

Гон, альбо шлюбная гульня, у ваўкоў доўгі, ён цягнецца са студзеня па сакавік. Да гэтай пары воўчыя зграі пачынаюць распадацца, паміж самцамі ідуць лютыя бойкі, якія заканчваюцца потым так званымі воўчымі «вяселлямі».

Пасля гону самец і самка робяць логаву ў цяжкадаступным месцы: пад вываратнем дрэва, у якой шырокай нары, пад стромай. Цяжарнасць у самкі працягваецца крыху больш двух месяцаў. З'яўляюцца ваўчаняты на свет звычайна з сярэдзіны сакавіка да канца мая. Нараджаюцца яны сляпыя. У першыя дні ваўчыца практычна не адлучаецца ад іх, ежу ёй у гэты перыяд прыносяць самец. Бачыць ваўчаняты пачынаюць на адзінаццаты-дванаццаты дзень, ссуць ваўчыцу да трыццаці пяці — сарака дзён, але ўжо недзе на трыццаты дзень узросту бацькі пачынаюць падкормліваць іх мясам, а таксама сваёй паўператраўленай ежай, якую адрыгваюць у логаве.

У перыяд, калі ваўкі выкормліваюць сваіх ваўчанят, цяжка даводзіцца недрапежным звярам, асабліва маладняку. Шнырачы па ўсёй акрузе, ваўкі-бацькі не прамінаюць ні зайчанят, ні маладых парасят, пажыраюць вывадкі птушак, выбіраюць яйкі з гнёздаў і г. д.

У двухмесячным узросце ваўчаняты пачынаюць хадзіць на паляванне — спачатку яны вучацца раздзіраць і дагрызаць цецерукоў, качак, зайцоў, якіх прыносяць бацькі, пазней самі пачынаюць лавіць дробных жывёлін.

Пад восень ваўкі зноў збіраюцца ў зграі, якія спачатку трымаюцца блізка ля свайго логаву, але з першым снегам пераходзяць да вандроўнага ладу жыцця. Калі снег становіцца глыбокі, ваўкі робяць доўгія начныя пераходы. У час гэтых пераходаў зграю водзіць мацёрая ваўчыца, а стары самец замыкае яе.

Акрамя шкоды, якую ваўкі наносзяць жывёлагадоўлі і дзікай фауне, яны, тым не менш, маюць у прыродзе і станоўчую ролю. Якую? Ваўкі паядаюць у першую чаргу хворых і слабых жывёлін. Яны не грэбуюць нават сваімі суродзічамі, такім чынам захоўваецца патомства толькі ад моцных і здаровых жывёл. Падбіраючы мярцвячыну, ваўкі ў значнай ступені перашкаджаюць распаўсюджванню многіх небяспечных захворванняў і эпідэмій. Як вядома, воўк — продак хатніх сабак. Але воўк — ён і ёсць воўк.

Што б мы ні казалі, але для селяніна ён — вораг. І вораг асабліва страшны, калі расплодзіцца ў нейкай мясцовасці

ў вялікай колькасці... Менавіта з такімі хітрымі і небяспечнымі драпежнікамі, з ваўкамі, нам і прыйшлося сутыкнуцца ў сваім тагачасным хутарскім жыцці...

Дык вось, ваўкі і пасля згаданага выпадку час ад часу нагадвалі пра сябе. То з аднаго, то з другога хутара даходзілі чуткі: там распатрашылі куратнік, там схалілі маладога сабаку, там зарэзалі ў хляве авечку...

Неспакойны стаў сон хутаран. Турботы за жывёлу не пакідалі іх. Насцярожана прыслухоўваліся сяляне да кожнага брэху сабакі, трывожна ўглядаліся праз акенцы ў начную цемру, час ад часу хадзілі ў хлеў: як там?

Бывала, выходзілі калі-нікалі сачыць ваўкоў невялікія групы паляўнічых, але беспаспяхова.

Бацька таксама спрабаваў хадзіць на ваўкоў, але дзе там...

Здарылася, што ў гэты час у калгаснай канюшні пала хворая кабыла. Бацька пагаварыў з ветэрынарам і брыгадзірам, папрасіў іх, каб яны аддалі кабылу яму на прынаду. Тыя аддалі. Не марудзячы, мужчыны прывезлі труп да бліжэйшага лесу, не злязячы з саней, скінулі ў снег, каб не пакінуць пасля сябе слядоў (ваўкі заўсёды вельмі насцярожана ставяцца да чалавечага следу). Трэба сказаць, што мужчыны месца для прынады выбралі ўдалае, на ўскраіне лесу, далей ад прасёлачнай дарогі, каля сцірты саломы, кроках у трыццаці — сарака ад яе. Адсюль добра было бачна навокал, а ля сцірты саломы можна было пабыць у засідцы.

Калі вярнуліся, бацька схадзіў да суседа, пазычыў у яго ружжо. Ён старанна перабраў патроны, а пад вечар на тых жа калгасных санях, ухутаўшыся ў доўгі, амаль да пят, кажух, накіраваўся да месца, у якім, як ён меркаваў, магла адбыцца сустрэча з драпежнікамі. Адвёз бацьку туды мой старэйшы брат.

Калі праязджалі каля сцірты саломы, бацька саскочыў з саней (зноў жа, каб не пакінуць следу), уладкаваўся ў ёй, стаіўся, стаў чакаць. Брат пагнаў каня назад.

У той дзень ваўкі да прынады не прыйшлі. Не прыйшлі яны і назаўтра, паслязаўтра... Было зразумела, што драпежнікі пачулі прынаду, але ці залішне асцярожнічалі, ці штосьці запозрылі.

Час ад часу нават чулася іх выццё то ў адным, то ў другім баку лесу. Бацька быў смелы, інакш не рашыўся б пайсці на ваўкоў адзін, але казаў, калі ваўкі вылі паблізу, то ў яго ўзнімаліся на галаве валасы. Казаў, штс ваўкі вылі тужліва, што ў выцці таксама адчувалася дзікая сіла, жудасць...

На шостую ноч бацька застаўся дома. Ён ужо не спадзяваўся на поспех, ды і стаміўся. Раніцай бацька наведаўся да сцірты... а там — пуста. Толькі вытаптаная пляцоўка засталася на месцы, дзе ляжала прынада. Ваўкі нічога не пакінулі, нават костачкі...

Тым часам у акрузе рыхтаваліся да сапраўднага вялікага палявання — сяляне неаднойчы звярталіся да паляўнічых, каб тыя выйшлі на ваўкоў. Паляўнічыя хадзілі, і не раз, але дарэмна. І вось яны, паляўнічыя, самі звярнуліся па дапамогу ў суседняе лясніцтва да старога лесніка Андрэя Кузьміча, якога людзі між сабою звалі Кузьміч, альбо Ёха-Маха («ёха-маха» было любімым выразам лесніка, так ён гаварыў, дзе трэба і не трэба)... «Пайшоў гэта я, ёха-маха... І гэта ж трэба, ёха-маха... Цішыня якая, ёха-маха!..» — так і можна было пачуць з вуснаў лесніка дома, сярод блізкіх, сярод знаёмых і незнаёмых людзей.

А пражыў Кузьміч — Ёха-Маха амаль усё жыццё ў лесе, мабыць, і нарадзіўся там, толькі пра гэта гаворкі чамусьці не было. Ніхто так, як ён, не ведаў лес. Кузьміч ведаў, дзе якая трава расце, якія яна мае лекавыя ўласцівасці. Кузьміч любіў збіраць грыбы і арэхі, але больш за ўсё любіў лясных звяркоў. Ён з дзяцінства добра засвоіў звычкі і павадкі жыхароў лесу; пастаянная трывалая сувязь з прыродай надзяліла Кузьміча дабрынёй і сціпласцю, але вось гэтае недарэчнае «ёха-маха» злёгка бракавала яго. Яно іншы раз нібы сведчыла, што чалавек ён крыху грубы, неўтайманы, а іншы раз, наадварот, — што ён добры, просты і шчыры, у залежнасці ад інтанацыі, з якой гаварыў...

Кузьміч пастаянна сутыкаўся з ляснымі жыхарамі. У яго ў хляве нярэдка былі аслабелая касуля, пакалечаны заяц, птушка з перабітым крылом. Ляснік зімою падкормліваў птушак зернем, а таксама клаў у лесе сена і нарыхтаваныя летам венікі з галінак дзікім капытным. Ён добра ведаў, ці,

лепш сказаць, мог прадбачыць, як будзе паводзіць сябе ў той або іншай сітуацыі тая ці гэтая жывёліна, ведаў, што абазначае той або іншы крык лясной птушкі і г. д. Кузьміч па слядах звярнуў на снезе мог прачытаць эпизоды з жыцця любога ляснога насельніка. Не дзіва, што старога за жывое закранулі расказы сялян пра шкоду, якую робяць ваўкі, і ён вырашыў арганізаваць калектыўную аблаву на ваўкоў. Для гэтага яму трэба было спярша дэталева разабрацца ва ўсім, што рабілася ў наваколлі, затым скласці план дзеяння.

Кузьміч доўга хадзіў у вёсцы па хатах, на шырокіх палюнічых лыжах аб'ехаў многія хутары, гаварыў з людзьмі, распытваў іх пра ваўкоў, уважліва слухаў старых і малых і паступова складаў план аблавы. Пазней прыняўся вывучаць і «разблытваць» воўчыя сляды, параўноўваючы ўбачанае і чуе...

Дык вось, аднойчы, выйшаўшы на палеткі, што недалёка ад лесу, Кузьміч убачыў ланцужок воўчых слядоў і прыняўся іх уважліва аглядаць.

Была раніца. Але ноччу прайшоў густы снег і засыпаў усе ранейшыя сляды. Тыя, што засталіся, былі, вядома, свежыя. Кузьміч гэта адзначыў... Ён нават, калі доўга не было снегападу, без асаблівых цяжкасцей мог адрозніць свежы след ад старога. А тут... Наогул ад яго вопытных і спрактыкаваных вачэй не хаваліся ніякія нават самыя дробныя дэталі. Ён пальцамі добра адчуваў шчыльнасць і вастрыню краёў любога старога следу, вызначаў беспамылкова па ўтрамбаванасці адбіткаў лап, у якое надвор'е ішоў звер — у мароз ці адлігу, ці быў тады вецер, ці было бязветрана, свяціла сонца або было пахмурна... Словам, мог Кузьміч разгадаць любыя таямніцы лесу...

Ступаючы ў глыбокі снег, воўк заўсёды праціскае яго, ставячы лапу пад вострым вуглом, а выцягвае яе амаль вертыкальна. У тым месцы, дзе апускае лапы, воўк злёгка зрушвае край следу ўперад, крыху працягнуўшы лапай па паверхні снегу ў напрамку свайго руху. На следзе ўтвараецца невялікая баразёнка (пацяг, або павалока), а калі ж выцягне лапу, то сціскае пярэдні край следу і, адрываючы ад снегу, пакідае на ім выцяг, альбо вывалоку.

Па вугле следу, прыціснутага пры павалоцы і вывалацы, было добра бачна, куды ішлі ваўкі. Свежыя баразёнкі пацягу і выцягу на слядах, даволі прыкметныя, падказвалі Кузьмічу, што ваўкі праішлі тут пад самую раніцу. Краі адбіткаў лап былі вострыя і не паспелі абледзянець, а гэта яшчэ раз сведчыла, што сляды свежыя.

Далей Кузьміч вызначыў, што ў воўчай зграі было прыкладна шэсць—восем асобін. Першай, як заўсёды, прайшла старая ваўчыца. Замыкаў зграю моцны мацёры самец. Гэта было добра відаць па апошнім выразным адбітку яго лап, які заўсёды яскрава адрозніваецца ад адбіткаў лап ваўчыцы масіўнасцю і значна больш выражанай акругласцю. Выразна вымалёўвалася на следзе і амаль квадратная яго пята, што таксама не характэрна для ваўчыцы.

Кузьміч добра ведаў, што чарада звычайна складаецца з старых ваўкоў — самца і самкі; ваўкоў-пераяркаў, дарослых, якія не ўтварылі яшчэ свае сем'і; мінулагодніх ваўкоў і маладых, гэтага года — прыбылых. Уважліва разгледзеўшы сляды, ляснік адзначыў, што прыбылых сярод іх не было — нідзе не парушалася дакладнасць ланцужка слядоў. Ён заўважыў сляды некалькіх звяроў-пераяркаў. Зразумеў, што ваўчыца, якая вадзіла чараду, — не першародак і што апошні памёт ваўчыцы загінуў. Такая зграя найбольш небяспечная, яна азлобленая і крыважэрная...

Ішлі ваўкі сваім класічным вывераным ходам — за ваўчыцай, трапна ступаючы ў яе след, рухаліся пераяркі, якіх прыкрываў ззаду воўк-бацька.

Кузьміч пайшоў далей побач з воўчым следам. І далей ланцужок быў такі ж роўны і вывераны. Ён цягнуўся да прабітай санямі дарогі, па якой сяляне ездзілі ў лес нарыхтоўваць дровы. Перасёк яе. Пакружыў у хмызняку і, здаецца, наогул прапаў тут. Але што да чаго, стары ляснік уцяміў адразу: ваўкі зноў вярнуліся да дарогі па тых жа сваіх слядах, якімі перасеклі яе ў першы раз. Прайшлі акуратна, мякка ступаючы. Нявопытны чалавек не здагадаўся б, у чым тут справа, бо след гэты на першы погляд нічым не адрозніваўся ад іншых. На самай жа справе быў двойны. Такім чынам, прайшоўшы назад сваім следам, воўчая

зграя выйшла на дарогу і пайшла па ўтрамбаванай санямі паласе, якая спачатку цягнулася ўздоўж лесу, а затым звярнула ў глыбіню. А некалькі сялянскіх фурманак, якія раніцою праехалі ў лес, сцерлі з дарогі воўчыя сляды. Але толькі не для Кузьміча.

Больш чым паўтара кіламетра прайшоў ён па той жа каляіне на лыжах. Кузьміч ужо нават пачаў падумваць, ці не прагледзеў тое месца, дзе драпежнікі саскочылі з дарогі, вырашыў яшчэ крыху прайсці ў глыбіню лесу. Неўзабаве ён заўважыў след, які пачынаўся прама ад дарогі.

Ён падумаў, што ваўкі палічылі: хопіць і той маскіроўкі, якую яны зрабілі, а можа, яны яшчэ не збіраліся на днёўку. Крыху пакружыўшы, зноў вярнуліся на дарогу, пайшлі далей і яшчэ некалькі разоў збочвалі з яе, затым зноў вярталіся.

Але раптам усе іх сляды разышліся нібы ў беспарадку, і цяпер ужо можна было дакладна разгледзець, што ў зграі было шэсць ваўкоў. Рухаліся яны шырокімі размашыстымі скачкамі, і тады стала зразумела, што дзесьці драпежнікі пачулі здабычу. Так яно і ёсць: вось іх сляды перасекліся са следам лася, не вельмі вялікага, другога ці трэцяга года жыцця.

Разблытваючы след за следам, Кузьміч паступова ўявіў тое, што адбылося тут пад раніцу.

Вопытны ваяк накіраваўся ў абход лася.

У такіх выпадках рухі ваўка заўсёды дакладна разлічаны, ён па-асабліваму напружаны, гатовы ў любы момант накінуцца на здабычу. Праўда, убачыць і паназіраць за ваўком у такі час выпадае вельмі рэдка і не кожнаму паляўнічаму.

Ды і не дзеля таго, каб пакарасавацца, выпісваў свае дзівосныя віражы ваяк. Нават самыя густыя ўчасткі лесу воўк пераадольваў бясшумна, мякка і надзіва спрытна. Ён залёг на тым месцы, куды павінен быў ісці лось.

Тым часам ваўчыца пайшла па ласіным следзе, а ваўкі-пераяркі рассыпаліся па абодва бакі, адразаючы ласю шляхі ўбок.

Лось, шукаючы паратунку, кінуўся наперад, але перад ім паўстаў мацёры драпежнік, які зрабіў вялізны скачок і ўпіўся вострымі як брытва зубамі ласю ў шыю, у самае лёгка ранамае і жыццёва небяспечнае месца. З перасечанай артэрыі струменем пырснула чырвоная густая кроў. У той жа момант з бакоў на лася накінуліся ваўкі-пераяркі. Яны пачалі люта рваць жывёліну. Ваўчыцы заставалася далучыцца да гэтага.

Не заўсёды, праўда, ваўкам удаецца так хутка і лёгка расправіцца з ласём. Здраецца, што стары магутны рагач адчайна супраціўляецца, нават сам нападае. Бывае, лось трапным ударам вострага капыта рассякае патыліцу мацёраму ваўку, тады астатнія кідаюцца наўцёкі і толькі праз суткі ці двое асмельваюцца вярнуцца на тое месца, каб з'есці свайго забітага суродзіча.

Але гэты лось быў яшчэ малады, відаць, ён адбіўся ад статка і стаў лёгкай здабычай воўчай зграі.

* * *

Паласаваўшыся свежым мясам, ваўкі патапталіся каля гэтага месца, пакачаліся ў снезе і, адцягнуўшы пад выварачень дрэва і прысыпаўшы снегам рэшткі лася, накіраваліся да месца сваёй чарговай днёўкі.

Ішлі яны цяпер не так асцярожна, ледзь цягнулі абцяжараныя жываты. Відаць, хутчэй хацелі залегчы дзесьці ў гушчары пасля доўгіх начных пераходаў, пасля палявання.

Кузьміч ведаў, што цяпер яны будуць некалькі дзён адлежвацца, а калі захочуць крыху пажывіцца, дык мяса ёсць яшчэ, яно — побач.

Ваўкі прайшлі яшчэ з кіламетр-другі, ляглі на днёўку ў глухім старым лесе, сярод засыпанага снегам буралому, на парослым густым хмызняком беразе невялікай лясной рэчкі.

Але ў іх, вядома, дзейнічаў інстынкт самазахавання. Залеглі яны каля завалаў перасохлага голля, прыціснуўшыся да яго і травы, якая вытыркалася з-пад снегу, іх шэрая, крыху рыжаватая поўсць амаль злівалася з ёю і голлем.

Калі б хто і падышоў нават зусім блізка, то наўрад ці змог бы адразу заўважыць ваўкоў.

А падысці да іх між тым наогул вельмі не проста.

Як толькі ваўкі ўладкаваліся і пачалі драмаць, адна з ваўчыц-пераярак крыху адышла ўбок і нібы застыла, навастрыўшы вушы. Сёння яна была вартавой. Міма яе чуйнага слыху не павінен прабліснуць ніякі старонні шолах ці гук, і калі толькі з'явіцца хоць якая небяспека, ваўчыца падасць знак астатнім.

Як толькі ляснік наблізіўся да месца ваўчынай днёўкі на які паўкіламетр, ваўчыца ўзняла галаву, учуўшы нешта падзронае, імгненна падала знак зграі. Зграя, падняўшыся, нягледзячы на стому, прабегла па лесе кіламетраў восем, заблытаўшы сляды, шмат разоў саскоквала ўбок, двойчы пераходзіла адно і тое ж месца, потым залегла на днёўку, вядома, зноў выставіўшы вартавых.

Аднак гэта не збіла з панталыку Кузьміча, а толькі распаліла яго паляўнічы азарт. Ляснік і не разлічваў нечакана застаць ваўкоў на лежбішчы. Яму трэба было высачыць іх, вызначыць іх найбольш верагоднае месцазнаходжанне, каб пасля падрыхтавацца да аблавы.

Старога не турбавала нават тое, што ён спудзіў ваўкоў і яны адышлі ад яго далёка. Ён добра ведаў, калі ў акрузе ваўкам хапае ежы, то яны звычайна не затрымліваюцца доўга ў адным і тым жа месцы. Яны робяць даволі частыя і далёкія вандроўкі, пастаянна мяняюць участкі сваіх набегу на здабычу і месцы сваёй днёўкі. Але калі ваўкі панадзіліся ўжо куды-небудзь, то, нават нягледзячы на вялікія пераходы, яны праз некаторы час (звычайна гэта здараецца на чацвёртыя, пятыя, а то і на восьмыя суткі) зноў амаль абавязкова вяртаюцца ў тыя месцы.

Яны лепш ведаюць гэтыя мясціны, можа — і хутчэй за ўсё — і логава ў іх дзесьці побач. Ваўкі нібы робяць невялікае падарожжа па наваколлі — па палетках і лясных масівах, цікуючы, куды можна будзе зноў наведання праз нейкі час па здабычу.

У часы такіх вандровак ваўкі наведваюцца і да чалавечага жылля. Яны то нападаюць на якога сабаку, які адышоў

ад дому, то падбіраюць на задворках выкінутыя свіныя трыбухі (у пару, калі свяжуюць вепрукоў), часам частуюцца і здыхляцінай ля канюшняў або ля фермаў.

Зрабіўшы абход мясцовасці, ваўкі вяртаюцца назад і зноў праходзяць прыкладна па ранейшых маршрутах. Значыць, важна высачыць аднойчы тое месца, дзе ваўкі палююць, ці знайсці іх дзённыя лёжкі, каб можна было разлічваць на сустрэчу з імі тут праз пяць-восем дзён.

Пасля гэтага ранішняга лыжнага пераходу Кузьміч уявіў усё, што адбылося ў апошні час у акрузе.

Ён зноў праехаў па хутарах, прайшоў па вясковых хатах, наведаўся амаль да ўсіх паляўнічых і наказаў усім, каб праз чатыры дні былі падрыхтаваны да палявання.

Стары параіў людзям, каб без справы не аціраліся ў леце, каб не спужалі звяроў, сказаў, што хутка зноў з'явіцца, і накіраваўся дадому.

* * *

Дома Кузьміч перш за ўсё добра выспаўся, каб быць у форме. Назаўтра ён прыняўся рыхтавацца да палявання. Яму трэба было падрыхтаваць шпагат з начэпленымі на яго невялікімі шматкамі ярка-чырвонай тканіны (якая ж зімовая аблава на ваўкоў без сцяжкоў). Трэба сказаць, ваўкі своеасабліва рэагуюць на чырвоныя сцяжкі. Гэтыя дзёрзкія і хітрыя звяры, якія на вачах у пастухоў крадуць авечак, смела забіраюцца ў аўчарню ці рэжуць у полі магутнага быка, усё ж не асмельваюцца перайсці лінію, дзе на звычайным шнуры начэплены кавалкі чырвонай матэрыі. Таму звычайна паляўнічыя, вызначыўшы месца лёжкі драпежнікаў, асцярожна абцягваюць яго сцяжкамі, як кажуць пра гэта — абкладваюць ваўкоў.

Такія ўчасткі могуць дасягаць трох-чатырох кіламетраў у дыяметры. Дык вось, расцягнуўшы шнур, паляўнічыя звычайна недзе ў адным месцы сцяжкі здымаюць — робяць так званае «акно», насупраць якога ўладкоўваецца стралковая лінія. Такіх «вокнаў» можа быць некалькі.

Загоншчыкі падымаюць ваўкоў з лёжкі, і тыя, не асмельваючыся падысці да нацягнутага шнура са сцяжкамі,

імкнуцца ў свабодныя «вокны», дзе і трапляюць пад стрэлы паляўнічых.

На першы погляд такое паляванне здаецца простым. На самай жа справе яно вельмі складанае. Ваўкі, калі іх абкладуць, часта хітруюць, паводзяць сябе так, як ніхто не чакае, — толькі дзівішся іх разважлівасці і кемлівасці.

Як бы там ні было, для паляўнічага галоўнае тут — своечасова абкласці звяроў, не даць ім выйсці з кола раней тэрміну.

Рыхтуючыся да палявання, Кузьміч выцягнуў з-пад страхі свірна некалькі козлікаў-катушак, якія схаваў там яшчэ мінулай вясной. На гэтыя катушкі і былі намотаны шнуры са сцяжкам. Кузьміч старанна разабраў маткі, расцягнуў іх ад сцяны да сцяны па хаце. Потым ён моцна напаліў печ, каб шнуры добра прасохлі і сталі лёгкія. У тых месцах, дзе сцяжкі не моцна трымаліся на шнуры, ляснік надзейна замацаваў іх моцнымі суравымі ніткамі. Сцяжкі, што паднасіліся, парваліся і выцвілі ад часу, замяніў новымі, выразаўшы іх з чырвонай тканіны. Такім чынам, атрымалася некалькі доўгіх шнуроў з яркімі агністымі сцяжкам.

Затым Кузьміч зматаў на лёгкія драўляныя катушкі прасушаныя, адрамантаваныя і асцяжжаваныя шнуры, пры гэтым на адным канцы кожнага адрэзка завязаў шнур у невялікую пяцельку, а на другім змайстраваў зручны драўляны клячык. Зрабіў гэта ён для таго, каб, размотваючы і замацоўваючы сцяжковыя шнуры, не траціць многа часу... Вось, напрыклад, закончыўся адзін адрэзак шнура пяцелькай, ты тут жа ўдзеў у яе клячык наступнага адрэзка — і раскідвай далей па кустах сцяжкі — хутка і зручна.

Зрабіў Кузьміч і некалькі невялікіх вілачак-матавілец з бярозавых рагацінак, на якія наматаў карацейшыя шнуры. Гэта на той выпадак, калі ваўкі парушаць які ўчастак абкладу і яго трэба будзе тэрмінова адрамантаваць.

Затым дзед пачысціў сваю дванаццаціміліметровую куркоўку, старанна выцер яе чыстым кавалкам паперы, потым вынес у сенцы, павесіў там на цвік, каб выветрыўся пах металу і драўніны. Пасля зверху нацёр яе альховай карой.

Вельмі клапатліва набіваў стары патроны. Ён добра ведаў, што воўк жывучы. Як кажуць паляўнічыя, моцны на рану. Часам нават моцна паранены звер праходзіць вялікія адлегласці, а калі яго параніш вечарам, як пачынае цягнуць, то наогул лічы, што страціў зверу — уцячэ. Важна, каб у патронах былі вельмі сухія капсулі, каб зарад быў узмоцнены сухім порахам. Бо, крыў Божа, асечка можа здарыцца, што другі стрэл зрабіць не давядзецца.

Стары ляснік у гэтым, як кажуць, толк ведаў. Ён старанна, не спяшаючыся перагледзеў запасы патронаў, набітых буйной карцеччу. Некаторыя з іх перазарадзіў. Таксама набіў новыя бяздымным порахам, які яму прывезлі нядаўна з горада. Такі порах дастаць у той час было вельмі цяжка; Кузьміч звычайна карыстаўся дымным, які называлі чорным. Але на такім паляванні, як задумаў стары, гэта дрэнна. Затым Кузьміч запоўніў патронамі ўсе гняздзечкі самаробнага скуранага ягдташа і падвесіў яго на драўляны сук пад столь. Такім чынам, усё асноўнае для палявання было падрыхтавана.

Назаўтра Кузьміч зноў вырашыў праехаць па суседніх вёсках — можа, у каго пала хатняя жывёліна. На такім паляванні прынада была б не лішняя.

Яму, можна сказаць, пашанцавала. На калгаснай ферме пала пры ацёле карова, і хоць яе мяса па тым часе можна было выкарыстоўваць у ежу, старшыня, разумеючы важнасць будучага палявання, аддаў яе старому. Бригадзір выдзеліў Кузьмічу падводу, даў яму ў дапамогу двух калгаснікаў.

Тушу трэба было вывезці ў лес, туды, дзе, як меркаваў стары, з дня на дзень павінны з'явіцца ваўкі. І калі звычайна яны маглі прыйсці сюды, скажам, на суткі-двое, то ладны запас падлы мог затрымаць іх надоўга. А гэта на руку паляўнічым, ёсць час падумаць, як і дзе абкласці ваўкоў.

Ішоў ужо чацвёрты дзень, як звяры пакінулі нашы мясціны, дзе нападзілі на жывёлу і адпачывалі. Кузьміч з калгаснікамі па дарозе ў лес заехаў дадому, пагрузіў на сані ўсё неабходнае для палявання: катушкі са сцяжкам,

стрэльбу і патроны, некалькі самаробных драўляных трашчотак і, вядома ж, свае лёгкія самаробныя лыжы.

Снег ужо прыкметна асеў, стаў больш шчыльны, чым у пачатку зімы, нібы яго хто ўтрамбаваў. Конь амаль не правальваўся на роўнай, пакрытай скарынкай паверхні. Сані ішлі лёгка, парыпвалі абітыя жалезам палазы.

Вось і поле ўжо скончылася. Дарога, злёгка віхляючы, пабегла па ўзлеску, затым нырнула ў густыя зараснікі. Яны часам то радзелі, то змяняліся сцяною стромкіх высокіх хваін — пачынаўся неабсяжны змешаны лес з голымі ўскраінамі, а часам, наадварот, з густым непразлым падлескам.

Вось ужо і мясціны, дзе балявала і адпачывала раней воўчая зграя, мясціны, дзе трэба было пачынаць прыгатаванні палявання, якое абяцала быць цікавым.

Мужчыны скінулі тушу на вялікай паляне, бо ў час балявання ваўкі больш любяць прастору, чым густы зараснік ці шчыльны лес. На прасторы ваўкі адчуваюць сябе спакойна, яны ахвотней і смялей наведваюцца да прынады, даўжэй затрымліваюцца ў такіх месцах. Пры гэтым ваўкі, як наядуцца, становяцца менш асцярожныя. Яны тады, скруціўшыся клубкамі, моцна спяць дзе-небудзь у лясной крэпі, даверыўшыся старажавому ваўку. Ды і сам сыты старажавы звер становіцца менш пільны, а ўвесь вывадак, нават адчуўшы небяспеку, неахвотна пакідае месца лёжкі.

Воўчых слядоў тут, дзе скінулі тушу, не было відаць, але чакаць драпежнікаў можна было з дня на дзень.

Па дарозе назад калгаснікі падвезлі Кузьміча да нашага хутара.

Бацька мой не лічыўся заўзятым паляўнічым. У яго нават стрэльбы сваёй не было. Але, калі ўзнікала ў тым патрэба, ён пазычаў яе звычайна на суседнім хутары, дзе жыла вялікая сям'я нашых далёкіх родзічаў, сын якіх з дзяцінства займаўся паляваннем. Ён тады даваў бацьку сваё ружжо на адзін ці некалькі дзён. Словам, калі было патрэбна, дык бацька ішоў на паляванне, адносіўся ж да яго, як і да іншай хутарскай справы, памяркоўна.

Але не таму стары ляснік Кузьміч спыніўся ў нас, што бацька іншы раз хадзіў на паляванне. Кузьміч добра ведаў майго бацьку. Ён некалі з ягоным бацькам, а маім дзедам Андрэем (цяпер нябожчыкам) сябраваў. Ды і з нашага хутара было зручней дабірацца да месца, дзе скінулі прынаду, а ў нашай хаце для Кузьміча заўсёды мелася месца. Хоць і цеснавата, але бацькі казалі:

— Ну што там! Калі ласка, да нас — месца ж хапае.

Вечарам разам з госцем мы вячэралі, а ён расказваў нам розныя дзіўныя і неверагодныя гісторыі са свайго жыцця. Больш размова ішла пра звяроў і птушак, пра жыццё старых дрэў, пра тое, як можа многа паведаміць чалавеку нават звычайны непрыкметны пень, калі яго ўважліва разгледзець.

Усе дружна елі камы — тоўчаную вараную бульбу, запраўленую маленькімі тлустымі скварачкамі, падсмажанымі разам з дробна накрышанай цыбуляй, са смакам хрумсцелі невялікімі салёнымі, усыпанымі малюсенькімі пупырышкамі гурочкамі, якія падала маці.

Брат тым часам вылез з-за стала; з цікавасцю, асцярожна аглядваў стрэльбу старога, няведама чаго больш баючыся — ці стрэльбы, ці таго, што зараз на яго насварацца; дрыжачымі ад напружання пальцамі кранаў прыклад і ствалы. Ubачыўшы яго захапленне, Кузьміч дазволіў узяць ружжо ў рукі, і брат асцярожна ўзяў яго і нерашуча прыклаў да пляча. Захапленню і радасці яго, здаецца, не было канца. Гэта ж трэба — у яго ў руках сапраўдная паляўнічая стрэльба, хто з бедных сялянскіх хлапчукоў мог пахваліцца гэтым!

Толькі вось настаўляць яе на людзей і тым больш цэліцца дзед не дазваляў. І хоць ён упэўнены быў, што ружжо не зараджана, але няпісаны закон паляўнічых патрабаваў перасцярогі. Усякае ў жыцці можа здарыцца — ці забыцца можна, ці дзеці патрон могуць знайсці ды зарадзіць, адным словам, і не зараджанае, яно адзін раз у год страляе. Ды, наогул, цэліцца ў чалавека нядобра — штосьці жорсткае і прыкрае ёсць у гэтым...

...І цяпер, праз многа гадоў, успамінаючы часам пра гэ-та, я не магу не падкрэсліць лішні раз важнасці і мудрасці лесніковых слоў, такіх простых і зразумелых усім, такіх звычайных, якія нібы нічым не вызначаюцца, і ў той жа час... Можа, нават жыццё яны мне таксама ўратавалі, тыя простыя правілы перасцярогі, калі ў цябе ў руках стрэльба.

...Калі я, ужо сталым юнаком, закончыўшы біялагічны факультэт універсітэта і працуючы над кандыдацкай дысертацияй па экалогіі птушак, меў дазвол на іх выбарачны адстрэл у Налібоцкай пушчы, быў выпадак. Адночы паехаў туды з двума маімі сябрамі, таксама выпускнікамі універсітэта, толькі з другога факультэта — хімічнага. Мы разам былі пасля чацвёртага курса на ваенных зборах — там і пасябравалі.

А выехалі мы ў выхадны, каб проста адпачыць на прыродзе, а заадно і якога матэрыялу для работы сабраць. Карысьць, як кажуць, двайная. Сябрам мне хацелася зрабіць прыемнае. Мясціны там вельмі прыгожыя. Яны ўразілі мяне яшчэ з часу маёй летняй практыкі пасля трэцяга курса. Вось і хацеў я паказаць таварышам тыя прыгожыя, неапісальныя краявіды роднай зямлі. Гэта якраз там, дзе неабсяжныя прасторы налібоцкіх лясоў праразае тонкая блакітная стужачка чысценькай лясной рэчкі Іслач. Калі ехалі аўтобусам па трасе Мінск—Валожын, то пасля прыпынку ў вёсцы Пяршаі, праз якія пяць-шэсць кіламетраў, аўтобус зноў спыняецца ў невяліччай вёсачцы Даўбені. Калі пайсці там налева, па вузкіх, даўно нязджаных і няходжаных дарогах, кіламетраў праз дванаццаць можна зайсці ў некранутыя лясы. Там у радыусе дзесятка кіламетраў рэдка сустрэнеш чалавека. Як мала засталася ў нас такіх мясцін, а як хораша і прыемна пабываць у іх!

Калі і сустрэнеш там каго, то, хоць і ехаў сюды ад людзей далей, не засмуцішся. Наадварот, узрадуешся, бо людзі ў тых вёсачках таксама незвычайныя.

Дзе б я ні быў пасля, якія б краі ні наведаў, ніколі ні ў сваёй краіне, ні за мяжой, здаецца, не сустрэкаў больш чужых, добрых і шчырых людзей. Дык вось, калі часам напатакаеш у тых мясцінах чалавека пасля доўгага блукання па

лесе, то і адчуеш гэту шчырасць. Людзі заўсёды тут заўважаць цябе, падзеляцца ўсім, што ў іх ёсць, запросаць у хату, распытаюць, куды ідзеш, у чым маеш патрэбу, абавязкова дапамогуць.

У часы студэнцкай практыкі, калі ўдавалася на які дзень вырвацца ў Мінск, а пасля, вяртаючыся, даехаць аўтобусам да Даўбеней і ісці пешшу далей, да месца нашай дыслакацыі, мяне абавязкова падвозілі першая спадарожная машына альбо воз.

Неяк у кабіне спадарожнага парожняга лесавоза (акрамя кабіны нікуды ж не сядзеш) ехала нас адразу пяцёра і шафёр. Нават здзіўляюся цяпер, як змог я тады зачыніць за сабой дзверцы, бо залазіў у машыну апошні. Сядзелі адзін на адным, сагнуўшыся і сціснуўшыся як можна. Ледзь удалося ўціснуцца, але ўсім здавалася, што нам тут зручна, усе былі задаволены.

Там пушча, і законы там свае. Але вядома, чым больш суровыя ўмовы жыцця, тым лепш бачны сам чалавек, тым мацней выяўляюцца ўсе рысы характару, тым больш такія, як чалавечнасць і дабрыня. Думаю, што дзіўная багатая прырода Налібоцкага краю перадала тутэйшым жыхарам сваю прыгажосць і багацце.

Гэтыя мясціны спадабаліся і маім сябрам-хімікам. Мы падоўгу купаліся ў невялікай Іслачы, дзе было больш глыбока, звычайна ў затоках. У іншых жа месцах вада не глыбей чым па калена. Невысокія, злёгка абрывістыя берагі з аднаго боку і плаўныя, пакатыя з намытага мяккага жоўтага пяску — з процілеглага. На беразе мы ўтрох гулялі ў футбол, загаралі. Вечарам любаваліся запозненай чамусьці да гэтай пары цягай вальдшнэпаў.

Калі ўжо ўспомніў вальдшнэпаў, то дазволю сабе зрабіць адступленне ад тэмы, раскажаць пра іх.

Гэтыя таямнічыя лясныя кулікі распачалі свой веснавы ток. Яны лёталі адзін за другім, пара за парай, так прыгожа, удала ўпісваючыся ў наваколле, што наша блізкасць з прыродай здавалася яшчэ больш моцнай...

Я ніяк не мог зразумець, чаму гэта іх, вальдшнэпаў, ток разгарэўся цяпер, у канцы чэрвеня, калі птушаняты ўжо

вывеліся. А можа, то быў паўторны, другі ток? Такое часам здараецца, калі першыя вывадкі раннія і моладзь хутка пачынае жыць самастойна.

Але хочацца расказаць бэольш падрабязна пра дзіўнага ляснога даўганосіка, сустрэча з якім заўсёды радуе. Яго веснавы ток, ці, як называюць паляўнічыя і спецыялісты, цяга, — бадай, самы пшчотны, самы паэтычны момант з усяго багатага і разнастайнага жыцця беларускай прыроды.

Вальдшнэп — птушка асаблівая. Гэта адзіны прадстаўнік з вялікага радаводу кулікоў, які жыве ў лясках. Іншыя яго суродзічы ў асноўным насяляюць балоты, а часам — стэпы. Вальдшнэп невялікі, з голуба, а то і меншы. Вось толькі нос у яго, як ні ў кога з лясных жыхароў, разоў у пяць даўжэй за галаву. Затое які гэта зручны інструмент для пошуку чарвякоў і лічынак! Ім гэтая птушка на вялікай глыбіні можа даставаць ежу з мяккага ляснога грунту. На канцы дзюбы ў вальдшнэпа ёсць спецыяльныя адчувальныя бугаркі. З іх дапамогай птушка нават пад зямлёй чуе сваю здабычу. Сярод дзікай прыроды вальдшнэп здаецца вельмі прыгожай і зграбнай птушкай, нягледзячы на доўгі нос, на звернутыя вочы, якімі ён бачыць нават тое, што робіцца ззаду. Птушка, бяспрэчна, прыгожая, а паколькі гэта адзіны з усіх кулікоў лясны жыхар, то яшчэ і незвычайная.

У асноўным кулік вохрыста-рыжага колеру з прымессю шэрых таноў. Галава ў яго спераду зусім шэрая. Патыліца і зашыйнік пафарбаваны чатырма чорна-бурымі ці цёмна-рыжымі палоскамі, шыя белаватая, ніжняя частка цела больш светлага, жоўта-шэрага колеру. Нібыта кулік сапраўдны маскіровачны халат надзеў. Сядзе кулік на шэрую, пасыпаную леташнім лісцем траву — паспрабуй заўваж яго. Ды і месцы ён любіць найбольш глухія.

Вядзе вальдшнэп выключна таемны вобраз жыцця. Днём ён хаваецца ў густых зарасніках сярод папараці і маладай параслі асініку і альхі. Сядзіць там увесь дзень. Толькі калі лісіца ці іншы драпежнік патурбуе, ён паднімаецца на крыло і пералятае на іншае месца. А для крылатых

ворагаў вальдшнэп зусім незаўважны сярод шэрых траў, хмызняку і зямлі, на якой ён сядзіць нерухома.

Ноччу вальдшнэп актыўны. Ён шпарка бегае па мяккай лясной глебе. Пачуе нешта — адразу ж запусціць у зямлю свой доўгі нос. Дастаў, разгледзеў — чарвяк дажджавы. Падкіне яго ў паветры, спрытна схопіць на ляту самым кончыкам дзюбы, праглыне і пабег далей. Пераверне на хаду, як грыбнік палкай, лісцік, кавалак кары, кране сцяблінку — вось і слізнячок знайшоўся. Зноў праглынуў і зноў наперад. Чарвячкі, розныя лічынкі, насякомыя, смоўжыкі ды іншая дробная жывёнасць, што ля верхняга слою зямлі, — вось галоўная яго ежа. А часам і маладыя карэньчыкі травы паядае, здараецца, і на палі наведваецца, калі там можна паскубці свежыя парасткі жыта альбо азімай пшаніцы.

Вальдшнэп — птушка пералётная. На радзіму вяртаецца вельмі рана, як з'яўляюцца першыя праталіны. У гэты час ён трымаецца пераважна змешаных лясоў, любіць невысокія альшанікі, сустракаецца ля пералескаў і дарог, каля лясных невялікіх рэчак, на шырокіх высечках і месцах былых пажарышчаў.

Яго шлюбная гульня, ці веснавы ток (цяга), праходзіць у паветры. Цяга пачынаецца вечарам, з захадам сонца... Толькі апусцілася за небасхіл яно, і адразу ж у сваіх аблюбаваных месцах па-над самымі вершалінамі дрэў адзін за адным пачынаюць праносіцца лёгкія цені. Гэта вальдшнэпы-самцы, падняўшыся нібы па камандзе, лёгка і плаўна ляцяць — «цягнуць» над лесам, выглядваючы ў яго абрысах самку-вальдшнэпіху.

— Цві-цві! Хур-хур... Цві-цві! Хур-хур... — чуюцца з розных канцоў іх шлюбныя воклічы.

Дык вось, звычайна бывае гэта ранняя вясною, калі з'яўляюцца першыя праталіны, першыя бурлівыя ручайкі. Мо таму так маляўніча і ўпісваецца цяга ў агульны вобраз вясны нашага лесу. Вясна ў лесе і цяга вальдшнэпа — успомніш адно з гэтых паняццяў, і адразу наплывае другое, нібы працяг чароўнай дзеі часу першага святла і квецені...

Але ў нашым выпадку, як ужо гаварылася, цвіў бурна чэрвень. Ды гэта не бянтэжыла кулікоў. Яны настойліва цягнуліся і цягнуліся нізка над выемкай векавога лесу, якую ўтварылі нізкія дрэўцы і кустоўе над лясной рачулкай.

Ляталі яны марудна, апусціўшы ўніз галовы, і ўсё ўглядаліся і шукалі самак.

Час ад часу яны ўступалі ў бойкі між сабой, якія працягваліся, праўда, нядоўга. Сапернікі зноў разляталіся ў розныя бакі. Некаторыя з іх на імгненне прыпыняліся, нібыта завісалі ў паветры, часта махаючы крыламі і нейкі час кружачыся на адным месцы. Затым зноў пікіравалі над вяршынямі дрэў і зноў павісалі ў паветры...

Вось дзесьці побач пачуўся лёгкі свіст. Штосьці цёмнае невысока адарвалася ад зямлі. Адзін з такавікоў тут жа кінуўся ўніз, і праз хвіліну абодва цені схаваліся на зямлі. Аднаму пашанцавала ўжо — самка сама падала яму знак і паклікала.

Цяга была да самай цемры. І нават калі ўжо на фоне начнога неба нельга было разгледзець сілуэты птушак, яшчэ доўга чуліся то з аднаго, то з другога боку рэдкія хорканні і цвіканні, якія сталі ў цішы больш выразныя.

Нават маіх сяброў, не спецыялістаў у галіне экалогіі ці арніталогіі, вячэрняя цяга вальдшнэпаў глыбока ўразіла. Яны з захапленнем дзямліліся сваімі пачуццямі і распытвалі ў мяне пра жыццё гэтых таямнічых птушак, якіх да гэтага, аказваецца, не бачылі.

Мы між тым спяшаліся да поўначы паспець да развалін замка графа Тышкевіча, які знаходзіўся кіламетрах у васьмі ад месца нашай стаянкі. Я запэўніваў хлопцаў, што па начах па развалінах замка ходзіць прывід. Ён паднімаецца на другі паверх, і ў ясную летнюю ноч яго можна добра разгледзець. І хоць яны не асабліва верылі гэтаму, але вырашылі пайсці.

Гэты замак знаходзіцца ў тым месцы, дзе Іслач становіцца больш шырокай і паўнаводнай, і стаіць ён на яе ўзвышаным беразе, на шырокім прасторным месцы, абсаджаным рэдкімі векавымі дубамі.

У пару студэнцкай практыкі мы часта наведваліся сюды і ўначы і днём. Гэта было магутнае збудаванне ў два паверхі з шырокімі цаглянымі сценамі, на якіх паабсыпалася тынкоўка, дзе-нідзе пакрышылася і цэгла, і толькі раствор, якім замуроўвалася цаглянае збудаванне, стаяў ні ў адным месцы не крануты. Раствор быў цвёрды і моцны, і здавалася, што ён будзе стаяць вечна.

Да цяперашняй пары ніхто не ведае сакрэту гэтага раствору. Яго аналагі, зробленыя ў наш час, не могуць з ім параўнацца. Дзіўна, як маглі зрабіць усё гэта людзі ў той час, калі не было сённышніх будаўнічых матэрыялаў, фарбаў і іншых хімічных рэчываў, тэхнікі, ды яшчэ ў такой глыбінцы, куды дабрацца вельмі цяжка. А трэба ж было гэта ўсё завезці сюды, спраектаваць, прыгатаваць на месцы вялізныя аб'ёмы будаўнічага раствору, ды не абы-якога. Стаіць замак і цяпер, ураджаючы і здзіўляючы нас, быццам для гэтага толькі і пабудаваны ў лясной глухамані. Дакладна вядома толькі адно — у састаў раствору ўваходзілі курыныя яйкі, якія збіралі ў час будаўніцтва па ўсёй акрузе.

Ды не для нашчадкаў, не для таго, каб яны здзіўляліся, вядома, будаваўся гэты замак. Знаходзячыся ў самай глушы багатай дзікай жывёлай Налібоцкай пушчы, ён быў месцам гульбішчаў графа Тышкевіча і ягонай свiты. Грымелі тут у тыя часы пышныя панскія паляванні. Звера ў тую пару тут хапала. Пасля палявання графская кампанія да позняй ночы весялілася ў прасторных пакоях. Толькі для гэтых некалькіх дзён на год і будаваўся магутны замак.

Час прайшоў, пра замак забыліся, ды і цяпер, бадай, мала хто ведае аб ім. Хіба што жыхары маленькіх вёсчак гэтага краю.

Паступова згнілі страх і кроквы. Дашчэнту развалілася столь, і толькі непарушныя сцены з невялікімі аканіцамі ды перакрыцце другога паверха, якое больш-менш захавалася, сіратліва стаялі на прасторным калісьці пятаку. Замак зарос вакол высокай заслонай разнатраўя. Дзе-нідзе захаваліся і рэшткі некалі роўнай і дагледжанай жывой агароджы, ды тры магутныя цагляныя слупы брамы пры ўездзе падказваюць месца параднага пад'езда.

У начной цішы, пры лёгкім месячным бляску, замак уражвае таямнічасцю і невядомасцю. І нейкі страх прабягаў міжволі па целе, калі мы часам падыходзілі сюды ноччу і, схваўшыся непдалёку ў кустах, ціхенька выглядвалі з надзеяй убачыць прывід.

І на гэты раз, калі мы ўтрох — дужыя маладыя хлопцы — падыходзілі бліжэй да таямнічай пабудовы, лёгкія дрыжкі прабягалі па целе. І калі раптам гучна і нечакана залапатала ў некалькіх кроках ад нас на лясной дарозе спуджаная начная птушка, мы ўтрапёна застылі, нібы акамянелі, і толькі праз некалькі хвілін адышлі ад утрапення.

Тым не менш падыходзіць бліжэй да замка жадання ўжо не было ні ў кога. Пасядзеўшы з паўгадзіны на ўзлеску і пазіраючы на маўклівыя мury, якія выразна вымалёўваліся ў срэбным зіхаценні месячнага святла, вырашылі вяртацца. На гэты раз здань не прыйшла, а чакаць больш ніхто не хацеў.

І толькі па дарозе ўжо да стаянкі я расказаў, што здань, якая з'яўляецца ў замку, зусім не выдумка, бо бачыць яе калі-нікалі ўсё-такі сапраўды можна. Мясцовыя жыхары з вёсачкі Рудня расказвалі мне, што побач з іх вёскай жыве адзінокі стары. Ніхто не ведае, колькі яму гадоў, бо перажыў ён усіх родзічаў даўно, але быў яшчэ рухавы, ды быццам з галавою ў яго было трохі не ў парадку. Трымаўся ён стрымана, адзінока, пазбягаў сустрэчы з вяскоўцамі, больш або адлежваўся, зачыніўшыся ў хаце, або блукаў па лесе, збіраючы грыбы, ягады, а то і зусім без патрэбы бадзяўся.

Дык вось мне казалі, што дзядок гэты быў калісьці дварэцкім графа Тышкевіча. Ён глядзеў за парадкам, прымаў у замку гасцей, падаваў ім на званья вячэры багатыя і смачныя стравы. Жылося дварэцкаму, што і казаць, някепска. Асабліва па тым часе, мо таму і памяшаўся крыху, страціўшы ласы кавалак з прыходам Саветаў. І калі ў чарговы раз успаміны не давалі яму спакою, дык ён уставаў апоўначы і прыходзіў да развалін старога замка. Моўчкі хадзіў па рэштках колішніх раскошных пакояў, паднімаўся на другі паверх, і на нейкі час яму здавалася, што ён ізноў

ходзіць то па пакоях, то па кухні, падае сваім гаспадарам пачастункі.

І калі надаралася выпадкова каму-небудзь пабыць ля замка менавіта ў та:і час, то атрымлівалася, што ў замку сапраўды ходзіць прывід. Паспрабуй разгледзець яго здалёк — толькі нейкія цёмныя жывыя цені снуюць, а падысці да замка бліжэй такой парой хто адважыцца, тут і чалавека рэдка сустрэнеш, а то на табе... Страх, ды і толькі.

Нават дзяўчат-аднакурсніц іншы раз удавалася спакусіць паглядзець на начны прывід. Хадзілі тады спецыяльна апоўначы, расказваючы па дарозе розныя жахлівыя гісторыі. Да замка падыходзілі насцярожана, не хаваючы страху, каб яшчэ больш напалохаць дзяўчат.

...У гэты раз мы, трое юнакоў, дабраліся да свайго будана, леглі на папаратнікавай падсцілцы ў спальных мяшках і ўсе ўмомант заснулі.

Так і спалі, мо і прачнуліся дзесьці а восьмай гадзіне раніцы. І хоць гэта не позна, бо вярнуліся мы недзе толькі гадзіны ў чатыры, а мо крыху пазней, ды нельга было не заслухацца ранішнім птушыным хорам, які пераліваўся на ўсе лады.

Характэрным тоненькім піскам вітае раніцу на вяршыні высокай елкі ружовагрудка-заранка.

— Фіць! Ф'ю-ф'ю-ф'ю-ф'ю... Фіць! Ф'ю-ф'ю-ф'ю-ф'ю,— паўтарае за ёй зяблік.

— Цень-цень-цень-цень-цень, — быццам тоненькі струменьчык крынічнай вады, звініць у берагавых зарасніках пеначка.

А вось заспяваў пеўчы дрозд, і адразу ж падцягвалі за ім іншыя дразды, і нават начны пярвун салавей не вытрымаў і таксама ўключыўся ў агульны ранішні хор.

Звычайна скрытная і маўклівая ў такі перыяд івалга, схаваная ў густой вершаліне лахматай ліпы, падае свой адрывісты характэрны голас:

— Фіццю-эцю! Фіццю-эцю!

Змоўкне, прыслухаецца і зноў:

— Фіццю-эцю! Фіццю-эцю!

А ў чыстым ранішнім небе заліваецца лясны жаваранак.

Дзесьці ў глухамані нават мармытанне ўдода чуецца:
— Уп-уп-уп! Уп-уп-уп-уп-уп...

А прыгажосць якая! Лес стаіць нібы зачараваны, не звухнецца, не кіўне ніводнай галінкай, быццам баіцца, каб не парушыць гэты зладжаны многагалосы хор. Спевы чуюцца з глыбіні, з бакоў, зверху, па-над самым буданом, прама над галавою. Шчабеча шматлікае лясное дробнае птаства, і здаецца, што і сам лес, яго зялёнае лісце, тонкія галінкі і маладыя хваёвыя лапкі таксама спяваюць, спяваюць нястрымна, натхнёна, непаўторна.

Яшчэ не высахлі на мяккіх лясных травінках бурштынавыя кроплі буйной расы, і яны, нібы рассыпаныя пацеркі асляпляльнага срэбра, ззяюць, пераліваючыся ўсімі коле-рамі вяскі.

Лес раптам раскрыўся ва ўсю шырыню, расхінуў нам тыя нябачныя дзверы і паўстаў зусім іншым, чым быў учора, — яшчэ больш добрым, прыгожым, ветлівым і шчодрым.

Мы яшчэ колькі цешыліся непаўторнай прыгажосцю прыроды, яе спрадвечнай чысцінёю, то прагульваліся, зачараваныя, па беражку Іслачы, то зноў ляжалі на мяккай папаратнікавай падсілцы ў будане і слухалі птушыныя спевы.

Пасля, дзесьці ўжо а дзесятай ці адзінаццатай гадзіне, калі птушкі прыкметна заціхлі, а сонца паднялося вышэй, мы развялі на ранейшым месцы агонь, адварылі бульбы, пачышчанай і памытай у рачной вадзе, і з апетытам падсілкаваліся ёю і скрылікамі жоўтага салёнага сала з зялёненькімі свежымі пярынкамі цыбулі.

Потым некалькі гадзін зноў адпачывалі, нават крыху яшчэ паспалі, зноў купаліся і загаралі на пячаным плёсе, вымытым хвалямі. А яшчэ праз некалькі гадзін прыняліся ўкладваць рэчы, каб паспець завідна дабрацца да шашы.

На душы было так радасна і светла, што, здавалася, сэрца гатова было спяваць, такая добрая, бестурботная пара, калі толькі-толькі засталіся ззаду надакучлівыя студэнцкія аўдыторыі, экзамены і залікі, патрабавальныя дацэнты і прафесары. Час самастойнай працы быў яшчэ наперадзе, цяпер ты сам сабе гаспадар і ніхто табе не ўказчык.

А яшчэ вакол такая прыгажосць! Жыві ды радуйся. І калі б сказаў хто ў такі момант пра смерць, то палічыў бы яго вар'ятам. А была яна між іншым так блізка...

І адбылося гэта не па чыёй-небудзь віне ці па злomu намеру. Адзін з маіх таварышаў, корпаючыся каля рукакоў, заўважыў маю стрэльбу, якая яшчэ ляжала неразабраная на маіх не ўпакаваных покуль рэчах. Ён і раней не раз разглядваў яе, нават збіраў і разбіраў, прыкладваў да пляча, цэліўся ў птушак... І чаго яго тут чорт тузануў ізноў?

Хутчэй за ўсё хлапчукоўская цяга да зброі валодала ім. Ён з нейкай асаблівай цікаўнасцю ўзяў стрэльбу, раптам чамусьці спытаў мяне:

— А можна, я напаследак разоў стрэлю?

У такім узросце псаваць патроны дарма было нават неяк брыдка. Але я ўспомніў, што ў ягдташы ў мяне ёсць адзін халасты патрон. Ён быў нямоцна закручаны, і па дарозе картонны пыж, што закрываў яго зверху, зрушыўся і выпаў. Шрот высыпаўся, застаўся толькі порах, у глыбіні гільзы быў бачны толькі войлачны пыж, які раней аддзяляў шрот ад пораху. Я так і пакінуў яго ў ягдташы, каб потым зноў дазарадзіць, калі ў чарговы раз буду набіваць патроны. А тут таварыш просіць стрэліць. Ну што ж, няхай.

— Выстралі, калі ўжо так хочаш,— адказаў я,— толькі вазьмі халасты патрон, там ёсць адзін.

— А каторы халасты?

— А ты паглядзі, ён пусты, адразу знойдзеш, з дзіркаю зверху, усе набітыя да закруткі, а ён пусты.

Ён бярэ тым часам з ягдташа гільзу, акуратна і спрактыкавана дасылае ў патроннік і, шчоўкнуўшы стваламі, як свавольны хлапчук, накіроўвае стрэльбу на мяне, трымаючы ствалы якраз на ўзроўні маёй галавы.

Я стаю зусім блізка, у поўны рост, пазіраю ў яго бок, нават выхадныя адтуліны ствалоў лёгка праглядваюцца храміраваным бляскам з сярэдзіны, і бляск гэты здаецца нейкім варажым.

— Ну, я страляю! — бестурботна вымаўляе ён.

Я ж і сам у маленстве быў нястрымным вельмі і свавольнікам, і тым не менш у адносінах да зброі, да паляван-

ня выпрацавалася ў мяне асаблівая акуратнасць, культура палявання, і стараўся я выконваць гэтыя непарушныя і святыя правілы заўсёды і пры любых абставінах.

— Страляць то страляй, але ўзнімі ствалы вышэй над галавою, цэліцца ў чалавека ў паляўнічых не прынята, ды і наогул гэта нядобра.

А ён, не прамовіўшы ні слова, узяў ствалы крыху вышэй маёй галавы, на момант замёр, нібы атрымліваючы, а можа, і на самай справе атрымліваючы ад усяго гэтага асаблівае задавальненне, нарэшце, смеючыся, націснуў на спускавы кручок, пасля нават адшаснуўся злёгка ад аддачы прыклада ў плячо.

Стрэл здаўся мне залішне моцным і падазроным, зусім не такім, калі страляеш халастымі патронамі. Нават выразны імклівы посвіст пранёсся над маёй галавой.

Нядоўга думаючы, я падышоў да свайго рукзака, узяў у рукі ягдташ і... той пусты патрон ляжаў на месцы.

— Слухай, з чаго ж ты страляў?

— Як з чаго? З таго пустога патрона, як ты і сказаў!

— А гэта што? — працягнуў я яму гільзу.

Ён здзіўлена паглядзеў на мяне і, відаць, убачыўшы на маім твары непаразуменне і разгубленасць, моўчкі паціснуў плячыма.

І тады я зразумеў усё, нібы падкошаны апусціўся на зямлю, сеў, абхапіўшы галаву рукамі.

Выязджаючы ў глухі лес, дзе можна сустрэцца і з ваўком, і з мядзведзем, для перасцярогі, на ўсякі выпадак я прыхапіў з сабою некалькі патронаў з кулямі Маера. Паляўнічыя ведаюць, што гэта за куля.

Так, паляванне — гэта не забава, а стрэльба, хоць і паляўнічая, — зброя, а са зброяй не жартуюць. І бяспеку, карыстаючыся ёй, трэба захоўваць заўсёды. Любая неасцярожнасць, любая, нават, здавалася б, зусім нязначная дробязь са зброяй не дапускаецца. Тут усё важна, усё без выключэння галоўнае. З глыбокай удзячнасцю ўспамінаю цяпер словы старога лесніка — Ёхі-Махі, што стрэльба не для таго, каб накіроўваць яе на чалавека, бо і незараджаная яна адзін раз у год страляе.

А можа, яшчэ тыя адносіны да паляўнічай справы, якія прывіты ў часы лекцый і практыкі па паляўніцтвазнаўстве ў Белавежскай пушчы цудоўным чалавекам і настаўнікам Уладзімірам Сяргеевічам Раманавым, адвялі ў гэтым выпадку бяду.

Не магу не ўспомніць гэтага чалавека, які ўжо ў маім юначым узросце, як некалі Кузьміч у дзяцінстве, вельмі многа даў мне для разумення жыцця, мне здаецца, што нешта яднала іх. Можа, любоў да прыроды, павага да яе, шчырыя адносіны да чалавека.

Як і Кузьміч, Уладзімір Сяргеевіч заўсёды імкнуўся падзяліцца сваімі ведамі і вопытам з тымі, хто яго акружаў: ці гэта былі звычайныя яго таварышы па працы ў міністэрстве, ці мы, студэнты, якія прыйшлі прама ў яго кабінет на лекцыю, ці леснікі і рабочыя тых мясцін, дзе ён пачынаў свае пасляваенныя працоўныя гады.

Мы пазнаёміліся з Уладзімірам Сяргеевічам на пятым курсе універсітэта, калі дэканат біялагічнага факультэта запрасіў яго прачытаць курс паляўніцтвазнаўства для групы студэнтаў, якія спецыялізаваліся ў кірунку аховы прыроды. Лекцыі, як гаварылася вышэй, чытаў ён нам не ва універсітэцкай аўдыторыі, а ў сябе ў рабочым кабінцеце (працаваў ён тады намеснікам міністра лясной гаспадаркі рэспублікі), і ўжо само гэта накладвала на нашы заняткі асабліваю важнасць, і адносіліся ўсе мы да іх надзвычай добрасумленна.

Ды і расказаць яму нам было аб чым. Доўгія гады працаваў Уладзімір Сяргеевіч дырэктарам Белавежскай пушчы. Гэта вельмі паўплывала на яго паводзіны. Ён быў стрыманы і сур'ёзны, даволі строгі, але ў той жа час вельмі добра-зычлівы і клапатлівы. Яго лекцыі не былі нейкім казённым наборам інфармацыі, якую патрабуе праграма. Яны праводзіліся ў форме жывой размовы. У такія моманты мы атрымлівалі тыя самыя каштоўныя веды, што былі ўзяты з самога жыцця.

У яго не было адной нагі. Ён ніколі не расказваў, як гэта адбылося, а мы самі загаварыць аб гэтым не рашаліся. Карыстаўся ён добра змайстраваным пратэзам і толькі пры

хадзьбе даволі прыкметна выкідваў яго ўперад. І станавілася зразумела, што нага ў яго не свая. Адначасова ён карыстаўся вялікай масіўнай кульбай, зробленай з кавалкаў скінутых рагоў капытных, нават верхняя дужка кульбы была ўдала падабрана з вілачкі іх адростка.

Але найбольш каштоўнае і патрэбнае ў далейшым жыцці давялося спазнаць нам, калі ён вычытаў праграму курса і нам патрэбна было прайсці яшчэ так званыя практычныя заняткі па гэтай дысцыпліне ў сапраўднай паляўнічай гаспадарцы.

Нас вывезлі тады на некалькі дзён у Белавежскую пушчу. Размясцілі нас у памяшканні тутэйшага лясніцтва. Мы адразу пасябравалі з мясцовымі працаўнікамі — паляўніцтвазнаўцамі і леснікамі, навуковымі супрацоўнікамі і егерамі, простымі рабочымі гаспадаркі і механізатарамі — усімі тымі, хто меў дачыненне да паляўнічай справы ў гэтым рэгіёне.

Размаўляючы з імі, мы больш падрабязна даведаліся, які цікавы і шматгранны быў чалавек — Уладзімір Сяргеевіч Раманаў. Тут і раскрыліся нам яго лепшыя чалавечыя якасці.

Першае, што нас уразіла, дык гэта яго ўвага да чалавека. Ва Уладзіміра Сяргеевіча не адчувалася начальніцкіх нотак. У яго не было грані паміж намі і ім, былымі і цяперашнімі падначаленымі, хоць аўтарытэт яго быў вельмі высокі і бясспрэчны. Вядома, калі вяртаешся ў знаёмыя мясціны, на цябе ўздзейнічае маса ўражанняў і ўспамінаў. І не дзіва, што адразу, як прыехалі, усе, хто ведаў і нават не ведаў раней Уладзіміра Сяргеевіча, а чуў пра яго, кінуліся сустракаць дарагога госця. Сабралася даволі вялікая кампанія, і працавала ўжо лясная кухня, на якой гатаваліся розныя паляўнічыя стравы.

А пра нас, студэнтаў, усе неяк незнарок забыліся, і толькі ён не забыў. Калі яго запрасілі да стала, то ён, шчыра падзякаваўшы, напамніў, што ў памяшканні гасцініцы знаходзяцца яго студэнты, неяк асабліва і выразна выдзяляючы слова «яго», быццам хацеў падкрэсліць, што нас нельга адрываць ад яго. А потым нават не папрасіў, а хутчэй

загадаў, каб да нас была праяўлена ўвага і на сталае зараз было тое ж, што і тут. Вячэраючы, ён слухаў прысутных, якія расказвалі пра свае радасці, клопаты і надзеі, пра планы і цяжкасці. Раманаў стараўся гучым дапамагчы: каму добрай парадай, каму ўдала прыведзеным прыкладам, а каму і справай.

А мы тым часам таксама з задавальненнем балявалі за сталом, бо не заўсёды студэнту даводзілася смачна і добра пад'есці.

Потым хто адпачываў, расцягнуўшыся пасля доўгай дарогі на нядаўна перасцеленым ложку, хто сядзеў і любавалася пушчай, хто з асалодай удыхаў свежае паветра.

Аднапавярховы драўляны дом, які адначасова быў і памяшканнем лясніцтва, і гасцініцай, быў нашым прытулкам. Я пахадзіў гадзіны паўтары па лесе, мяне больш вабіў веснавы водар пушчы. Ад Мінска гэта было кіламетраў за трыста. Вясна сюды прыходзіць раней, пэўна, тыдні на два, парушаючы ўсе феналагічныя тэрміны: і вяртанне з выраю птушак, і распусканне лісця на бярозе, і першыя птушыныя гнёзды.

У лесе паступова сцімнела. Я хуценька падаўся назад, каб не заблудзіцца. Пад ногі мне трапляліся вожыкі, відаць, асаблівы перыяд іх актыўнасці прыйшоўся іменна на гэты час. Іх было настолькі многа, што я вырашыў злавіць некалькі, каб раніцою пацешыць аднакурснікаў. Я злавіў два калючыя клубочкі, а потым яшчэ аднаго, прынёс вожыкаў у пакой, дзе мы спалі. Сам лёг на ложка і неўзабаве заснуў.

Раніцою паспаць не давялося, вожыкі ажывіліся. Яны моцна фыркалі і гучна тупалі па падлозе маленькімі дужымі ножкамі.

І спаць усім хочацца, і што робіцца ў пакоі, незразумела, але сон перамагае, і пабуджаныя падарожнікі, не зважаючы на фырканне і тупаценне, утульней ухутваюцца, нацягваюць коўдры на галовы, лянуючыся паглядзець, што там такое.

А вожыкі ўсё тупацяць і фыркаюць. Я таксама адчуваю яшчэ стому, але цікую з-пад коўдры.

Самы старэйшы з нашай кампаніі, Барада (гэта мянушка), Анатоль Кавалёў, апусціў сваю бараду пад ложка і пужае вожыка гучна:

— Фу-фу!

Або:

— Фру-фру!

Чую, як вожык яму з-пад ложка ў адказ:

— Фур! Фур! Топ-топ-топ-топ!

Нібы дражніцца з ім.

Які тут сон! Няма спакою. Але і не хочацца злазіць з ложка, каб прагнаць свавольніка. А ён, Анатоль, зноўку ўхутваецца з галавою, спрабуе не звяртаць на ўсё ўвагі. Але барада перашкаджае крышку — вялікая ж вельмі, і Анатоль рукою падгортвае яе.

Усё гэта я падрабязна расказваў сваім спадарожнікам, калі мы ішлі назад у вёску Даўбені, і з задавальненнем адчуваў, як паступова адыходзіць кудысьці ўражанне ад таго непрыемнага здарэння.

Хто не чуў з самых розных крыніц пра Белавежскую пушчу, хто не слухаў складзеных аб ёй песень, хто не зачытваўся захапляючымі прыгодніцкімі апавяданнямі аб жыцці яе насельнікаў! Але чуць — адно, а ўбачыць сваімі вачыма — зусім іншае.

Дык вось, у гэтых дзікіх пушчанскіх лясах у пасляваенныя гады давялося Уладзіміру Сяргеевічу наводзіць парадок, змагацца са зладзеямі, заваёўваць свой аўтарытэт кіраўніка і чалавека.

Тады багата кралі лесу. Хто возьме для сябе, для сваёй будаўнічай патрэбы, пра гэта гаворкі не было. Але калі лес рэзалі па-варварску, знішчалі яго лепшыя запасы і прадвалі, каб нажыцца, — з гэтым ужо мірыцца Уладзімір Сяргеевіч не збіраўся. А тут завялася цэлая шайка злачынцаў, што валілі па начах лес, апрацоўвалі на сваёй падпольнай лесапілцы і заганялі ўтрая даражэй, як кажуць, здзіраючы апошнюю скуру з тых, каму ён вельмі быў патрэбны.

Уладзімір Сяргеевіч ніяк не мог натрапіць на іх след. Вельмі ж ужо хітрая і вопытная была шайка, і дарогі добра

ведала, і патаемныя мясціны. Ды і баяліся іх моцна жыхары пушчанскіх сядзіб.

Але потым Раманаў неяк знайшоў іх удада замаскіраваную лесспілку. І ён рашыўся на крайняе — абліў лесспілку бензінам і спаліў.

А яшчэ праз некалькі дзён адбылася сустрэча. На аддаленай лясной дарозе яго машыну спынілі. Ён выйшаў, агледзеўся — пяцёра з ружжамі, двое ашчэраных сабак з імі. Людзі звераватыя, няголеныя, злосныя.

— Ну што, прыехаў да нас свае парадкі наводзіць? — высуналася ўперад шырокая квадратная постаць у сцёганай брызентавай ватоўцы. — Дык вось так: альбо ты нас пакінеш у спакоі, наш тут лес, мы гаспадары, што захочам, тое і будзем рабіць, альбо мы хутка з табою справімся! Уцяміў? — напрыканцы злосна гаркнуў Квадратны.

— Уцяміць-то ўцяміў, — вельмі ўжо спакойна адказаў Раманаў, нават, здаецца, залішне, бо спакой гэты адразу насцярожыў «гаспадароў лесу».

— Што ж будзе далей? — спыталі яны.

А ён працягваў:

— Праўда, вы не ўлічылі некаторыя абставіны.

— Якія яшчэ абставіны? — агрызнуўся хтосьці, ён стаяў з сабакам далей за ўсіх.

— А тое, што не кожнага чалавека можна запалохаць. І другое: перш чым мяне тут сустрэць, вы не пацікавіліся нават, хто я такі, кім быў раней і як валодаю зброяй. А робіцца гэта вось так.

Імгненна адной рукой Раманаў перавёў з пляча карабін у баявое становішча і з узроўню жывата стрэліў двойчы.

Сабакі дзе сядзелі, там і засталіся.

— А карабін у мяне сямізарадны, так што кідайце стрэльбы!

Ашаломленыя тым, што адбылося, злодзеі збянтэжана выканалі яго загад.

Тады Раманаў, узяўшы карабін у левую руку, правай сабраў з зямлі пакіданыя стрэльбы і на вачах зладзеяў адну за другой растрэшчыў аб дрэва.

— І раю вам больш не сустракацца са мной,— рэзка закончыў ён, сеў у машыну і паехаў.

Вось такі ён, Уладзімір Сяргеевіч. Ён і сёння жыве і яшчэ нядаўна працаваў у Беларускай тэхналагічнай інстытуце. І ён навучыў мяне многаму, як некалі навучыў Кузьміч. І ўспамінаю я Уладзіміра Сяргеевіча і Кузьміча заўсёды ў адзін час.

Той першы вечар гасцявання Кузьміча ў нашай хаце прайшоў хутка, у цікавых размовах. Бацька сядзеў як заўсёды стрымана, час ад часу злёгка ўсміхаўся ды зноў надаваў твару сур'ёзны выраз, засяроджанасць. Заседзеліся ў той вечар доўга, і толькі запазна маці загадала:

— Ну, пара спаць! Ноч, апоўнач даўно. Не ўстанеце заўтра.

І яна патушыла газнічку.

Заснулі ўсе адразу, як толькі кожны заняў навобмацак адведзенае яму звечара месца.

* * *

Усталі рана. Раней за ўсіх, вядома, маці. І калі бацька, пакарміўшы і напайўшы скаціну і патупаўшы ў сенцах, збіваючы наліплы на валёнкі снег, хуценька зачыніў за сабою дзверы ў хату, каб не напусціць холаду, сьняданак быў гатовы. Яны з лесніком знялі з галоў цёплыя зімовыя шапкі і, перахрысціўшыся на покут, дзе была абгорнутая чысценькім вышываным ручніком адзіная ў хаце ікона, прыняліся за ежу. Мы, дзеці, сьнедалі заўсёды пазней, бо так рана нам не было куды спяшацца. Паснедалі бацька і Кузьміч хутка і адразу падаліся кожны па сваіх справах — бацька ў вёску, да калгаснага двара, а ляснік — у лес.

Ноччу снег не церушыў. Марозік крышачку пашчыпваў шчокі, Кузьміч з асалодай удыхаў чыстае паветра, няспешна ішоў наперад.

Паўсюль было мноства слядоў, і свежых, і тых, што засталіся яшчэ з мінулай ночы.

Колькі сцежак праходзяць лясныя жыхары ў пошуках ежы за доўгую зімовую ноч! А за імі цягнуцца іх сляды.

Вунь колькі снегу на ўзлеску змяляваў маленькі драпежнік гарнастай сваімі дужымі лапкамі, а дзе яшчэ і доўгім распушаным хвостом, нібы якім памялом. Не адну гадзіну правёў ён тут, вышукваючы мшышэй ды лясных пацукоў.

А вось карміліся насеннем пустазелля, што тырчыць зпад снегу, шэрыя курапаткі. Колькі з'елі, невядома, але насмецілі аж лішне. Цяпер кожны драпежнік зразумее, што яны недзе побач.

Зрабіў ляснік яшчэ некалькі крокаў наперад і... Ну, канешне, вось яны, гуртом, з своеасаблівым трэскам узяліся ў паветра. Ляцелі павольна, нізка, перамясціліся мо крокаў на сто-дзвесце і зноў селі сярод купін.

А вось тут і наогул ледзь бачны слядок, нібы хто тоненькі шнурочак працягнуў па снезе, потым звярнуў убок, затым зноў роўненькай стужачкай пралёг той шнурочак яшчэ некалькі крокаў і раптам знік. Гэта лясная мышка, якой надакучыла нерухома сядзець у зімовай хатцы пад зямлёю, выходзіла на хвілінку прагуляцца і зноў у цёплую норачку шмыгнула, бо так і глядзі, каб у вострыя кіпцюры не патрапіць.

Стары ляснік набліжаўся да таго месца, дзе паклалі прынаду, але воўчых слядоў не было відаць.

Паляны і пералескі былі густа здратаваны слядамі зайцоў: больш акуратнымі, круглымі і шырокімі, што пакідаюць буйна апушаныя лапы беляка, і доўгімі, размашыстымі, пракладзенымі русакамі. Пераважалі беляковы ўзоры, русакі больш трымаліся палёў ды невялікіх зараснікаў паблізу жылля чалавека, і толькі некаторыя іх асобіны разам з белякамі заставаліся ў вялікіх лясных масівах.

Дзе-нідзе насядзілі вавёркі, як спускаліся на зямлю. Часам трапляў на вочы адзінокі ланцужок слядоў куніцы, каштоўнага сваім прыгожым футрам звярка. А часам усё гэта разнастайнае сузор'е ланцужкоў, рознай велічыні і формы, пакінутых дзе лапай, дзе крыламі або дзюбай, перакрэсліваў роўны вытрыманы след лясной хітрункі лісіцы. Яна не супраць была б пажывіцца любым гаспадаром гэтых узораў.

Сляды ж ваўкоў па-ранейшаму не траплялі на вочы лесніку. Ужо і да прынады было недалёка, і па ўсім гэтым Кузьміч адчуваў, што ваўкі яшчэ не з'явіліся ў наваколлі. Але здагадкі здагадкамі, а справа справай, і ён упарта ішоў далей.

Зноўку мудрагелістае перапляценне заечых сцежак. Зноў роўненькі след лісіцы. А вось тут дзікі спраўлялі свой зімовы баль. Вунь колькі зямлі перакапалі! Што і казаць, нялёгка дзікам зімою рыць зямлю, але нічога, спраўляюцца. Відаць добра, як здабывалі з-пад снегу жалуды і арэхі, як з зямлі нават сакавітыя карэнні выкопвалі.

А вось мурашніка, вядома, шкада. І яго не абышлі веprукі — разбурылі, дастаючы смачную закуску з белых мурашкавых лічынак. Вельмі ж карысныя мурашкі, амаль ад усіх шкоднікаў лес ахоўваюць, як жа іх не шкадаваць? Але што зробіш? Голад не цётка, дзікам таксама нечым харчавацца патрэбна. Ды і адрамантуюць сваю хату працавітыя мурашкі. Хай толькі першае цяпло прыгрэе — у лічанья дні зробіць яны рэстаўрацыю, пасля і не пазнаеш, нібы так і было.

Тым не менш прысутнасць дзікоў насцярожыла Кузьміча. Яны ж не горш за ваўкоў падкія на здыхляціну.

Так, разглядваючы на шляху ўсё навокал і разважаючы аб усім, што бачыў, стары ляснік неўзабаве наблізіўся да прынады. Спыніўся, уважліва агледзеў снег. Вакол нічога, ні следу, ні іншых прыкмет, якія сведчылі б, што прыходзілі сюды ваўкі. Прыцярушаная снегам туша па-ранейшаму ляжала некранутая.

Абышоўшы вакол гэтага месца, стары накіраваўся назад. Праз колькі крокаў звярнуў крыху ўбок, падаўся з лесу трохі іншым шляхам, каб пераканацца, ёсць ваўкі ў акрузе або няма. Ішоў нетаропка.

Ужо выходзячы на ўскрай поля, Кузьміч заўважыў у лесе некалькі касуль. Яны стаялі воддаль, прытаіўшыся паміж высокага хвойніку, і палахліва паглядалі ў яго бок.

Кузьміч вельмі любіў гэтых жывёлін. Прыгледзеўся больш уважліва. Было іх пяць асобін, невялічкі табунок, якімі звычайна і трымаюцца ўзімку гэтыя зграбныя і стат-

ныя жывёлы нашых лясоў, сапраўдная акраса нашага ландшафту. Рыжаныкія, асабліва на шыі і тулаве, ніжняя частка цела больш светлая. Наогул крыху больш шэрыя, чым улетку, і вялікая светлая аблямоўка замест хваста, які амаль адсутнічае (паляўнічыя яе называюць «люстэркам»), стала цяпер зусім белая.

Пяшчотныя пысачкі касуляў прынюхваліся, паварочваліся то ў яго бок, то назад. Прыгожыя невялічкія галоўкі з доўгімі рухомымі вушамі і вялікімі даверлівымі вачыма цудоўна дапаўняліся тонкімі гнуткімі шыямі і акуратнымі стройнымі ножкамі. Корміцца касуля травой і маладымі парасткамі дрэў. Яна паядае канюшыну, гарошак, асаку, вясной і восенню наведвае азімыя пасевы. У перыяд паспявання аўса ахвотна паядае яго мяцёлкі. Зімою касуля здабывае корм з-пад снегу, разграбаючы яго капчытамі. Гэта пераважна чарніцы і брусніцы, верас, парасткі маладога кустоўя.

Людзі беражліва адносяцца да касуль, колькасць якіх за апошнія гады прыкметна знізілася. Рашаючую ролю ў жыцці касулі займаюць два моманты — дастатак корму і наяўнасць ворагаў-драпежнікаў. Сама па сабе касуля практычна бездапаможная. Яна можа толькі ратавацца, ўцякаючы, ці схвацца ў лясным гушчары. Але ад такіх спрытных і моцных драпежнікаў, як воўк і рысь, гэта ненадзейная ахова, і выратавання, як правіла, не бывае. У зімовы час яна грузне ў глыбокім снезе, аб яго жорсткую скарынку да крыві разразае ногі. Толькі чалавек у такі час можа дапамагаць касулі. І Кузьміч рабіў касулям кожную зіму падкормачныя пляцоўкі, выстаўляў стажкі і снопікі сена, галінкавыя венікі, якія нарыхтоўваў загодзя.

А што, калі ваўкі раптам не прыйдуць і запланаванае паляванне не ўдасца, а потым праз некаторы час з'явіцца ўсё ж тут і перарэжуць касуль? Хуткія драпежнікі без цяжкасці насцігнуць іх на глыбокім снезе, а расправіцца з імі для ваўкоў цяжкасці няма.

Разважаючы так, ён выбраўся з лесу і цяпер ужо шпарчэй паслізгаў па снезе, каб раней дабрацца да хутара.

Па дарозе на хутар яму яшчэ двойчы трапляліся зайцы-русакі. Адзін падпусціў зусім блізка, калі стары праходзіў краем могілак. Заяц дняваў на лёжцы, ля абрыву, намытай улётку водамі вялізнай прадаўгаватай ямы. Ён лжаў, і толькі калі пачуў шоргат па снезе зусім побач, баязліва ўсхапіўся, зрабіў вялізны скачок уверх і стрымгалоў памчаў па хмызняку ўздоўж поля.

Другі сустрэўся амаль ля хутара. Некім падняты з лёжкі, ён скакаў па полі якраз папярок дарогі, па якой вяртаўся з лесу Кузьміч, прама на яго. Заяц не заўважыў чалавека, хача быў, праўда, пакуль што яшчэ далекавата.

Ляснік спыніўся.

Што будзе далей? Зайцы кепска бачаць нерухомыя прадметы. Па ўсім было бачна, што ён падняты з лёжкі дзесьці далёка, і пагоні за ім ужо не было.

Адлегласць між імі тым часам скарачалася з кожнай хвілінай. Вось ужо якіх крокаў дваццаць засталася... Пятнаццаць... І тут заяц спыніўся. Але ні назад, ні ўбок не пабег. Ён сеў на заднія лапы і высока падняў галаву ўгору, трымаючы пярэднія лапы таксама высока паднятымі ў паветры, нібыта суслік у стэпе каля сваёй норкі. У такой позе ён пастаяў некалькі хвілін, пакруціў галавою і апусціўся, прысеўшы адначасова на ўсе чатыры лапы. Затым узняў уверх галаву і ўслухаўся ў наваколле.

Ледзь не расмяяўся дзед, а сам падумаў: ну папаўся б ты гэтак мне ў іншы раз, задаў бы я табе перцу! Ды нельга ж, яшчэ ваўкоў насцярожыш.

Кузьміч пляснуў у далоні — нібы лёгкі стрэл абудзіў застылае марознае паветра. Ад нечаканасці русак стрымгалоў сарваўся з месца і наўздагад кінуўся наперад, апынуўшыся ў лічаных кроках ад лесніка, так, што той паспрабаваў жартам нават паддаць яму лыжай пад зад. А заяц шчыльна прыціснуў вушы да спіны і лупянуў ад небяспекі.

Дзед жа слізгануў з апошняй горкі і пад'ехаў да самай хаты.

Не паспеў ён зняць лыжы, як прама на ганку сустрэла яго маці. Маці мая была вострая на язык, а можа, я трохі

перабольшваю, ва ўсякім выпадку за словам у кішэню, як кажуць, не лезла.

— Ну што? Паляўнічы ў лес, а звер у хату? — сказала негаканна, а ў голасе і незадаволенасць, і нейкі неслакой. — Вось палюбуйцеся! — І яна кінула пад ногі яму курыцу з адгрызенай галавой. — Зноў шашок завёўся, усіх курэй цяпер перадушыць. Ніякага паратунку ад яго няма. Горай, чым ваўкі тыя!

Кузьмічу стала няёмка. І сапраўды, паляўнічы ў хаце не абы-які, а тут, на табе, звяры не тое што баяцца, а прама пад носам курэй душаць. Нібы паздзекавацца над ім вырашылі.

— Горш не горш, а ўсё ж непрыемна. Нешта трэба рабіць, — пасля няёмкага маўчання адказаў ляснік. — Зараз падумаем.

— Ды дала б хоць чалавеку ў хату ўвайсці ды паесці што-небудзь, цэлы ж дзень на нагах, — умяшаўся бацька, які ўжо вярнуўся дадому. — А то навалілася, нібы той певень на курыцу, дзяўбе з самага парога.

— Во, во, і гэты таксама! — не сунімалася маці. — Мужчына называецца, мядзведзі хутка ў хляве вадзіцца будуць, не тое што шашкі...

Кузьміч, крыху перакусіўшы, пайшоў разам з бацькам пад хлёў разбірацца, у чым там справа.

— А што ж гэта за шашок? — спытаеце вы.

Ды звярок такі невялікі. Хор, тхор, чорны харок — так па-рознаму называюць яго ў розных раёнах Беларусі. Ужо гэта само па сабе гаворыць аб тым, што жывёліна гэта шырока распаўсюджана па нашай тэрыторыі і добра вядома чалавеку. Правільная біялагічная назва яго чорны харок, альбо тхор. А ў нас чамусьці звалі шашком.

Хаця тхор з'яўляецца жыхаром ліставых і змешаных лясоў, асабліва аблюбоўвае высечкі і пажарышчы, хмызнякі на берагах рэк і азёр, у зімовы час ён жыве амаль выключна побач з чалавекам і займае старыя засмечаныя куткі розных гаспадарчых пабудоў. У такі час тхор здольны прычыняць значную шкоду чалавеку: нападае на курэй, качак і нават гусей, пры гэтым часам не спыняе паляванне, пакуль не перадушыць усю хатнюю птушку. А выядае тхор у

птушкі толькі мазгі. Акрамя таго, ён палюе на хатніх пацукоў, мышэй, ловіць дробную дзікую птушку, што горнецца ў зімовы час да жылля чалавека.

Улетку шашок сілкуецца мышамі і палёўкамі, нападае на маладых зайчанят, паядае яйкі і птушанят лясных птушак, якія гняздуюцца на зямлі. Ён вядзе пераважна начны лад жыцця, але часам выходзіць на паляванне і днём.

Тхор ладуе гняздо ў добра ўкрытым месцы — пад вывартнем старога дрэва, у норах, на вышках хат і пад падлогай старых пабудоў, у закінутых кутках і г. д. Цела ў тхара тонкае, з дугападобным выгібам спіны.

Вось і з'явіўся ён у тую зіму зноўку ў нас. Таго і глядзі — сапраўды ўсіх курэй перадушыць.

А тым часам Кузьміч і бацька разблытвалі нейкія «чары» на двары. Апануўшыся, пайшоў на двор і я. Яны ўжо агледзелі «месца злачынства», і ляснік цяпер расказваў бацьку, як звычайна змагаюцца з гэтым звярком.

— Раніцою, — гаварыў ляснік, — покуль начныя сляды яшчэ не затаптаны людзьмі і хатняй жывёлай, трэба абысці пабудовы па задворках, выявіць сцежкі, па якіх ходзіць тхор, на іх трэба вечарам паставіць пасткі. Пры гэтым не патрабуецца асаблівай маскіроўкі, бо тхор — малаасцярожны і нахабны драпежнік, упэўнены ў сваёй сіле і спрыце, што яго і падводзіць у такіх выпадках. А вось прыманку выкласці варта. Лепей за ўсё падыходзяць для гэтага акрываўленыя кавалкі мяса, у адлігу — тухлыя яйкі.

Кузьміч усё гэта расказваў бацьку паважна і падрабязна.

— Бяда толькі, што пасткі ў мяне дома, а ехаць жа няблізкі свет, ды і ваўкоў пільнаваць трэба. Гэта ж важней тхара, — разважаў стары.

А потым працягваў:

— Палююць на тхароў таксама і з сабакамі. Але паляванне гэта даволі цяжкае. Па-першае, тхор выключна жывучы і іншы раз, здавалася б, смяротна паранены, усё ж уцякае ад пагоні і выжывае. Па-другое, ля месца мацавання хваста тхара маюцца дзве асаблівыя залозы, з іх у момант небяспекі зварок выпрыскавае рэчывы, якія моцна і дрэнна пахнуць. А яны, тыя рэчывы, адбіваюць у сабакі напорыстасць

і жаданне ісці па следзе. Вось і думай, што тут рабіць. Хіба што лавушку якую змайстраваць.

Сказана — зроблена. І завішчэла вечарам прама ў хаце піла, пілавінне ляцел: ў розныя бакі, залівіста шаргацеў гэблік.

І вось ужо гатова доўгая драўляная скрынка, нібыта шпакоўня, але без круглай адтуліны, даўжэйшая мо ў тры ці пяць разоў. З аднаго канца скрынка была наглуха забіта, а ў другім накрыўку змайстравалі так хітра, што яна па патрэбе ўзнімалася і магла фіксавацца ў завіслым становішчы. У аддалены куток заклалі прынаду — кавалачак задушанай зверам курыцы — і вярвачкай падвязаці яе да выструганага кіёчка. Кіёчак падпіраў крышку і трымаў яе ў такім становішчы, каб уваход у скрынку быў пастаянна адчынены.

— Ну, а цяпер панеслі яе ў хлёў ды айда спаць! Лішняга шуму сягоння не патрэбна, — рашуча сказаў Кузьміч...

На гэты раз раней за ўсіх устаў бацька. І, накінуўшы на плечы кажух, пайшоў у хлёў. Прыслухаўся — на самай справе нешта варушыцца ў скрыначцы.

Спачатку тхара перагналі ў невялікую птушыную клетку, што змайстраваў некалі брат. Усе з цікавасцю прыняліся разглядаць нягодніка. Гэта быў даволі буйны звярок даўжынёй сантыметраў трыццаць, а мо і болей. Ён, як затрыманы злодзей, круціўся з боку ў бок, кідаючы злосныя погляды маленькіх вочак.

А нашай уцесе не было канца. І маці радавалася, як дзіця:

— Ну, цяпер куры будуць цэлыя!

А задаволены ляснік яшчэ тое-сёе расказаў пра жыццё звярка. Ад яго мы даведаліся, што ў далёкія часы некаторыя аматары выкарыстоўвалі тхара як хатнюю жывёліну. Узятая з нары сляпымі, тхары добра прывыкаюць да чалавека, становяцца ручныя. Іх можна трымаць дома замест катоў. Пры гэтым тхары жорстка знішчаюць не толькі мышэй, але і пацукоў, што хатнім катом не заўсёды пад сілу.

Акрамя таго, Кузьміч расказваў нам, што тхор — каштоўны пушны звер. Характэрнай асаблівасцю тхароў з'яўляецца наяўнасць у іх валасоў дзвюх афарбовак, якія

рэзка адрозніваюцца, — дастаткова густая цёмна-каштана-вая ці амаль чорная, з якой прасвечваецца, прабіваецца яркай жаўцізнаю густое падпушша.

— Каб яшчэ аднаго ці двух, хоць не шапка, дык каўнер быў бы. Рабі клетку большую — ды хай цешацца дзеці, — параіў ляснік бацьку.

Усе так захапіліся звярком, што і пра сняданак забыліся. І толькі Кузьміч, хуценька з'еўшы кавалак хлеба з салам, як і раней, імгненна сабраўся і зноў накіраваўся да лесу.

Але прынада па-ранейшаму ляжала некранутая. Кузьміч хутка вярнуўся назад. Сядзеў, майстраваў разам з маім братам больш прасторную клетку для тхара, разам з усімі смяяўся. Часам ён становіўся зусім сур'ёзны, відаць, тады находзілі на яго турботныя думкі пра ваўкоў, і ляснік зноў (у які раз!) пачынаў непакоіцца: а ці прыйдуць яны наогул?

Прайшло яшчэ некалькі дзён. Нават сарокі панадзіліся да мярцвячыны, добра яшчэ, што дзікі яе так і не ўгледзелі, а ваўкі нібы ў ваду канулі.

Толькі на адзінаццаты дзень, зноў ідучы па знаёмым ужо маршруце, Кузьміч убачыў шырокі роўны след воўчага вывадка. Пад'ехаў бліжэй да прынады: так і ёсць, пабывалі ваўкі тут і добрую палову «апрыходавалі». Значыцца, яны дзесьці побач.

Ну, тады трымай вуха востра. Цяпер кожная хвіліна дарагая.

Дзе прыкладна яны маглі залегчы, Кузьміч разлічыў даўно. Таму, не бавячы часу на лішнія абходы, хутчэй памчаўся за сцяжкамі ды клікаць людзей.

Збор быў назначаны на вечар. А пакуль усё гэта павінна было адбыцца, дзед Кузьміч узяў сабе ў дапамогу трох паляўнічых і, не марудзячы, вярнуўся да лесу. Яны забралі з сабою ўсе асцяжкаваныя шнуры, катушкі з імі, маленькія матавільцы і нават скрутак шпагату, запасны клапцік чырвонай тканіны на ўсялякі выпадак. Абкласці ж патрабавалася даволі значны кавалак ляснога масіву, а калі шнуроў не хопіць, што тады? Запас бяды не чыніць.

Кузьміч хутчэй чым заўсёды бег на сваіх паляўнічых лыжах, шырока размахваючы рукамі. Спадарожнікі не чакалі ад яго такога спрыту, здзіўляліся са старога, з цяжкасцю паспявалі за ім. А ён толькі раз-пораз аглядваўся назад, незадаволена падганяў іх, нават пакрыкваў:

— Ваўкі, брат, чакаць не будуць! Прамарудзім, не паспеем своечасова абкласці, тады пішы прапала.

У такім напружаным руху, то паскараючы і без таго шпаркі бег, то паступова сцішаючы яго, група паляўнічых на чале з Кузьмічом наблізілася да лесу. Як толькі даехалі да яго ўскрайку, дзед спыніўся, загадаў паляўнічым не рабіць лішняга шуму і крыху прызадумаўся.

* * *

А падумаць было аб чым. Трэба было пачынаць справу. Абкласці ваўкоў вельмі няпроста. Ваўкі часам могуць збіць з панталыку нават самага вопытнага паляўнічага. Таму, паляючы на іх, трэба быць вельмі пільным.

Кузьміч успомніў, як некалі ён чыніў пагоню па слядах мацёрага ваўка. Драпежнік разы два ці тры сыходзіў з дарогі і зноў вяртаўся, затым дапяў да высокага куста ядлоўцу, шамнуў назад і, прайшоўшы па густых зарасніках яшчэ сотні паўтары крокаў, залёг. А ляснік тым часам згубіў яго след. Але, уважліва агледзеўшы лясную дарогу з абодвух бакоў, Кузьміч нечакана заўважыў скідку хітравана ля таго ж куста ядлоўцу.

Чалавек ніяк адразу не патрапіць на яго апошні след, а пакуль будзе ісці ранейшым следам па дарозе побач, воўк пачуе небяспеку і неўпрыкмет схаваецца. Пакуль жа чалавек зразумее, у чым справа, яго ўжо і «след прастыў».

А аднойчы неяк у аблаўны круг увайшлі чатыры ваўкі — ваяк і тры пераяркі. Калі ж іх абцягнулі сцяжкамі і паднялі з днёўкі, ваўкоў аказалася пяць. І як удалося пасля з цяжкасцю вызначыць, у той час, калі зацягвалі круг, на «не перакрытым» яшчэ ўчастку тым жа следам у абклад увайшла яшчэ і сярэдняга ўзросту ваўчыца. Вось і гадай тут.

Многа чаго ведаў стары ляснік, і за сябе ён асабліва не хваляваўся. Але ж групу ў любым выпадку трэба было па-

дзяліць на дзве часткі, і абыходзіць ваўкоў трэба адразу з абодвух бакоў. А ад менш вопытнага паляўнічага ўсяго чакаць можна. Ён можа і воўчы саскок дзесьці ўпусціць, і ў мудрагелістасці іх слядоў не заўсёды дасканала разбярэцца. Але ж паляўнічых для справы Кузьміч адабраў найбольш вопытных і сталых, спадзеючыся, што яны паспяхова справяцца са сваёй задачай.

Асабліва раіў ён звяртаць увагу на тое, якія ездавыя дарогі трапляюцца на шляху, — ваўкі часта карыстаюцца імі. І, заўважыўшы след збоку ад яе, трэба абавязкова ўважліва агледзецц, ці не выходзілі зьяры на дарогу. Яны часта прыбягаюць да такога, робячы доўгі пераскок дзе-небудзь з-за куста ці невысокай елачкі, якія прыкрываюць іх след; сігаюць прама на дарогу. Тады і не пералічыш правільна, колькі слядоў ідзе ў месца абкладу, колькі з яго. А як у такім выпадку зразумееш, ваўкі ў абкладзе або выйшлі? Асабліва няпроста выявіць сляды ваўкоў-адзіночак, калі яны ўліваюцца ў агульны след. А гэта таксама можа нашкодзіць справе, забытаўшы паляўнічага.

У гэткай аперацыі здараюцца самыя нечаканыя моманты. Таму неабходна асабліва дасканала ведаць, колькі ваўкоў у акрузе, якіх месцаў яны трымаюцца. Асаблівай увагі таксама патрабуе, канечне, мацёрая ваўчыца, што верхаводзіць у зграі. Дзе знаходзіцца яна, там звычайна і астатнія члены сямейства. Але здараецца, некалькі ваўкоў адыдзе ўбок, асабліва гэта можна чакаць ад пераяркаў. А ў супольнасці са старым ваўком пераяркі на нейкі час могуць нават пакідаць сям'ю, хоць здараецца такое даволі рэдка, тым не менш улічваць усё гэта трэба.

Галоўнае ж тут — не ўпусціць з віду ніводны след і ўважліва пералічыць, колькі з іх уваходзіць на тэрыторыю абкладу, а колькі выходзіць. Бо, замкнуўшы ў выніку абкладу круг, толькі па гэтым можна меркаваць, ці засталіся ваўкі ў абкладзе. Аб гэтым гаворыць наяўнасць аднаго лішняга ўваходнага следу. Калі, прыкладна, у абклад вядуць чатыры сляды, а выходзіць з яго тры, значыцца, ваўкі ў абкладзе. Аднак і гэта далёка не так проста.

Звярнуў Кузьміч увагу сваіх спадарожнікаў і на тое, што ў час абкладу незнарок здараецца нават убачыць ваўкоў. Гэта ўжо зусім дрэнна. Але ўсё ж трэба паспрабаваць зрабіць выгляд і сваімі паводзінамі паказаць, што людзі не заўважылі іх. Тады ваўкі могуць не адрэагаваць на гэта. Калі ж толькі западозраць нешта, то справа будзе сапсавана. Мацёрыя не павядуць зграю на лёжку ў бліжэйшыя ўгоддзі, не залягуць блізка ад прынады, а адвядуць вывадак у далёкія ўрочышчы.

Расказаўшы хуценька сваім напарнікам усё гэта, ляснік раздзяліў усіх на дзве групы — кожная з двух чалавек. Двух больш бывалых паляўнічых Кузьміч адправіў самастойна, а аднаго забраў з сабою. Падзялілі між сабой і сцяжкі, прыхопленыя на ўсякі выпадак запасы.

Спачатку пусцілі ў ход найбольш вялікую катушку. Кузьміч замацаваў яе разам са спецыяльнай падстаўкай на спіне свайго напарніка, так што пад напружаннем вярчачкі катушка свабодна пракручвалася, размотваючы шнур. Ён паказаў паляўнічаму напрамак, у якім той павінен рухацца, адправіў наперад. Сам жа, ідучы ззаду, час ад часу карэкціраваў яго рух, замацоўваў асцяжжаваны шнур за галінкі кустоў і сукі дрэў. Гэтак жа зрабіла і другая пара паляўнічых. Пачалі з аднаго і таго ж месца, надзейна замацаваўшы пярэднія канцы шнуроў за стволік каржакаватай бярозкі, што служыла адначасова надзейным арыенцірам месца пачатку абкладу.

Ішла ўжо другая палова зімы. У ваўкоў з дня на дзень павінен быў пачацца гон, а з гэтага моманту іх ужо не ўтрымаць на адным месцы, тады яны цэлымі днямі блукаюць па лесе, пераходзячы з месца на месца.

* * *

Кароткія зімовыя дзянькі. А чацвёртай гадзіне пачынае змяркацца. А яшчэ столькі спраў наперадзе.

Стары ляснік ішоў звыклым таропкім крокам. Дзе рукою, а дзе дзвюма мацаваў ён шнурок па хмызняках, выпраўляючы пры гэтым сцяжкі, каб яны былі лепей бачны здалёк. Нават часам падштурхоўваў паляўнічага, які ма-

рудна ішоў наперадзе. Дзед жа і сцяжкі паспяваў замацоўваць, і сляды ўважліва прыкмяцаць, і напрамак руху вызначаць.

Паступова яны адхіналіся ўправа, і сцэжковая лінія расла, падаўжалася.

Вось ужо і шнур заканчваўся на першай катушцы. А абкладчык, які ішоў наперадзе, так захапіўся справай, што і не чакаў гэтага. І калі тузануў яго раптам назад замацаваны на катушцы канец шнура, дык ён ад нечаканасці кульнуўся ў снег і разгублена падхапіўся. Мо падумаў, што гэта воўк яго лапай па спіне «пагладзіў». Гэта расмяшыла нават стрыманага і сур'ёзнага Кузьміча.

Ды смяцца часу не было. Дзед спрытна ўхапіў пяцельку першага шнура, борздзенька ўставіў у яе клячык з другога матка, і перадаўшы яго ў рукі свайму напарніку, зноў паказаў яму напрамак і прыняўся далей расцягваць асцяжкаваны маток, раскідваючы сцяжкі па кустах на вышыні 70—80 сантыметраў ад снегавога покрыва.

Калі і гэты шнур скончыўся, ляснік спыніўся, даў напарніку перадыхнуць. Сам жа слізгануў на лыжах у адзін бок, затым у другі, потым наогул знік у гушчары хвілін на дваццаць. Яго спадарожнік ужо і хвалявацца пачаў.

Дзед жа тым часам чуйна прыслухоўваўся да лесу. Па разліках, яны прайшлі ўжо болей паловы маршруту, дзесьці і сустрэчная група павінна была з'явіцца. Крычаць у такім выпадку нельга. Ён толькі наказваў ім, каб тыя ўпаўголоса перагаворваліся, калі апынуцца прыкладна на сярэдзіне зацягваемай акружнасці. Але галасоў не было чуваць.

Што за ліха? Здаецца, падрабязна ўсё было расказана. Дзе ж тут яны маглі адхіліцца ад намечанага напрамку?

Дзед вярнуўся да свайго напарніка. Некалькі хвілін перачакаў тут, а пасля накіраваўся бліжэй да імшарнікавага балота, дзе парушыць маршрут другая група магла з-за драбналесся і недахопу хмызняку для мацавання шнура. Прабег якіх метраў сто і, калі ўжо выбраўся на суцэльную прагаліну нізкарослага кустоўя, убачыў удалечыні двух палляўнічых.

Яны прыкметна адхіліліся ўправа ад вызначанага напрамку, а яшчэ і затрымаліся ў дарозе.

Дзед шпарка пабег насустрач ім.

— Ну што зы тут скрабяцеся, як каты ў торбе?! Злосці і той не хапае, ёха-маха! — незадаволена мармытаў ён. — Давай хутчэй шнур.

Спрытна схапіў маток шурпатымі пальцамі і падаўся ў тым кірунку, адкуль толькі што прыйшоў. Шнур той, праўда, хутка скончыўся, а да вызначанага месца заставаўся яшчэ добрай паўсотні крокаў. Тут ужо ён не стаў чакаць, пакуль разварушацца «блуднікі», а выхапіў з-за пазухі прыхаванае матавільца і, хутка-хутка раскідваючы сцяжкі па кусціках, замкнуў тую вялікую акружнасць.

— Ну, а цяпер давайце разам прыкінем, — склікаўшы ўсіх у гурт, разважаў ён. — Колькі там на сваім адрэзку вы слядоў налічылі?

— Тры сляды ішлі туды і два — адтуль, — сказаў вусаты паляўнічы. — Глядзелі, здаецца, пільна. І «выбрыкаў» асаблівых воўчых быццам на гэтым адрэзку не відаць.

— Хоць запазніліся, а справу зрабілі надзейна, — дапоўніў думку вусатага яго напарнік. — Камар носа не падточыць!

— Пажывём — паглядзім, — адказаў вопытны стары ляснік, — усяму свой час. А цяпер крыху памаўчыце.

Ён зноў надоўга задумаўся. Ён налічыў чатыры лініі слядоў на сваім адрэзку — два ўсярэдзіну абкладу і два з яго. Калі сустрэчная пара не памылілася, то ў абклад вяло пяць слядоў, а з яго — чатыры. Значыцца, ваўкі павінны быць у абкладзе. Але другі адрэзак трэба было яшчэ праверыць.

Дзед даў новую каманду, і ўсе ўчатырох падаліся па другім адрэзку круга. Кузьміч абавязкова павінен быў прайсці і гэты кавалак шляху сам, каб упэўніцца, што яго разлік правільны, і толькі пасля гэтага даводзіць распачаць справу.

Па дарозе ён дзе-нідзе паправіў сцяжкі, падцягнуў шнур у некаторых месцах, праўда, заўваг і папрокаў да тых, хто выконваў гэтую лінію абкладу, ён не рабіў. Хаця, калі быць прыдзірлівым, крыўда была — і круг прыкметна скрывілі, і

сцяжкі высакавата падвесілі. Ды лішні раз падкрэсліваць гэта не хацелася, тым больш што карысці ад таго ўсё роўна не прадбачылася, а дарэмна псаваць людзям настрой не варта было.

Ішлі ўсе хутка і насцярожана. Як бы ўсё ж пабойваліся, каб не ўбачыў у іх рабоце Кузьміч якіх-небудзь пралікаў. Але той нічога не гаварыў, толькі раз-пораз абсоўваў рукавіцаю нацягнуты шнурок ніжэй і спяшаўся далей.

Вось і тая карчакаватая бяроза. Яшчэ некалькі намаганняў, і «падарожнікі» ўжо каля яе. І тут дзед жартаўліва загадаў:

— Стой, каманда!

Ён нават павесялеў неяк. Усё сапраўды было ў парадку. Не памылілася і другая група абкладчыкаў. Цяпер было дакладна вядома, што ваўкі не выйшлі з абкладу і сядзяць дзесьці ў самым лясным гушчары. Амаль што палова справы была зроблена.

Ён адправіў другую групу ў вёску, а ўдвух з сябрам, пакуль дазваляў час, застаўся тут. Трэба было крыху падкругіць кола. Яны з напарнікам прыгладзілі бакавыя ўчасткі абкладу, сцягнулі непажаданы «мяшок», што ўтварыўся ў месцы сустрэчы абодвух груп. У некаторых месцах сцяжкі наогул даводзілася здымаць, пераносячы лінію абкладу крокаў на трыццаць, а то і болей, сціскаючы празмерна шырокі круг. Ад гэтых нязначных, на першы погляд, акалічнасцей многае магло залежаць у далейшым, нават сам поспех палявання. Таму ляснік не шкадаваў часу на гэткія «дробязі». Яшчэ і яшчэ раз папраўляў, здаецца, ужо і без таго вывераную лінію.

Вечарам у нашай хаце яблыку не было дзе ўпасці. Паляўнічыя, іншыя вяскоўцы і хутаране з больш дужай кагорты сабраліся сюды, каб прыняць удзел у паляванні.

Усяго было адабрана каля сарака чалавек, але астатнія разыходзіцца не хацелі. Тым, хто павінен быў заўтра прыняць удзел у аблаве, нават цяжка было прабрацца бліжэй да стала, дзе складаўся і абмяркоўваўся план.

Кузьміч яшчэ па дарозе да хутара, вяртаючыся з лесу, прыкідваў, які ж варыянт аблавы лепш прымяніць. Спа-

чатку вырашыў правесці яе ў замкнутым крузе, не разрываючы ланцуга абкладу ваўкоў на стралковай лініі. Ён думаў адабраць чатыры-пяць найбольш дасканалых стралкоў і расставіць іх у сярэдзіне круга. З сабой жа ўзяць аднаго-двух чалавек і па краях абкладу час ад часу турбаваць ваўкоў, вымушаючы іх рабіць пастаянныя перабежкі. Устрыможана блукаючы ў сярэдзіне абкладу, звяры паступова адзін за адным «напоруцца» на стралкоў. А адзіночныя трапныя стрэлы не выклічуць празмернай іх трывогі і не падштурхнуць на нейкія нечаканыя дзеянні.

Усе атрымалі парад, чым патрэбна запасціся на заўтрашні дзень, як апрануцца, дзе і калі сабрацца. А сабрацца было вырашана на нашым падворку, як толькі пачне віднець.

На тым і разышліся ў той вечар.

Спаў стары на гэты раз дрэнна. Толькі бліжэй пад раніцу на нейкую гадзіну заснуў.

Ён не асабліва спяшаўся, бо было яшчэ вельмі рана, апрануўся і выйшаў з хаты на падворак. Яго, вядома, цікавіла надвор'е, ад яго многае залежала на паляванні. Стаяў моцны марозік, стары ведаў, калі добра развіднее і сонца злёжку прыгрэе між хмараў, дык ён паслабее, а гэта якраз на руку. Бо моцны мароз, вядома ж, перашкаджае паляванню — яшчэ добра тым, хто ў загон пойдзе, а на нумарах паспрабуў пастой нерухома — і рукі закарчанеюць, і сам змерзнеш. Ноччу прайшоў лёгка сняжок, нават цяпер яшчэ ледзь-ледзь церусіў. Гэта таксама паляўнічым было на руку. Усе ранейшыя сляды былі засыпаны, і яны не будуць перашкаджаць больш паляўнічым, не зблытаюць іх загадкаваасцю мудрагелістых узораў. Калі крануцца пасля куды звяры, дык тут жа пацягнуцца за імі іх свежая «візітная картка».

Гэтак жа нетаропка вярнуўся ў хату, перагледзеў паляўнічыя прыпасы, сеў на шырокую драўляную лаву ля стала і пачаў чакаць патрэбнага часу.

Маці таксама прачнулася і, пакуль хадзіў Кузьміч па двары, паспела печ распаліць, рыхтавала сняданак.

Раніцай на двары пачалі збірацца людзі. Людзі рознага ўзросту, цёпла апранутыя ў кароткія кажушкі і ватоўкі. Толькі дзесятак з іх былі з ружжамі, а астатнія ўзброіліся хто чым. Тут жа на павадках і ландужках было шасцёра сабак рознай масці і пароды.

Побач стаялі двое запрэжаных коней. І тут дзед Кузьміч выйшаў на ганак. Ён гучна павітаўся з усімі, агледзеў іх, зброю і вупраж, задаволена паляпаў жарабцоў па крыжавінах. Потым зноў павярнуўся да людзей, прыплюшчанымі вокамі хітравата глянуў на ўсіх і вымавіў:

— Ну, з такімі арламі справа будзе!

Прысутныя адразу неяк павесялелі, сярод натоўпу прабег подых агульнай усмешкі і кароткіх рэплік.

— Ну дык што? Паехалі, ёха-маха! — сказаў дзед.

Сухі марозны снег спрыяў хуткаму руху, і як лыжы, так і сані лёгка слізгалі па ўтрамбаваным шарпаку. Вось ужо і поле з пералескамі чаргавацца пачало, і першыя ўзлескі, нібы нечыя доўгія языкі, урэзваліся ў шырокі прастор палёў.

А як толькі ўглыбіліся ў лес, дзед спыніў калону і прыняўся «сартаваць» людзей каго куды. У першую чаргу аддзяліў ад усіх стралкоў і павёў па дарозе ў правы бок. Астатнім было наказана заставацца на месцы, дачакацца лесніка тут і нічога без яго не рабіць.

Набліжаўся самы адказны момант. Асцярожна, каб не спужнуць ваўкоў, па вузенькіх лясных сцежках вёў стары ляснік паляўнічых туды, дзе збіраўся ён выстраіць стралковую лінію. Пасля таго як звярнулі яшчэ з асноўнай дарогі, прайсці прыйшлося добры кіламетр. На невялічкай, акружанай з усіх бакоў шчыльным ельнікам паляне дзед Кузьміч сабраў паляўнічых гурцікам і пачаў даваць ім апошнія парады.

— Стаяць на нумарах нерухома, пастаянна абводзіць вачыма радыус абстрэлу. Гэта дасць магчымасць трапней прыцэліцца. Бо, калі пойдучь звяры, «на махах» страляць становіцца зусім цяжка, можна толькі параніць драпежніка.

Акрамя таго, Кузьміч наказаў, што кожны стралок, заняўшы адпаведны яму нумар, павінен бясшумна за-

маскіравацца і загадзя абтаптаць вакол сябе снег, каб з-няць больш устойлівую пазіцыю і не парушаць выпадковым скрыпам снегу цішыню ў час аблавы. Зараджаць ружжы ён параіў толькі пасля таго, як кожны са стралкоў закончыць маскіроўку, сыходзіць з нумара (колькі б там часу ні прайшло) толькі пасля яго каманды, калі ён пратрубіць «адбой» у ствалы свайго драбавіка. Страляць дазваляецца толькі ўперад і напалову вугла ўлева і ўправа.

— Ні ў якім выпадку не страляць уздоўж стралковай лініі, — асабліва падкрэсліваў ён, — а таксама «чужых» звяроў, значыць, тых, што ідуць на суседнія нумары. Толькі калі зверу ўдасца раптам прарвацца праз стралковую лінію, можна развярнуцца і ўдарыць яму наўздагон.

Закончыўшы свой інструктаж, ляснік прыняўся ўладкоўваць стралковую лінію. Лінія атрымалася ўдалая. Кожны паляўнічы, стоячы на сваім нумары, выразна бачыў стралкоў на суседніх, уяўляў напрамак стралковай лініі. Зрабілі так, што крылы раскінутых сцяжкаў ля крайніх нумароў заканчваліся дзесьці ў сарака кроках ад стралкоў. Так што кожны добра бачыў канец асцяжкаванага шнура. Вецер дзьмуў на стралкоў з боку абкладу, таму ваўкі не маглі чуць людзей.

Закончыўшы фарміраванне стралковай лініі, Кузьміч яшчэ раз праверыў бакавыя ўчасткі абкладу і застаўся задаволены, пайшоў да групы загоншчыкаў.

І вось гэтая група, як толькі ляснік падаў знак, дружна кранулася з месца. Загоншчыкі стварылі доўгі суцэльны ланцуг, які поўнасцю перакрываў упоперак асцяжкаваны круг. Лінія аблавы атрымалася даволі шчыльная.

Здараецца часам, пачуўшы няладнае, мацёры вопытны драпежнік дзе-небудзь стойваецца, і загоншчыкі праходзяць міма яго, і ён мае магчымасць уцячы.

Старажавая ваўчыца, відаць, нешта адчувала. Як толькі людзі наблізіліся сюды і пачалі выстройваць стралковую лінію, рухацца да месца, адкуль меліся пачынаць загон, ваўчыца насцярожана і пільна прыслухоўвалася да гукаў, але паколькі людзі былі ад яе далёка, сігналаў небяспекі не падавала.

Трэба сказаць, што на паляванні саборнічае ўсё: і вопыт, і кемліваць, і спрыт. Саборніцтва ідзе не заўсёды чэснае і справядлівае. І нельга часам адразу дзяліць удзельнікаў на паляўнічых і ахвяр. Бо часта ахвярай можа стаць паляўнічы, як і воўк.

Ды і не толькі гэта цікава, не толькі ад гэтага ўзнёслы настрой на паляванні.

Уявіце сабе прыгожы зімовы дзень. Нямоцны марозік злёгка пашчывае вас за вушы. Усё навокал белае. Пераліваецца, іскрыцца пад промнямі зімовага сонца гладкая паверхня снегу. Дрэвы стаяць нерухома, ухутаныя, як і зямля, белай снегавай коўдрай. Усё навокал быццам толькі для таго і створана, каб радаваць цябе, адкрыць табе казачную прыгажосць і непаўторную свежасць зімы.

Стаіць часам паляўнічы ціхім зімовым ранкам і слухае прыглушаны заечы гон. Ганчак ідзе лёгка, але без асаблівага азарту, на адной і той жа ноце даносіцца размераны брэх. Ведаеш, брэша пакуль дзеля прыліку. І раптам чуюцца сапраўдны, азартны, ярасны. У паляўнічага адразу хутка застукае ў скронях, сэрца затахае гулка, рукі моцна сціскаюць двухстволку, а сам ён узрушана шэпча:

— Па краснаму пайшоў!

Хто з паляўнічых не ўспамінае пасля зноў і зноў гэтыя хвалюючыя хвіліны?!

Красны звер — назва ўмоўная, зборная. Яна аналагічная старым славянскім: красная рыба, вясна-красна, красна дзяўчына.

Гэта значыць самае лепшае, самае прыгожае, самая што ні на ёсць эліта. Толькі тры звяры ўдастоены «гонару» належаць да гэтага спісу: воўк, лісіца, рысь. І здабыць іх — заўсёды найвялікшае жаданне нават самага бывалага паляўнічага. Сёння таксама ўсе, хто стаяў на нумарах, чакалі поспеху. Але і адказнасць была як ніколі высокая. Паспрабуй прамахніся — засмяюць тады вяскоўцы, ды і Кузьміч спуску не дасць. Але пакуль што было ціха.

Загоншчыкі тым часам рухаліся далей. Вось ужо падаў голас адзін сабака. Як бы ў такт яму адазваўся збоку другі.

І тут Кузьміч з усёй сілы стукнуў палкай па ствале дрэва і гучна пракрычаў хрыплым голасам:

— Го-го-го-го-го! Гоп-п-па!

Я: і дамаўляліся, іншыя загоншчыкі таксама ажывіліся, узнялі шум. Затрашчалі самаробныя трашчоткі, застукалі раз-пораз па дрэвах важкія калы. Некаторыя дасталі з-за па-зухі звычайныя металічныя лыжкі і застукалі імі адна аб адну.

Ваўкі падхапіліся з наседжанага месца. Шырокімі скач-камі мацэрая ваўчыца кінулася ўбок. За ёй — ваўкі-пера-яркі. Кемлівы важак замыкаў зграю. Але ваўчыца нечакана замерла як укопаная. На кустах пагойдваліся чырвоныя, нібы полымя, злавесныя языкі. І чалавекам пахне. І ваўчы-ца памчала ў адваротны бок. За ёй — зграя. Зноў магутныя даўжэзныя скачкі...

А галасы людзей усё выразней і выразней. А сабакі і зусім ужо побач. Усім разам не ўратавацца. Зграя рассыпа-лася, і кожны пачаў шукаць для сябе шлях выратавання.

Звяры безнадзейна кідаліся то ўлева, то ўправа, то назад. А сабакі ўжо «на хвост садзяцца». Першай кінулася на «чы-стую лінію» ваўчыца. Туды ж ірванулі астатнія.

Але на іх шляху паўсталі людзі са страшэннымі смерта-носнымі «бухаламі». Ваўкам і раней даводзілася сустракац-ца з такімі, і яны добра ведалі, наколькі гэта небяспечна.

Страсянуў паветра першы прыцэльны стрэл. Ваўкі, якія выбеглі ўслед за ваўчыцай на суседнія нумары, былі свое-часова сустрэты паляўнічымі. Адзін за другім грымнулі ў марозным паветры стрэлы. І раптоўна заціхлі.

Паляўнічыя задаволена паціралі рукі, ні аднаму дра-пежніку не ўдалося перайсці праз стралковую лінію. Усе палеглі. Вось ужо і загоншчыкі павыходзілі з лесу. Пака-заўся і Кузьміч. Зразумеўшы, што справа зроблена, зняў з плячэй дубальтоўку, гучна пратрубіў у ствалы, што абазна-чала «адбой».

Стралкі сцягвалі ў адно месца забітых ваўкоў, якія ва-ляліся на снезе з ашчэранымі клыкамі.

Пад'ехалі фурманкі. Тушы падцягвалі да іх, каб па-грузіць на сані і везці ў вёску. Скуру можна было б зняць і тут, ды ніяк нельга не паказаць іх людзям, каб кожны мог

убачыць поспех паляўнічых, а галоўнае, каб кожны быў упэўнены, што цяпер яго скаціну ніхто не крае.

Але пачуўшы воўчы пах, коні спужаліся, насцярожана ржалі, уздымаліся на дыбы. Коней прыходзілася ўтрымліваць за аброці.

Цяпер, калі спрабавалі пагрузіць ваўкоў на сані, Кузьміч раптам зразумеў, што ваўкоў тут толькі пяцёра. А па яго разліках у абкладзе знаходзілася шэсць. Не мог жа ён памыліцца!

Кузьміч уважліва і крышку далей з пярэдняга краю абагнуў стралковую лінію і пераканаўся, што сапраўды ні адзін з драпежнікаў не перайшоў праз яе.

Але ж і праз лінію абкладу ні адзін драпежнік не мог, не павінен быў перайсці.

Стары ляснік хуценька агледзеў ахвяры. Сярод іх былі чатыры ўжо зусім сфарміраваныя і дарослыя ваўкі-пераяркі і мацёрая старая адкормленая ваўчыца. Мацёрага самца сярод забітых не было. Прышлося абследаваць участкі абкладу.

Усе сцяжкі былі на месцы. Лінія стаяла такая ж класічна нацягнутая і некранутая. Снегавая паверхня ўнутры абкладу была густа здратавана слядамі людзей, сабак, ваўкоў.

Тады ляснік прыняўся аглядаць абклад з вонкавай часткі. І толькі прабеж уздоўж яго сотні паўтары крокаў, як заўважыў, што з абкладу адыходзіць размашысты след шырачэнных адбіткаў лап мацёрага ваўка. Пабачыўшы шмат на сваім вяку, стары ляснік, уважліва прыгледзеўшыся, аж прысеў ад здзіўлення:

— Ты глядзі, дык гэта ж мацёры зверху па-над сцяжкамі махануў, ёха-маха!

Лясніку прыходзілася чуць часам ад іншых паляўнічых, што стары воўк, здараецца, не знайшоўшы іншага выйсця, можа сігануць і па-над сцяжкамі. Але сутыкнуцца з такім яму не даводзілася.

— Ну і ну! — не пераставаў здзіўляцца Кузьміч. — І тут перахітрыў. Вось жа нягоднік. Ну пачакай! Будзе на цябе ўправа.

Але сам па сабе добра разумеў, што цяпер да таго мацёрага амаль немагчыма будзе дабрацца. Агонь і вадуг прайшоў. Недарэмна ж гавораць, што за аднаго бітага сем нябітых даюць.

Зрэшты, адзін воўк гэтулькі шкоды не нарабіць. Колькі яму патрэбна? Досыць і лясной птушкі ды звяр'я. А галоўнае, пасля гэткага страху наўрад ці асмеліцца ў хуткім часе з'явіцца ў бліжэйшай акрузе. Адным словам, покуль што хутаране і вяскоўцы маглі з палёгкай уздыхнуць.

Так скончылася гэта вялікае паляванне, усе паехалі па сваіх хатах з хутара. Ні спрэчак, ні зайздрасці, як дзялілі, не было. Галоўнае, што знішчылі ваўкоў.

Кузьміча адвозілі дадому ганарова, як пераможцу, на фурманцы з лепшым жарабцом.

* * *

Набліжалася вясна. Прыкметна пацяплела днём, вышэй узнімалася ў неба сонца. Ажыўлена зачырыкалі на падворку вераб'і, гучна засвіталі ў голых садах сінічкі.

На пагорках снег пачаў уваचाвідкі раставаць, і апоўдні зпад яго прабіваліся першыя імклівыя ручайкі. З кожным днём іх становілася ўсё больш, ручаі зліваліся, беглі з высокіх пагоркаў.

І калі спачатку людзі многа гаварылі пра паляванне, то далей, занятыя веснавымі клопатамі, пачалі ўспамінаць былое ўсё радзей, а затым і наогул яно быццам забылася, як забываецца з часам многае з жыцця чалавечага.

На палях разгарнуліся веснавыя работы: спачатку людзі вывозілі і раскідвалі ўгнаенні, потым рыхтавалі глебу да сяўбы, пасля выйшлі на палі аратыя. Пачалі сеяць яравыя, садзіць бульбу, буракі, гародніну.

Хутка ўсё навокал буйна і нястрымна пайшло ў рост. Паветра напоўнілася водарам свежай расліннасці і мноства кветак. Усё рознакаляровае спляценне радавала чалавека.

А дні між тым беглі і беглі. Ужо стаяла пагодлівая чэрвеньская пара. Тая самая, калі сонца з ранку да вечара лашчыць промнямі зямлю і ў лугах гучна трашчаць конікі. Дажды выпадалі цёплыя і непрацяглыя.

Лета было якраз у тым сваім перыядзе, калі дні становяцца настолькі доўгія, што варта толькі зайсці сонцу за небасхіл, як неўзабаве яно ўжо зноў праглядалася на ўсходнім даляглядзе. Так што ноч не паспявала нават кінуць на зямлю пялёнку халаднаватага туману, а досвітак ужо разганяў яго, прыбіваючы да зямлі кроплямі буйной срэбранай расы.

Менавіта ў гэты час у лесе з'яўляецца мноства ягад. Чырванашчокія суніцы, чорныя з лёгкім туманным налётам чарніцы так і вабілі да сябе і людзей і дзікіх лясных насельнікаў. Нават выключныя драпежнікі, такія як ласка, гарнастай, куніца, што ўвесь іншы час харчуюцца толькі жывёльнай ежай, у гэты час не без задавальнення ласаваліся ляснымі дарамі. А яноты ды барсукі і наогул не пакідалі суткамі ягадных палян.

У густых малінніках з асалодай чамкаў ягады буры мядзведзь. Вялізнымі нязграбнымі лапамі ён разам з лісцем зграбаў іх з галінак прама ў рот, а затым марудна высмоктаваў, праглынаючы сок. Таму іншыя звяры, калі нават і хацелі паласавацца пяшчотнай малінаю, не рызыкавалі з'яўляцца ў гэтых месцах, а задавальняліся наземнай ягадай ці спрабавалі смакаваць маліны з аддаленых кустоў.

На некалькі дзён дажджы неяк быццам выпадкова зачасцілі. Яны прыйшліся якраз на той час, калі жыта, выпусціўшы маладзенькі колас, пакрываецца лёгкімі завушнічкамі.

А ў гэты час у лесе пачынаюць вылазіць першыя грыбы. Гэта і баравікі, і лісічкі, і асавічкі, і падабавкі, казлякі і шампіньёны. Растуць яны нібы на дражджах.

Калі ж з'яўляліся грыбы, бацька, як бы моцна ні быў заняты, усё ж знаходзіў час, каб вырвацца па іх. Нават, здаецца, ён болей любіў іх збіраць, чым есці. Але ў тыя часы, калі ежы не асабліва хапала, для сям'і кошык «расліннага мяса» быў жаданы.

Грыбы гэтага перыяду растуць нядоўга. І літаральна праз паўтара тыдні яны знікаюць гэтак жа раптоўна, як і пачалі расці. Толькі адкаласуе жыта, тут жа знікаюць у ле-

се грыбы. І з'являцца яны толькі пад восень і ўжо больш працяглы перыяд будуць радаваць грыбнікоў. Некаторыя — да канца верасня, іншыя, як, напрыклад, апенькі, дык і ў лістападзе нават найбольш багатымі высыпкамі пацешаць, а такія, як рыжыкі і падабабкі, наогул да самых першых маразоў будуць, хоць небагата, з'яўляцца ў аголеным лесе. А пакуль гэта быццам першы, пробны дэсант выкідваецца і супадае з каласаваннем збажыны, то і называюць грыбы каласавікамі. Хай гэта будзе лісічка, падабабак ці нават сам баравік, а ўсё роўна завуць іх аднолькава — каласавік.

Бацька добра ведаў заповітныя грыбныя мясціны. А грыбы, нібы тыя людзі, хаваюцца, затайваюцца. І багатыя баравікамі ды рыжыкамі мясціны вядомы далёка не кожнаму і знаходзяцца ў самых патаемных кутках векавога лесу.

Блукаючы ў такіх, толькі яму вядомых мясцінах, бацька неяк забраўся ў самую глыбіню і нечакана напароўся на воўчае логава. Яно знаходзілася ў месцы асабліва глухім і патаемным, у нерушы. Мясціна была густа зарослая дробным і шчыльным дубняком уперамежку з шыпшынікам і ляшчынай, з мясістым густым падруткам свежага, бурна раскінуўшага шырокае лісце трыпутніку. Логава мясцілася ў прасторнай яме пад вываратнем. З бакоў участак густога дубняку, сярод якога яно знаходзілася, акружалі дзве глыбокія лагчыны, зарослыя калючымі непразлымі зараснікамі шыпшыны, якая перапляталася з вялізнай лясной крапіваю. Хто сюды прабярэцца, нават калі і выпадкова трапіць у гэтую таемную лясную глыбіню?

Недалёка ад логава працякала невялічкая лясная рэчачка. Трэба сказаць, якое б месца ні выбрала сабе ваўчыца пад момант шчанення, блізка ад яго абавязкова павінен быць які-небудзь вадаём, хай гэта будзе возера, сажалка, крыніца ці проста вадзяністае хлюпкае балота. Здараецца, што гэта нават выкарыстоўваюць паляўнічыя, вышукваючы воўчыя логавы. Звяры часта наведваюцца да вадапою і пракладваюць да яго берагоў прыкметна вытаптаныя сцяжынкі.

Але тут падобных сцежак заўважыць не ўдавалася. Па ўсім было відаць, што ваўкі-бацькі былі вопытныя і вельмі ўдала маскіравалі сваё месцазнаходжанне. Толькі ля самага логава на вільготнаў голай зямлі можна было разгледзець адбіткі іх лап. Прыкметна выдзяляліся асабліва вялікія старога ваўка, і сумненняў не было, што гэта быў той самы мацёры воўк, бо іншага ў акругу свайго разбою ён наўрад ці пусціў бы. А вось адкуль у яго з'явілася сяброўка, заставалася загадкаю.

Агульны малюнак маскіроўкі крыху парушала тое, што за некалькі дзсяткаў крокаў ад логава аддавала цяжкім пахам. Гэтым неахайныя драпежнікі выдавалі сваё засакрэчанае месца, хоць чалавек і не заўсёды здагадаецца, у чым тут справа. Хутчэй падумае, што напаткаў выпадкова нейкае гніллё, і адыдзе хутчэй прэч.

І бацька таксама ледзь не прайшоў міма. Але ў тым і быў яго характар, што, збіраючы грыбы, ён зашываўся ў самую гушчэчу, абследаваў кожны равок і лагчынку. Гэта і дазваляла яму заўсёды, нават калі іншыя вярталіся з пустымі кошыкамі, назбіраць рыжыкаў і баравікоў. І цяжкі пах гнілля яго насцярожыў.

Бацька адразу вызначыў, што логава менавіта воўчае, а не лісінае, бо часта яны вельмі падобныя, як падобны маладыя шчаняты лісіцы і ваўка. Пра гэта як нельга лепш сведчылі залішне вялікія сляды гаспадароў логава, ды і адрозніць ваўчанят ад лісянят бацька мог амаль беспамылкова.

Шкуркі іх мелі нізкі і грубы валасяны покрыў з цёмнашэрымі асцюкамі валасоў і значна больш светлым пухам. Уздоўж усяго хрыбетніка красавалася чорная доўгая паласа. Маленькія, яны выклікалі жаль і спачуванне. Тупыя, пакрытыя блякла-жоўтым валасяным покрывам пысачкі ваўчанят уздрыгвалі. Нібы пруткія маятнікі, часта-часта спружынячы, пагойдваліся завостраныя маленькія зусім чорныя вушкі. Нібы для забавы надзяліла прырода іх прыкметнай белай плямкай на грудзіне. Жывоцікі і асабліва заднія лапы былі яшчэ амаль голяыя, а дзе і пачалі ўжо з'яўляцца на гэтых месцах валасы, нізкія і гладкія, нібы прыціснутыя да скуры. А хвасты няведама чаму былі

ўжо добра сфарміраваны, амаль як у дарослых, такія ж цёмна-шэрыя, амаль чорныя.

У лісянят жа валасяны покрыў заўсёды мяккі і пяшчотны, з доўгімі і рэдкімі асцючкамі на канцах. Жываты, лапы і грудкі добра апушаны, галоўкі пакрыты дастаткова доўгімі рыжаватымі валасамі. А вушы лісянят значна большыя і рэзка адрозніваюцца па афарбоўцы з бакоў — з вонкавага пакрыты шчыльнымі і густымі валасамі чорнага колеру, а з сярэдзіны — зусім светлымі. Хвост у лісянят таксама прыкметна іншы — клінападобны, доўгі і з белым канцом.

Гледзячы на такіх зусім яшчэ маленькіх зверанят, нават не верыцца, у якіх дужых драпежнікаў вырастуць яны з часам і якой страшэннай пагрозай будуць для чалавека. І патрабавалася тэрмінова прыняць меры, каб прадухіліць гэта, якія б жаласлівыя пачуцці яны ні выклікалі. А галоўнае, трэба было як мага хутчэй абясшкодзіць дарослых ваўкоў. Бо калі яшчэ тыдзень-другі пройдзе, то ўся зграя, здабываючы ежу пражэрліваму вывадку, нарабіць многа бяды сялянскім гаспадаркам.

Калі ваўкі пачнуць вучыць ваўчанят прыёмам палявання, шкоды будзе яшчэ больш. Мацёрыя ваўкі будуць безупынку шныраць па акрузе, паўсюдна шукаючы маладняк. Ваўчынымі ахвярамі часцей за ўсё становяцца ягняты, цяляты, парасяты, гусі, куры. Прынесеную здабычу ваўчаняты рвуць, злосна агрызаючыся адзін на аднаго. А бацькі здалёку толькі паглядаюць на гэта.

А пакуль ваўчаняты застаюцца яшчэ бездапаможныя, чалавек можа ўзяць іх. Ваўкі ля логава, насуперак думкам, што бытуюць часта, не праяўляюць да чалавека агрэсіўнасці і ніколі не нападаюць на яго. Нават ваўчанят не спрабуюць «адбіць» у паляўнічага. Але калі пабыў ужо ля логава чалавек ды не забраў шчанят, то адразу, як ён пойдзе, ваўкі перанясуць іх у іншае месца. Ля логава воўк чамусьці асабліва баіцца чалавека.

Але ваўкі, на шчасце, былі дзесьці на паляванні. І бацька хуценька пакінуў гэта месца, бо выпяваў у яго план, як здабыць дарослых ваўкоў ля іх логава.

Ён хутка вярнуўся дамоў, пакінуў сабраныя грыбы і, ні слова не кажучы, пабег да суседа Кастуся. Якраз некалькі дзён назад бацька чуў, што Кастусь ездзіў у горад і набыў там некалькі вялікіх рамачных пастак.

Пасля абеду бацька і Кастусь прыйшлі да нашай хаты. Яны прынеслі тры вялікія жалезныя пасткі, закінулі іх у напалову абрэзаную металічную бочку, залілі вадой і накідалі туды свежага галля. Прыстасаваўшы бочку на каменне летняга вогнішча, на якім маці варыла ежу парсюкам, бацька і Кастусь распалілі вялікі агонь і некалькі гадзін вытрымлівалі пасткі ў кіпені. Пасткі былі яшчэ новыя, трэба было ачысціць іх ад змазкі, перабіць адварам з галля пах салідолу і жалеза. Потым бацька і Кастусь дасталі і нацерлі пасткі свежым духмяным сенам, склалі іх у мокры, выпаласканы ў тым жа адвары, мяшок.

Збіраліся таропка. Паклалі ў вялікі клунак сякеру, нажы, кароценькую рыдлёвачку, скруткі дроту і нават маток рыбадоўнай сеткі прыхапілі.

Дабраліся да месца паспяхова. Старыя ваўкі, відаць, не заўважылі, што ля логава быў чалавек. Ваўчаняты былі на месцы. Бацька і Кастусь прыняліся ажыццяўляць свой план.

Яны спачатку распакавалі клунак, расклалі ўсё, што прынеслі, на траве. Затым у той жа клунак паклалі ваўчанят і асцярожна, бо іх было ўсё ж шкада, працягнулі па мяккай пясчанай сцяжынцы крокаў пятнаццаць убок. Па той вузенькай сцежцы, мабыць, старыя ваўкі хадзілі да вяды, сцежка ў некаторых месцах была добра пратаптана. Такім чынам, цягнучы ваўчанят па сцежцы, бацька і Кастусь хацелі, каб там застаўся пах звяркоў. Пачуўшы яго, ваўкі абавязкова пойдучь следам.

Пасля гэтага ваўчанят змясцілі ў рыбацкую сетку, падвешаную, нібы гамак, між галінамі дрэў над сцежкай. Удушыцца ці загінуць у такім становішчы ваўчаняты не маглі. Разлічвалі так: прагаладаўшыся, ваўчаняты пачнуць скавытаць. А бацькі, пачуўшы гэта, паспрабуюць вызваліць іх з палону. А гэта і патрэбна: можна пасткі тут паставіць альбо пільнаваць ваўкоў са стрэльбамі.

Бацька і Кастусь паляваць са стрэльбамі не мелі намеру. Наўрад ці абяцала гэта поспех. Ружжо ў іх было адно. Ваўкі ж могуць з'явіцца і з аднаго і з другога боку.

Тры цяжкія стальныя пасткі паставілі тут жа. Дзве з абодвух бакоў на сцежцы кроках у пяці ад месца, дзе пагойдваліся ў «калысцы» ваўчаняты, трэцюю — прама пад «гамаком», разлічваючы, калі адзін з драпежнікаў абыдзе папярэдні старажок, то пасля, спрабуючы дацягнуцца да ваўчанят, можа трапіць у гэту пастку.

Выбралі месца, дзе сцежачка звужалася, меркавалі, што драпежнік, ідучы па ёй, абавязкова павінен трапіць у пастку. Рыдлёўкай выкапалі пад самым ходжаным месцам невялічкую траншэйку і ёй жа ўзведзеную пастку асцярожна апусцілі ў падрыхтаваную яму. Ланцуговы волак таксама працягнулі праз вузенькую траншэйку, прысыпалі зямлёй і зверху пасыпалі падсохлым дробным жвірам. Усё замаскіравалі.

З процілеглага боку сцежкі пастку ўстанавілі такім жа чынам, прыстасаваўшы яе ля хмызняку, бо нельга было выключыць, што воўк можа з'явіцца на сцежцы менавіта тут, скарыстаўшы ўтворанае «акно», сігане з гушчару бліжэйшым шляхам да ваўчанят.

А трэцюю паставілі пад самай воўчай «калыскай».

Пасля зробленага адразу пайшлі дамоў... На зары Кастусь пастукаў у акенца: і яму, як і бацьку, не спалася. Бацька падняўся з ложка, і яны накіраваліся да воўчага лагава.

Вось і абрысы знаёмай сцяжынкі. Толькі цяпер спадарожнікі сцішылі хаду.

Прайшлі некалькі дзесяткаў крокаў. Рэзка запахла гнілым мясам. Ужо і выразнае скавытанне ваўчанят пачулася. І тут бацька і Кастусь разам імкліва пабеглі наперад, забыўшыся на перасцярогу.

Першая пастка была не кранута. Сярэдняя была таксама пустая. З апошняй надзеяй кінуліся да трэцяй. У гэтай была маладая, але вялікая ваўчыца. Трапіла яна ў пастку не дзвюма лапамі, а галавою. Відаць, спрабавала, перш чым ісці, абнюхаць зламаны папаратнік і кранула старажок. Спружына спрацавала імгненна, і моцныя жалезныя дугі

самкнуліся, зашчаміўшы шыю адразу за галавою, нават падмялі адно вуха. Вострыя і моцныя зазубні не давалі магчымасці выслабаніцца. Ваўчыца была ўжо халодная і спруцяная.

І толькі калі ваўчыцу прыняліся здымаць з пасткі, звярнулі ўвагу, што і сярэдняя пастка спрацавала, але мацёры пайшоў на крайнасць. Агледзеўшы ўсё, можна было ўявіць, што адбылося тут ноччу.

Ваўчыца хутчэй за ўсё трапіла ў пастку першая і хутка дайшла. Воўк, зразумеўшы, што сяброўку страціў канчаткова, спрабаваў вызваліць ваўчанят. Ён доўга хадзіў вакол гамака, аб чым сведчыла моцна здратаваная трава. Ён спрабаваў ікламі распаласаваць сетку. У некаторых месцах ён нават дасягнуў мэты. Але, страціўшы асцярожнасць, воўк крануў лапай адведзеную дугу. Хутка зарыентаваўшыся, спрабаваў імгненна выхапіць яе з пасткі, і толькі мо якіх сотых долей хвіліны не хапіла яму. Дугі зашчоўкнуліся, перахапіўшы лапу ля самай ступні, так што ўсе чатыры падушачкі засталіся ў пастцы.

Воўк яшчэ доўга круціўся на месцы, спрабуючы знайсці выйсце са складанага становішча, але дарэмна. Цягаў пастку за сабой, упіраўся ў яе лапамі, раз'юшана грыз, да крыві разразаючы сківіцы і дзёсны.

Відаць, так мінула ноч. Калі ж воўк пачуў, што набліжаюцца людзі, ён перагрыз сабе заціснутую ступню лапы і ўцёк.

Ваўчанят прывезлі на хутар, а пасля перадалі ў вобласць у мясцовы заапарк. Што было з мацёрым далей, ніхто не ведаў. Да логавы ён наўрад ужо ці мог вярнуцца. Ды і наглядаць за ім не было часу.

Летнія дні міналі хутка. Пачыналася касавіца, на іншае часу асабліва не заставалася. Пакуль стаяла сонечнае надвор'е, трэба было спяшацца, каб своечасова сабраць ураджай.

Летнія ўборачныя работы змяніліся асеннімі, не менш напружанымі.

Пра ваўка ўспамінаць не было калі. Хатняя жывёла спакойна пасвілася ў полі. Ніякіх набегаў драпежнікаў не ча-

калася. Мацёры наогул, здавалася, сышоў у іншыя мясціны.

Але з першым снегам мацёры аб'явіўся. Яго адзінокі след з адбіткам правай кульцяпкі бачылі многія. Толькі адзін гэты воўк пакуль што не нападаў ні на кога, блукаў па наваколлі. І называлі яго цяпер усе Клыпаногім.

А як толькі снежны покрыў прыкметна патаўшчэў і ўдарылі моцныя маразы, узнавіліся воўчыя разбоі. Ахвярай пачатку зімы стала хатняя птушка суседа-паляўнічага. Праз тры дні з канцавой вясковай хаты прапала гадавалае каза. А аднойчы Клыпаногі спрабаваў напасці нават на хутараніна, які вяртаўся позна з вёскі. Уратавацца таму дапамаглі толькі запалкі. Як толькі воўк падыходзіў зусім блізка, хутаранін паліў запалку, і воўк адыходзіў. Так паўтаралася многа разоў. Клыпаногі ішоў за чалавекам да самага хутара. Добра, што запалак хапіла да канца. А як толькі перапуджаны чалавек ля хаты схпіў частаколіну, Клыпаногі імгненна знік, нібы растварыўся ў цемры.

Трэба было нешта рабіць, каб знішчыць драпежніка.

Некалькі разоў паляўнічыя спрабавалі выйсці на Клыпаногога з сабакамі. У вёсцы было некалькі добрых ганчаккоў, але ён па-ранейшаму значна пераўзыходзіў сабак у хуткасці і не пакідаў паляўнічым ніякіх шанцаў на поспех.

Спрабавалі прывадзіць ваўка да падлы. Некалькі разоў паляўнічыя выкладалі каля лесу вантробы здохлай жывёлы, забітых свіней. І ён ахвотна наведваўся туды. Але ні расстаўленыя вакол прынады пасткі, ні арганізаваныя засідкі вынікаў не давалі. Клыпаногі заўсёды абыходзіў пастку, з'ядаў мяса і зноў хаваўся ў лесе. А калі паляўнічыя прымайстроўваліся на ноч на засідку, дык беспамылкова адчуваў гэта і проста не хадзіў туды. А варта было паляўнічым толькі зрабіць адпачынак на адну ноч, як воўк прыходзіў і з'ядаў прынаду.

Адзін з паляўнічых наведваўся неяк да нас і папрасіў бацьку, каб той паехаў разам з ім прасіць дапамогі ў Кузьміча. Бацька рэдка адмаўляў людзям і адразу згадзіўся. Тым больш што і ён трывожыўся за жывёлу.

Але Кузьміч прыехаць не змог. Ён моцна занядужаў і амаль не злазіў з печы. Толькі калі хто да яго наведваўся, з цяжкасцю спускаўся на падлогу і, з паўгадзіны пасядзеўшы разам за сталом, лез назад.

Тым не менш Кузьміч даў ім некалькі парад, а таксама пахучую прыманку і некалькі пілюль стрыхніну. Пілюлі былі падрыхтаваны такім чынам, што калі іх раскусіць, то ўтвараецца сухі, у выглядзе пылу, парашок. На погляд Кузьміча, толькі гэтакі сродак мог знішчыць драпежніка.

Паколькі да дзеда ездзілі ўдвух, то і далей вырашылі дзейнічаць разам. Падаліна ў калгасе знайшлася. Той жа дзень адвезлі яе да лесу і нават далі крыху пагрызці сабакам. Гэта стары ляснік параіў ім так зрабіць, бо ваўкі заўсёды ахвотней бяруць прынаду, калі яе краналі ўжо да гэтага іншыя жывёлы — лісіцы, сабакі ці хоць бы сарокі або вароны.

Пілюлі заклалі ў кавалкі мяса невялікіх памераў і кінулі іх на распораны трыбух. А каб воўк ухапіў перш-наперш менавіта гэтыя кавалкі, якраз і спатрэбілася спецыяльная пахучая прыманка, якую таксама даў ім Кузьміч.

Ён сам рыхтаваў гэту прыманку і часта карыстаўся ёю. Заўсёды, калі прыходзілася забіваць к зіме падкалядную свінню, нейкую частку печані і лёгкіх ён абавязкова пакідаў для гэтых асаблівых мэт. Кавалкі вантробаў драбіў да самых мізэрных памераў і змяшчаў у звычайны шклянны слоік. У разліку на літр дабаўляў туды яшчэ тры-пяць грамаў анісу. Затым шчыльна закрыты той слоік падоўгу выстойваў на акне, пакуль змесіва поўнасцю не раскладалася на прадукты распаду пад уздзеяннем хоць і бедных, але ж праглядваўшых калі-нікалі промняў зімовага сонца.

На гэты раз яна таксама прыйшлася дарэчы. Каб не наклікаць падазронасці, тушу злёгка папырскалі гэтым змесівам у некалькіх месцах, а запраўленыя стрыхнінам кавалкі палілі больш інтэнсіўна. А каб да падлы ахвотней падляталі сарокі і іншыя птушкі, тым самым прытупляючы пільнасць ваўка, рассыпалі яшчэ і некалькі жменяў пахучага напрышчанага ячменю.

Клыпаногі патрапіў на прынаду на другую ноч. І прыманка не падвяла.

Як і разлічвалася, воўк адразу ўхапіў адзін з кавалкаў, начыненых стрыхнінам. Але, адчуўшы нядобрае і нават, можа, раскрыўшы ў роце пілюлю, пачаў адрыгваць ежу. Звер сыходзіў густою пенай, якая вядзялася нават праз палову сутак, застывала на снезе.

Цяжка было меркаваць, чым гэта закончылася, хутчэй за ўсё драпежнік павінен быў загінуць.

Міналі дні, тыдні. Ужо і зіма была на зыходзе, але нікому не надаралася бачыць слядоў Клыпаногага. Ды і наогул слядоў ваўкоў у акрузе не бачылі.

І станавілася зразумелым, што мацёры клыпаногі драпежнік дайшоў недзе ў лясным гушчары.

Прайшло тры гады. Многае змянілася, напоўнілася новым зместам і асаблівасцямі. Змяняліся паступова жыццё і быт хутаран. Не так ужо і адрознівалася яно ад ранейшага, але ўсё ж такі нейкае адрозненне было. У каго пабудова новая з'явілася, у каго гаспадарка пабагацела. А ў каго і наадварот.

Пра Клыпаногага ўжо забыліся, а ён раптам аб'явіўся сам. Заявіўся тады, калі і наогул ніхто не мог падумаць, што да гэтай пары ён жывы.

Спачатку заўважылі яго сляды і нават не паверылі гэтаму. Але сляды з'яўляліся зноў і зноў, пераблытаць іх ні з якімі іншымі было проста немагчыма. А гэта значыла, што хутка і горшага можна будзе чакаць. І доўга чакаць не прыйшлося.

Хутка пачаліся яго набегі, бязлітасныя і знянацку. За гэты значны адрэзак часу Клыпаногі не завёў новую сям'ю, бо зграя не суправаджала яго, а дзейнічаў, як раней, у адзіночку. Чаму было гэта менавіта так, сказаць цяжка ці зусім немагчыма. Бо мог жа ён, напэўна, за гэты час знайсці сабе спадарожніцу.

Першым дасталася хутаранам з далёкай Слоўчы. Іх пяць хутароў мясціліся сярод лесу. За адну толькі ноч Клыпаногі пабываў у двух хлявах. У адзін забраўся ўсё гэтак жа, як рабіў раней, праз страху, а ў другім змог адціснуць недастаткова шчыльна зачыненыя дзверы. Пад раніцу ад хлява цягнуліся да лесу выразныя адбіткі яго слядоў, з тым ха-

рактэрным адпячаткам кульцяпістай лапы. Зрабіўшы сваю справу, воўк падаўся да месца свайго адпачынку.

Але нейкія зусім незразумелыя акалічнасці былі характэрны для гэта апошняга разбою. У першым хляве задушыў гладкага падсвінка. І тое, што ён не прыйшоўся яму да смаку, адпадала само сабою. Тым не менш падсвінак быў цэлы, калі не лічыць, што Клыпаногі адгрыз напалову вухы ды ад'еў хвост. А ўся туша заставалася нескранутай. Воўк чамусьці не зарэзаў, а проста закамачыў свінню.

У другім хляве было нешта падобнае. Клыпаногі перадушыў амаль палову курэй, але ўсе тушкі заставаліся цэлыя і нескранутыя. Толькі адна найбольш маладая курачка прапала.

Раніцай гаспадары спрабавалі разгледзець сляды. Прайшоўшы з кіламетр ад дому, убачылі месца, дзе воўк расправіўся з ахвярай. Было відаць, што на гэта яму спатрэбілася многа часу. Пятачок снегавога насту быў увесць здратаваны. Воўк чамусьці доўга цягаў курыцу па снезе, моцна ўпіраўся лапамі, ад чаго ў некаторых месцах праціснуў нават моцны ўстойлівы цалік. Быццам спрабаваў не разгрызці яе, а разарваць лапамі. І нічога ад курыцы не пакінуў, з'еў разам з пер'ем і лапамі. Толькі некалькі вялікіх пярын пакінуў на снезе, відаць, напярэдадні выскуб іх пры падрыхтоўцы «паўфабрыкатаў».

Калі жыхары пачалі больш пільна ахоўваць скаціну, больш надзейна мацаваць засоўкі ды спускаць з ланцужкоў сабак, увага ваўка перакінулася на апошніх, сабакі самі становіліся яго ахвярамі.

Двух маладых і нявопытных дварнякоў ён прыкончыў прама на дварах, якія яны ахоўвалі. На гэта часу яму асабліва многа не спатрэбілася. І пакуль той ці іншы гаспадар апранаўся ды, узброіўшыся якім-небудзь секачом, выбягаў у двор, сабака быў мёртвы. А воўк, калі з'яўляўся чалавек, толькі адыходзіў убок і яшчэ нахабна паглядаў, не асабліва спяшаючыся ўцякаць, быццам разумеў, што гэткай «зброяй» змагацца з ім проста смешна.

Калі ж які сабака аказваўся не гэтка дурны і больш дужы, як было гэта ў выпадку з трэцім сабакам, мацёры, які

добра валодаў хітрыкамі і падманам, і тут выходзіў пераможцам. Толькі часу яму на гэта больш патрабавалася. Падыходзячы да двара і пачуты сабакам, ён пачынаў прыкідвацца параненым, абвісла цягаючы па снезе азад. Сабака тады пачынаў нападаць на яго, а таму толькі гэта і патрэбна было. Воўк, агрызаючыся, павольна адступаў назад, адводзіў сабаку тым самым далей ад дому. Пасля ж імгненна пераходзіў у атаку і распраўляўся з сабакам.

Расправіўшыся з сабакамі, ён працягваў наведвацца ў тыя ж двары, нахабна з'яўляўся сярод дня і літаральна зпад носа гаспадынь краў хатнюю птушку. У лапах звар'яцелага драпежніка амаль штодзённа аказвалася чыясыці курыца альбо качка. Няведама па якой прычыне выбіраў менавіта найбольш маладых і дробных птушак.

Паляўнічыя ў гэтай сітуацыі выглядалі бездапаможнымі. Воўк хаваўся недзе ў лясным гушчары, а варта было мінуць небяспецы, як ён зноў прымаўся за сваю разбойніцкую справу.

У час аднаго палявання воўк сам перайшоў у атаку, чаго наогул ніколі не наглядалася з іншымі звярамі.

У перыяд гону мацёры раптам напаў на сабак, якія яго праследавалі, і тыя кінуліся наўцёкі. Праўда, момант для гэтага Клыпаногі выбраў удалы. Сабакі далёка адарваліся ад гаспадароў, і тыя нейкі час не маглі ім дапамагчы.

Ды і якія гэта паляўнічыя сабакі? Што там, у вёсцы, пароду хто веў, ці што? Трымалі помесь ганчакоў з дварнягамі, і то добра. А пра чыстакроўных сабак гаворкі і быць не магло.

Ноччу, палюючы, Клыпаногі заўсёды абмінаў гаспадаркі, якія належалі паляўнічым. Быццам у яго на гэта была нейкая спецыяльная картатэка ці цэлая служба інфармацыі. А варта толькі каму з іх часова ад'ехаць куды, як воўк імгненна адчуваў гэта і рабіў набег на яго гаспадарку. І бушаваў ужо тады на ёй бязлітасна.

Таму і паляўнічыя прыкметна прыціхлі. А калі гаспадар у хаце, ды і ружжо пад рукою, тут ужо і сям'і спакойней. Ды і жонка яшчэ насварыцца, не пускае нікуды. По-

куль будзеш блытацца там, скажа, дык і самі без скаціны застанёмся.

Тым больш што ад мясцовых паляўнічых ніякай карысці не было. Не маглі яны ўзяць Клыпаногога ні па следзе, ні капканамі, ні іншым шляхам.

Спрабавалі выкарыстаць і прынаду. Ля самага лесу паклалі здохлую свінню. Прайшлі суткі. Паляўнічыя аб'ехалі ўскраіну лесу, здалёку агледзелі ўчастак, які іх цікавіў. Слядоў, якія сведчылі б, што мацёры цікавіўся прынадай, не было.

І назаўтра звер таксама не наведваўся да тушы. Яе заўважылі сарокі і іншыя птушкі. Яны зляталіся туды чародкамі і дзяўблі замёрзлае свежае сала.

На трэцюю ноч Клыпаногі падышоў да гэтага месца. Некалькі разоў абыходзіў прынаду, спыняўся, разглядваў, але блізка не падыходзіў.

Яшчэ праз некалькі дзён усчаліся снягі. Калматыя густыя сняжынкі церушылі з неба, засыпаючы ўсе ранейшыя сляды.

А Клыпаногі па-ранейшаму краў курэй, качак, душыў сабак, спрабаваў забірацца ў хлявы. Хутаране і вяскоўцы цяпер, праўда, больш уважліва ахоўвалі сваю жывёлу.

І, адчуваючы гэта, мацёры ўсё часцей і часцей пачаў праяўляць агрэсіўнасць да людзей.

Ён пачаў сустракаць вечарам людзей, якія позна вярталіся дадому, наганяў на іх страх.

Аднойчы да смерці спужаў дзяцей, якія коўзаліся на санках з горкі ля вёскі. Аднаго хлопчыка ўхапіў за хлясцік і цягнуў у лес па снезе крокаў дваццаць. Толькі калі пачалі крычаць дзеці і жанчыны, якія выскачылі следам, пакінуў перапалоханае дзіця. Хлопчык калаціўся ў ліхаманцы і быў белы нібы палатно, перапужаліся ўсе.

А вечарам воўк напаў на жанчыну, якая, запазніўшыся, ішла дадому. У моцным скачку збіў яе з ног і доўга калашмаціў у снезе. Тая змагла ўсё-такі ўзняцца і пабегла ў вёску, а драпежнік усю дарогу праследаваў яе і час ад часу збіваў у снег. Амаль у непрытомнасці жанчына дабегла да ганка ўласнага дома і ўпала, дзе і падабраў яе муж.

Тут ужо і зусім стала не да жартаў. Трэба было шукаць нейкае выйсце. Хто мог дапамагчы селяніну? Радзілі тое і гэта, прыкідвалі, разважалі. Тады зноў успомнілі пра Кузьміча, успомнілі яго добразычлівы хітраваты позірк, узрушаную паходку і яго любімую прыказку ў складаных сітуацыях: «ёха-маха!»

Не ведалі, паправіўся ён або хварэе яшчэ.

Як там ні было, але да дзеда трэба ехаць у любым выпадку. Паехалі да яго двое паляўнічых з вёскі і мой тата, які лепш за іншых ведаў былога сябра свайго бацькі. Жанчыны перадалі Кузьмічу гасцінец — вялікі кавалак сала.

Дзед быў ужо здаровы, ветліва сустрэў гасцей на ганку. Але моцным ён толькі выглядаў. Гады давалі аб сабе знаць, і цяпер асаблівай моцы ў целе ён ужо не адчуваў. Так што ад лесніка ў такім узросце вясёласці чакаць не прыходзілася.

А тут яшчэ з гэтым салам сунуліся. Ubачыўшы сала, Кузьміч уз'юшыўся на мужчын, быццам падачку ці плату прывезлі. Сам каго хочаш у гады голаду з бяды выручаў, а цяпер, калі кожны на сябе сам зарабіць мог, лічыў гэта нечым агідным і зневажальным.

Але хутка адышоў, падабрэў, палічыўшы, што пагарачыўся, ведаў, што пакрыўдзіць яго не хацелі, што давалі ад шчырага сэрца.

Запрасіў у хату, паставіў вялікі медны самавар, частаваў гасцей сваім лясным чаем з траў і кветак дрэў.

Чай пілі з чорнымі сухарамі і цёмным верасовым мёдам. Добра сядзець за такім сталом. Прыемна, настрой узнімаецца, і гаворка сама сабою цячэ. А пагаварыць было аб чым. Непрыкметна і да справы дабраліся. Дзед хітравата ўсміхнуўся і зацікавіўся:

— Ну, якія цяжкасці?

Тут бацька і выклаў усё, што хвалявала вяскоўцаў і хутаран.

Кузьміч, ужо як толькі прыехалі, зразумеў, што здарылася нешта надзвычайнае, але даў людзям перадыхнуць з дарогі, падсілкавацца, каб пасля ўжо спакойна і разважліва разабрацца ва ўсім.

Тое, што вырабляў Клыпаногі, Кузьмічу здалася дзіўным. Бязмежная нахабнасць драпежніка была незразумелай. А яшчэ здзіўляла найбольш тое, як паводзіў воўк сябе са сваімі ахвярамі. На людзей нападаў, а ікламі нікога не пашкодзіў. І скаціну душыў, а не рэзаў. І на птушку нападаў, у той час як звычайна ваўкі заўсёды імкнуцца да больш буйнай здабычы. А разбойнічаў з непараўнальнай прагай.

Усё выслухаўшы, дзед доўга сядзеў задуменны. З якога боку падступіцца, у чым знайсці выйсце?

Падумаў, што ў вёсцы і на хутарах людзі з надзеяй чакаюць яго дапамогі.

Адну задуму дзед усё-такі ў рэшце рэшт займеў. І вырашыў Кузьміч паспрабаваць сыграць на празмернай воўчай нахабнасці.

А калі ўжо думка ў яго выспела, то тады ён не марудзіў. Мужчын Кузьміч адправіў назад і наказаў назаўтра раніцай зноў прыехаць да яго. І выехаць, галоўнае, як мага раней.

Мужчыны нічога не зразумелі, думаючы, навошта перціся ў гэткую далячынь, каб, і паспаць не паспеўшы, зноў варочацца назад.

Але дзед настойваў на сваім. Забраў у аднаго з палёўнічых ружжо і сказаў, што пакуль што яно застанецца тут. Той ужо і наогул вылупіў вочы ад здзіўлення.

А дзед працягваў ва ўласцівым яму загадным тоне. Яшчэ раз напамніў, каб выехалі як мага раней і лепей за ўсё прыехалі заўтра ўдвух. І без стрэльбаў былі. А размаўляць па дарозе ды смяяцца як можна мацней загадаў. І зусім было незразумела, для чаго ўсё гэта яму было патрэбна.

Мужчыны паехалі. І, як было загадана, назаўтра баяліся спазніцца. А дзед Кузьміч быццам нікуды не збіраўся. Спакойна і разважліва хадзіў па двары.

— Ці не забыўся часам ён аб усім? — разгубіліся мужчыны.

Убачыўшы на іх тварах збянтэжанасць, Кузьміч сказаў:

— Куды спяшаецеся? Распранайцеся, адпачывайце. Зараз бульбы адварым.

Мужчыны здзівіліся, нават бацька, які разумеў Кузьмічовы жарты, непаразумела лыпаў вачыма. Далей ён цярпець не мог, запытаў, калі дзед збіраецца ісці на ваўка ці наогул не думае гэта рабіць.

— Э, гэта толькі вечарам! — адмахнуўся Кузьміч. — А пакуль хадзем у хату, ды не бярыце да галавы.

Мужчыны не разумелі, чаму Кузьміч выклікаў іх так рана. Калі справу рабіць вечарам, то і прыехаць трэба было пад вечар, ну, можа, пасля абеду, навошта час дарэмна марнаваць. Але прарэчыць не сталі. Можа, і сапраўды так трэба.

Кузьміч пачаў збірацца, як пачало шарэць. Зборы часу многа не занялі б, не гэтулькі многа было работы. Але збіраўся стары вельмі паважна. Кузьміч старанна анісавым маслам намазаў абедзве стрэльбы, сваю і бацькавага таварыша Сцяпана, каб перабіць у іх пах жалеза. Сам перамацаў і ўладкаваў сані на фурманцы, на якой прыехалі па яго, падаслаў крыху сена, прынесенага з хлява.

Па-ранейшаму паводзіў ён сябе незразумела. Прынёс чамусьці палатняны мяшок, напхаў у яго пук перавязанага шпагатам сена. Паклаў на сані. Потым выцягнуў з-пад паветкі моцную вяроўку і чамусьці прывязаў ёю мяшок да саней. Згубіць яго баяўся, ці што? Але ж навошта тады навязаць яго на такую даўжыню — вяроўка была метраў дваццаць пяць — трыццаць. Хіба за возам яе цягнуць сабраўся? Хто яго ведае. Але пакуль што склаў усё на санях.

Калі вечар пачаў пераходзіць ужо ў ноч, сказаў:

— Самая пара. Збірайся, Сцяпан. Ты малады і дужэйшы, з табой і паедзем. Апранайся ды сядай за фурмана. А я — зараз.

І зноў чагосьці пабег у хлёў.

Адтуль вярнуўся з яшчэ адным мяшком. У ім нешта варушылася і рохкала. Парасё. Бацька і Сцяпан, якія паспелі прывыкнуць за дзень да незразумелых паводзін Кузьміча, ужо не здзіўляліся, ні аб чым не пыталі яго. Гэты мяшок дзед надзейна замацаваў у перадку воза, прывязаўшы да більца. Падапхаў пад мяшок сена, каб парасяці было мякчэй. Сказаў:

— Ну, Юзя, заставайся за гаспадара. А мы паедзем, паспрабуем шчасця. Чакай пад раніцу.

Сцяпан крануў лейцы. Паехалі. Бацька застаўся.

Спаць у доме Кузьміга ён не збіраўся. Тое, што яму прыйшлося застацца тут, было для яго нечаканым. Ды і не мог заснуць ён у гэтую ноч. Толькі апрануты прылёг на расцелены ложак і праляжаў да раніцы, нават не заплюшчыўшы вочы.

Але раніцай фурманка не вярнулася. Не вярнулася і апоўдні...

А ноччу, аказваецца, адбылося вось што. Паляўнічыя без прыгод праехалі лес і ўз'ехалі на палі, якія падступалі да лесу, у тыя мясціны, дзе апошнімі днямі больш за ўсё разбойнічаў Клыпаногі. Разлікі дзеда збыліся.

Калі яшчэ раніцай бацька са Сцяпанам ехалі да Кузьміча, воўк заўважыў іх і доўга суправаджаў уздоўж дарогі, хоць яны яго не бачылі за шчыльнай сцяною дрэў. У чуйнай, не напоўненай яшчэ староннімі гукамі ранішняй цішыні да мацёрага выразна даносіліся галасы двух чалавек. Ад іх пахла потам і тытунём, раздражняльнай казытлівасцю авечых кажухоў і цыбуляй. Паху зброі ці жалеза выразна пачуць не мог. Толькі невыразны зусім адбітак скураной збруі і падцёртых цугляў з цяжкасцю ўлоўліваў у паветры яго нюх. Але яго было лёгка адрозніць ад больш небяспечных пахаў.

Воўк зразумеў, калі людзі бяззбройныя і здарыцца, што вяртацца дадому будуць позна, то можна было паспрабаваць і напасці на іх. Калі ўжо зусім сцямнела, Клыпаногі выбраўся з лесу і полем накіраваўся ў бок самых далёкіх хутароў, на якія ўжо з тыдзень не наведваўся. Ноч стаяла ціхая і марозная. Высока ў небе срэбным ражком зіхацеў адзінокі месяц, і ў наваколлі было не вельмі цёмна, нават абрысы хацін ды саламяныя стрэхі невялікіх хлевушкоў праглядваліся ўдалечыні.

Фурманка выехала з лесу амаль нячутна. Там, дзе лес канчаўся і распачыналася шырокае неабсяжнае поле, дзед на момант стрымаў каня. Сцяпана перасадзіў бліжэй уперад, а сам прымайстравяўся пасярэдзіне воза. Каб адразу

парушыць начную цішыню і прыцягнуць увагу драпезніка, які, магчыма, знаходзіцца недзе далёка, Кузьміч тройчы пракрычаў, як заяц, які трапіў у пастку.

А рабіў гэта стары тэк. Прыклаўшы да сціснутых вуснаў пазногаць вялікага пальца, адным парывам удыхаў у сябе паветра. Атрымліваўся гук настолькі падобны да таго, якім крычыць у небяспецы заяц, што ніякага фальшу і ўлавіць нельга было. Звычайна ваўкі кідаюцца на гэткае покліч. Хвілін дзесяць яшчэ пастаялі і крануліся шпарчэй, разганяючы падводу па пустынным зімовым полі.

Цішыня навокал. Наколькі акінуць позіркам — палі і пералескі. Выразна чуецца ў напружаным марозным паветры стрыманы рух фурманкі. Не пачуць ці не заўважыць яе нельга.

Але вось удалечыні паказаўся выразны цень. Ужо не набліжаючыся болей і не адрываючыся на больш значную адлегласць, цень рухаўся ў адным напрамку з падводай.

Дзед знайшоў навобмацак парася і пачаў яго непакоець. Ад гэтых рухаў парася толькі задаволена і ціха рохкала, і болей нічога. Тады Кузьміч балюча тузануў яго за вуха, і свінчо спалохана завішчэла.

Цень не прамарудзіў зрэагаваць на гэта. Адлегласць паміж ім і фурманкаю хутка пачала змяншацца. Дзед яшчэ раз панепакоеў парася і скінуў у дадатак з саней другі мяшок, той, што з вязанкай сена. Мяшок цягнуўся за возам метрах у дваццаці пяці. А парасё лямантавала і лямантавала.

Вось ужо і бачны выразна абрысы мацёрага ваўка. Ён перастаў быць цемем, паўстаў з начной цемры ва ўсёй страшэннай магутнасці і сіле. Кабылка некалькі разоў здыбілася, імгненна з бегу перайшла на імклівы галоп. Жах авалодаў ёю, і яна рвалася з апошніх сіл. Гэтулькі жудасці і небяспекі нёс з сабою аспервянелы драпезнік.

— Трымай, трымай каня, Сцёпа! — узрушана шаптаў Кузьміч. — Усю справу сапсаваць можам.

А воўк усё бліжэй і бліжэй. Нават відаць, як ён накульгвае злёгка правай пярэдняй лапай. Воўк ужо нават спрабуе ўхапіць зубамі за мяшок. Ён, вядома, лічыць, што парася менавіта там.

Але страляць пакуль нельга. Трэба падманіць Клыпаногага як мага бліжэй, каб трапней можна было прыцэліцца. Кузьміч бярэ за вяроўку і асцярожна падцягвае мяшок бліжэй да саней. Захоплены пагоняй, воўк не заўважае гэтага і толькі паскарае шпаркі бег. Яшчэ і яшчэ пакарочвае дзед вяроўку. Вось ужо толькі крокаў пяць да саней застаўся.

І тут, кінуўшы вяроўку, дзед спрытна выхоплівае стрэльбу і, прыцэліўшыся і не марудзячы, націскае на спуск.

Быццам ад магутнага раскату грому, здрыганулася маўклівае асяроддзе. Перапалоханая кабыла на момант стала на дыбкі, потым ірванула так, што лейцы выслізнулі ў Сцяпана з рук. Кабыла панеслася з неверагоднай хуткасцю напрамкі, не выбіраючы шляху і збіўшыся з дарогі. Сані падскочылі на вялікай калдобіне, выпісалі віраж убок, ад чаго ў дзедзі выбіла з рук стрэльбу і сам ён ад моцнага штуршка вылецеў з саней.

Покуль Сцяпан зарыентаваўся ў абставінах, сані апынуліся ад таго месца вярстах у дзвюх. У распачы ён не ведаў, куды кінуцца. Бегчы на дапамогу пешшу не мела сэнсу. Управіцца з перапалоханай кабылай было таксама немагчыма. Нават трымаючы яе рукою за аброць, нельга было накіраваць у той бок. Яна толькі перапалохана туліла вушы і рвалася ў напрамку вёскі.

Раз'юшаны воўк, крыху паранены, раз'ярыўся зусім. Ён наляцеў на Кузьміча. Але першы раз той паспеў ухіліцца і адскочыць убок. Тады воўк узвіўся на заднія лапы, пераўзышоўшы лесніка ў вышыні і масе. Той выглядаў цяпер перад ім малым і бездапаможным, і заставалася толькі некалькі хвілін, каб справіцца з дзедам.

У наступны момант воўк крыху адскочыў, быццам было яму нязручна, і падрыхтаваўся да новага кідка, нацэліўшыся чалавеку ў горла. Старому лесніку нічога не заставалася рабіць, як ахвяраваць сваю левую руку. Сагнуўшы ў локці, ён ціхенька выставіў яе перад сабою на ўзроўні галавы. Звер з ярасцю і сілай самкнуў на ёй свае сківіцы і ўзгрудзіўся ўсёй сваёй масай, валячы чалавека з ног.

У апошні момант дзед паспеў усё-такі правай свабоднай рукою выхапіць свой адточаны паляўнічы нож, яго рукаят-

ка зграбна легла ў знемагаючую далонь, і вострае лязо не ўвайшло, а быццам лёгка патанула пад левай лапатак драпежніка. Кузьміч толькі паспеў прашаптаць:

— Вось і канец табе, зладзюга, ёха-маха!

І сам у знямозе апусціўся ў снег і заціх, прыціснуты ваўком...

Апрытомнеў стары праз паўгадзіны, калі з цяжкасцю яго раскатурхаў Сцяпан. Таму ўсё ж прыйшлося кінуць у полі непаслухмяную кабылу і бегчы сюды па снезе. Ды хіба ж яго можна было вінаваціць? Зрабіць жа хацеў як лепей.

Кузьміч крануў сваю левую руку і не паверыў. Прыйшла яго чарга здзіўляцца. Рука была цэлая. Гэта зусім ужо было неверагодна. Пабыць у воўчай пашчы і застацца цэлай, нават непашкоджанай?!

Дзед з цяжкасцю выцягнуў з абмярцвелага цела свой палляўнічы нож і расціснуў ім застылую воўчую пашчу. І здзівіцца прыйшлося яшчэ раз. Воўк быў без зубоў. Выразна выдзяляліся ў ранішнім змроку амаль голая чырвоныя дзёсны, толькі дзе-нідзе заставаліся сцёртыя плоскія, некалі магутныя іклы.

Толькі цяпер стала зразумела, чаму воўк толькі душыў, а не рэзаў свае ахвяры. Старасць адолела і яго. Але да апошняга моманту ён змагаўся за жыццё, спрабаваў харчавацца дробнай птушкай ці адабранымі ў іншых звяроў рэшткамі ежы, праглытваючы ўсё гэта цалкам. І так да апошняга моманту не змяніў свайму разбойніцкаму норава. З патрэбай і без патрэбы душыў скаціну і нападаў на людзей, пакуль не спасцігла яго кара.

ВАЯР ПАТАЕМНЫХ ВІРОЎ

Гэтыя загадкавыя самы

Якіх толькі паданняў не пачуеш аб самах! Многія сцвярджаюць, што ледзь не самі з'яўляліся відавочцамі, як сом хапаў з паверхні вады качак і гусей, вырываў у гаспадыні ў час паласкання бялізну, а то і ўцягнуў з берага ў вадзяное бяздонне вялікага барана...

Вядома, усё гэта небыліцы, але нельга сказаць, што ў іх зусім няма праўды.

Нават знешне сом зусім не такі, як іншыя рыбы. Цела яго вялікае, круглае, знізу плоскае, яно пераходзіць у пляскаты хвост з двума доўгімі плаўнікамі.

Афарбоўка яго цёмная, амаль што чорная, з бурым адлівам на спіне, па баках крыху святлейшая з зеленаватымі танамі і плямамі, а ў брушной частцы, якая пастаянна трэцца па дне вадаёма, скура жаўтаватая, а то і белая, пакрытая блакітнымі і ружовымі крапінкамі.

Неймаверна вялікая галава (ледзь не трэцяя частка ўсяго цела) і шырокі рот, доўгія бакавыя адросткі-вусы на верхняй сківіцы і дзве пары больш кароткіх на ніжняй, а таксама маленькія вочкі — такі каларытны «партрэт» гаспадара таямнічых віроў. Усё гэта надае сому вобраз нейкага патаемнага страшыдлы.

А памеры самоў сапраўды часам здзіўляюць. Найбольшы з іх быў вылаўлены ў мінулым стагоддзі ў рацэ Одэр. Ён ваżyў амаль 25 пудоў, гэта больш за чатырыста кілаграмаў.

Кажуць, што сом-волат водзіцца зараз у адным з азёраў каля сербскага гарадка Бела-Царква. Возера ўваходзіць у

сістэму з сямі вадаёмаў, дзе разводзяць рыбу. Толькі вось усе азёры як азёры, а ў гэтым заўсёды было пуста. Мясцовыя жыхары запэўнівалі, што тут палюе пачвара, якая паядае рыбу.

Вучоныя-іхтыёлагі правялі даследаванні і пацвердзілі: у возеры живе вялізная рыбіна вагой 120—200 кілаграмаў. Вырасьлі яе злавіць, нават выклікалі спецыяльную невадную брыгаду з Дуная. Мясцовая турыцкая арганізацыя ўсім раззваніла, што рыхтуецца цікавае відовішча. І да месца лову з'ехаліся больш дзесяці тысяч цікаўных.

Калі невад быў закінуты, усе далейшыя падзеі хутчэй нагадвалі спаборніцтвы па перацягванню каната, чым рыбную лоўлю. Раптам у адным месцы вада забурліла, і на паверхні паказаўся вялізны сом. Ён на некалькі хвілін спыніўся, потым зрабіў рэзкі рывок, і на паверхні засталіся толькі шматкі сеткі. Сом выйшаў пераможцам. Не пралічылася і турыцкая арганізацыя — турысты з'елі вялікую колькасць падсмажаных катлет, выпілі трыццаць тысяч бутэлек напіткаў, а гадавы фінансавы план арганізацыі быў выкананы за дзень. Засмучанасць гора-рыбаловаў ніяк не раздзялілі прысутныя, іх сімпатыі былі на баку сома.

Але такія волаты трапляюцца вельмі рэдка, а вось двухметровыя самы вагой да сарака кілаграмаў сустракаюцца і ў нас, асабліва на Дняпры і Нёмане. Праўда, злавіць іх нялёгка — вельмі ўжо яны хітрыя і вёрткія.

Сом аддае перавагу глыбокім вірам і ціхім ямам, дзе пражывае амаль цэлы год. Толькі на перыяд нерасту самы выходзяць на месцы менш глыбокія — каля метра.

Нерасцяцца самы, калі вада ўжо добра прагрэецца, у маі — чэрвені, нераст суправаджаецца характэрным бульканнем. Самка майструе прымітыўнае гняздо, куды і адкладвае да 450 тысяч ікрынак. Самец на працягу трох-чатырох сутак ахоўвае гняздо. І вось з ікрынак вылупліваюцца жвавыя маляўкі, якія адразу пачынаюць паляваць, ганяцца за дробнымі вадзянымі насякомымі.

Дарослы сом харчуецца рознай ежай. Гэта і чарвякі, і буйныя вадзяныя насякомыя, і малюскі, але перавагу аддае рыбе і жабам. Ён зарываецца ў пясок і ляжыць на дне, ча-

каючы здабычу. Варта толькі рыбам падплысці бліжэй, як сом уцягвае ў сябе шмат вады разам з дробнымі рыбкамі.

Найбольш вялікія самы іншы раз вядуць і актыўнае паляванне: здабываюць з паверхні вады жэб, паядаюць качанят і маладняк іншых вадаплаўных птушак, могуць нават атакаваць сабаку, які плыве па вадзе.

Так што з сомам жартаваць не варта. Занадта вялікія рыбы могуць быць небяспечнымі нават для чалавека. Карыфей паляўнічай справы і рыбалоўства Л. П. Сабанееў у сваім «Календары рыбалова» прыгадвае выпадкі, калі асабліва вялікія самы тапілі дзяцей, што купаліся.

Сом — каштоўная прамысловая рыба, але, на вялікі жаль, колькасць яго памяншаецца. Ён занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі і ахоўваецца законам.

Я раскажу пра сома, які жыў у глыбокім рачным крутары і з маленькай нявопытнай маляўкі вырас у магутнага мудрага ўладара рачной стыхіі.

А быў ён такі гарэза

Маленькі сомік так разгуляўся са сваімі сябрукамі-равеснікамі, што не здолеў стрымаць хуткасці і плюхнуўся на жоўты разагрэты пясок прыбярэжнага плёсу. Ён спалохана затрапятаўся, выгінаючы цела і ўзмахваючы пляскатым хвосцікам, некалькі разоў у распачы высока падскочыў, пакуль не скаціўся да вады.

Ачомаўшыся ад страху, сомік нырнуў у глыбіню, дзе ля вялізнага слізкага карча адпачываў сом-бацька. Той павольна павёў мяккім шырокім плаўніком і прыкрыў ім зморанае дзіця. Сомік адразу ж заснуў і прачнуўся толькі раніцай.

І вось дружная сямейка адправілася на паляванне. Бацька-сом, закапаўшыся ў пясок, разяўляў сваю вялізную пашчу, а паток вады імкліва ўцягваўся ў рот, зносячы разам з сабой са дна азярыны мноства вадзяных насякомых і іншай дробнай жыўнасці.

Пасля ён павольна адцэдзваў ваду, шчыльна сціскаючы шырокія мясістыя губы. Потым сом паволі раскрываў рот,

паступова адрываючы верхнюю губу ад ніжняй. Тут ужо ўся сомава дзятва мітусілася ля бацькавага рота, таропка глытаючы адлоўленую ежу. І ўсё пачыналася спачатку. Стары сом закрываў рот, а дзеці адплывалі ўбок. Паляўнічы на нейкі момант затойваўся і зноў захопліваў як мага большую порцыю вады са здабычай.

Калі маладыя самяты наядаліся, яны адплывалі далей, каб пагуляць ці проста пагрэцца на водмелі. Тады стары сом мог дазволіць сабе спатоліць свой голад.

Сомік падростаў хутка, часам ён спрабаваў злавіць вадзянога цыклопіка альбо жучка, але спачатку гэта ў яго ніяк не атрымлівалася. Рыжаныкі вадзяны жучок хоць і быў маленькі, але ўпарта працівіўся, моцна ўхапіўшыся пярэднімі лапкамі за сцяблінку. А калі сомік ад доўгай барацьбы са сваёй маленькай ахвярай сам прыкметна прытаміўся, жучок у дадатак яшчэ балюча казытнуў яго губу заднімі лапкамі, так што сомік вымушаны быў міжволі адступіць, і той, адчуўшы, што вырваўся на свабоду, імгненна знік пад вялікім каменем.

На першым самастойным паляванні соміку не пашанцавала. Не змог ён нічым пажывіцца і вымушаны быў вярнуцца да бацькі, каб задаволіцца яго здабычай.

А ежы соміку трэба было многа, бо ён рос, набіраўся моцы. А хто ж будзе расці, калі мала есць? Аб гэтым і дзеці ведаюць.

У соміка быў выключны апетыт, толькі задаволіць яго не заўсёды ўдавалася, але ён не гараваў, бо яму пакуль што хапала ежы, што здабываў бацька.

Аднойчы сярод намытай вадою буйнай галькі ён заўважыў вельмі ўжо апетытнага чырвоненькага чарвячка — лічынку камара-званца. Праўда, пра гэта маленькі сомік зусім не ведаў і не гэта было для яго галоўнае. Галоўнае — быў аб'ект палявання і есці ўжо хацелася. І сомік спрытненька шмыгнуў між каменьчыкаў і знянацку схапіў чарвячка, які хутка-хутка пачаў выгінаць у розныя бакі сваё доўгае цела, але сомік надзейна трымаў яго. Яшчэ некалькі ўдалых рухаў роцікам — сомік святкаваў перамогу. Да таго ж і здабыча аказалася каштоўнай і важкай — хапіла і аднаго чарвяка на ўвесь полудзень.

Калі есці захацелася зноў, сомік нават не паплыў дзяліць агульны «пірог» бацькавага корму, а адплыў воддаль і затаіўся. Здабываць ежу самому было куды цікавей. Доўга чакаць не давялося. Цяпер ён заўважыў у густой ціне жвавых хіранамід, якраз гэткіх, якімі падкормліваюць рыб у акварыумах. Ён ціхенька падплыў бліжэй, зноў затаіўся, а потым рэзка кінуўся наперад. Хіранаміды слабейшыя за чарвяка, і сомік спрытна заглынуў адну, а потым яшчэ і другую, што заблыталася ў тонкіх нітачках злёнай ціны. Сомік разгуляўся, абагнуў груды падводных каменьчыкаў, нырнуў пад павалены затоплены выварацень і хацеў ужо ісці ў атаку на больш вялікую здабычу, але прыгадаў сваё няўдалае паляванне і адступіў.

Урэшце, есці яму ўжо не хацелася, і ён вырашыў проста пагуляць. Але побач нікога не было. І гуляць не было з кім. Да таго ж сомік асцерагаўся яшчэ і падплываць да берага, дзе ён мог сустрэць іншых рыбак. Нарэшце сомік пакінуў месца свайго ўдалага палявання ды нырнуў у вір, да сваёй сям'і.

Час бег хутка. І жыццё соміка рабілася ўсё больш разнастайным. Гэтак жа, як і іншыя яго суродзічы, сомік вёў пераважна начны вобраз жыцця. А чаму менавіта так — хто яго ведае. Проста сомік звяртаў увагу на паводзіны іншых, старэйшых, і браў з іх прыклад. У дзённы час вада ўздоўж берагоў і ля паверхні моцна прагравалася сонцам, а гэта многім рыбам было не даспадобы. Затое з надыходам поцемкаў, здавалася, змяняўся нават сам глыбокі вір, у якім жыла сомікава сям'я.

Самы ўсплывалі з панурай глыбіні да самай паверхні і, куляючыся, утваралі сапраўднае вадзяное гульбішча. Асабліва шумна было перад начной навальніцай. Марудна ўсплывалі самы, плюхаліся на паверхні, рабілі рэзкія і інтэнсіўныя развароты, і так моцна ляскалі па вадзе хвастамі, што гукі чуліся на многія кіламетры.

Гэтае гульбішча працягвалася амаль усю ноч. У паветры раскаціста грымеў гром, начную цемру раз-пораз рассякалі вогністыя стрэлы маланак, гучна пляскаў па вадзе цёплы, густы дождж, і ўсё гэта дапаўнялі таямнічыя грозныя ўсплёскі.

Успененая начной навальніцай вада ашаламіла розную рыбную дробязь, узняла на паверхню водныя арганізмы, якія безабаронна завісалі, змораныя, у азёрнай каламуці.

Надыхэдзіла раніца, святлела над возерам, і сомава сямейства пачынала жыраваць. Можа, для таго і наладжвалі сваю дзіўную начную гульню, каб падрыхтаваць апетытны сьняданак. Сомік таксама спрытна плаваў у шэрай каламуці і вышукваў здабычу: чарвячкоў, дробных рыбак і іншую малечу. Што і казаць, сьняданак на гэты раз атрымаўся адмысловы, і сомік з задавальненнем адправіўся адпачываць пад гнілым карчом.

У розных турботах прайшоў цэлы тыдзень. Сомік падрас, стаў велічынёю з сярэдняга печура. Прырода надзяліла самоў самым хуткім ростам — усяго за тыдзень яны паспяваюць з лічынак ператварыцца ў малькоў вагою дзесяць — пятнаццаць грамаў. Цяпер сомік адчуваў сябе роўняй розным гаркушкам, плоткам, мянькам. Калі раней ён нічым не адрозніваўся ад іншых малявак, то ўжо яго цела пачало афармляцца і паступова набываць выгляд дарослай рыбіны. Галава яго павялічылася ў памерах, ля краёў шырокага рота пачалі прарэзвацца густыя і востранькія зубкі.

Сомік навучыўся хутка плаваць. Гэтаму вельмі спрыяў мяккі, але моцны плаўнік, які адрастаў знізу амаль з паловы цела. Закруціць сваю хваставую частку сомік кручком, зрыхтуецца да штуршка ды як выпрастае рэзка хвост з плаўніком — кідок атрымліваецца выключны. Цяпер ён ужо не той пасіўны зборшчык чарвячкоў ці бацькавай здабычы, не, ён ужо сапраўдны паляўнічы, пагроза ўсіх малявак, галавасцікаў і самых вялікіх насякомых. А якія ж яны смачныя і апетытныя!..

Сомік часу дарэмна не губляў. Толькі ў самую спякоту адлежваўся на дне.

Сомік разлічваў свае рухі, нават ішоў на пэўныя хітрыкі. Часам ён затойваўся дзе-небудзь паблізу ад берага, побач з карчом ці каменем, і хвілінамі падсцерагаў сваю ахвяру. Гэтаму спрыяла і змяненне яго цела, якое ўжо рэзка адрознівалася ад звычайнай формы рыб. Яно разрасталася ўпоперак, стала шырокім і сплюснутым. І калі сомік залягаў на

дно, ён становіўся амаль нябачным для сапернікаў і ахвяры. Тым больш што і колер верхняй часткі цела нагадваў грунт — скура пацямнела, абслюзгла. Калі таго патрабавалі абставіны, сомік зарываўся ў пясок альбо донны іл. Зрабіць гэта проста — трэба толькі ўлегчыся на дно і крышку паварушыць цэлам, якое само патанае ў мяккім грунце. А калі яшчэ баўтануць доўгім хвостом, тады можна прысыпаць сябе пяском і зверху. Толькі галаву крыху ўзнімі і назірай за ўсімі, што адбываецца навокал.

Час бег хутка. Летняя духата ўступіла месца прыемнай жнівеньскай пары. Потым рыбы пачалі адчуваць сапраўдны холад. Самы палічылі за лепшае, як і ва ўсе папярэднія гады, перачакаць халады на самым дне. Яны забіраліся ў глыбокія ямы пад гліністымі крутымі берагамі, дзе можна было менш асцерагацца зімовых візіцёраў-рыбакоў. Залягалі на дно і ўпарта выкопвалі глыбокія лажбіны, з галавою зарываючыся ў пясок. Некаторыя самы баразнілі ў дне цэлыя траншэі больш чым на метр глыбінёю і ўжо пасля, выбраўшы найбольш зручнае месца, пагрузаліся ў маркотны зімовы сон. Побач капалі ямкі іншыя самы і таксама залягалі на «зімовыя канікулы».

Пазней, калі стала яшчэ больш холадна, у іле, што прыкрываў самоў, знайшлі свой зімовы прытулак і іншыя рыбы: карасі, печкуры, ліні, сазаны.

Маладыя самы гэтага года (а выраслі яны да восені ўжо на добрых паўкілаграма) спалі не вельмі моцна, час ад часу прачыналіся, але вылазіць з лежбішча ды пераходзіць да актыўнага палявання асцерагаліся. Яны бралі прыклад са старэйшых. А вось старыя спалі вельмі моцна. У гэтым сомік пераканаўся, калі аднойчы старога сома, які спаў паблізу ад невысокага берага, выпадкова падчапілі багром сяляне, што заганялі пад лёд на зімовае захаванне бочкі з агуркамі. Сомік і сам у гэты час драмаў, але ўмомант прачнуўся, разбуджаны нечаканым моцным усплёскам. Старэйшы ж сом знаходзіўся ў настолькі глыбокай зімай дрымоце, што, пачуўшы дармавую здабычу, людзі без цяжкасці цягнулі яго ўверх, плануючы выцягнуць пасля праз выдзеўбаную лунку на бераг.

Сомік у роспачы мітусіўся вакол бездапаможнага старэйшага суродзіча і знемагаў ад жалю. А нейкі жорсткі чалавек ужо прапіхнуў у лунку ражковыя вілы, нацэльваючыся накалоць бездапаможную рыбіну, каб без цяжкасці вывалачы пасля на лёд.

Але тут сомік раптам здагадаўся, што зрабіць. Ён набраў як мага большую хуткасць і з разгону ўдарыў губамі вялікаму сому прама ў вока. У іншы раз, відаць, здорава дасталася б яму за гэткае штукарства. А тут і сапраўды пайшло на карысць. Стары сом ад рэзкага вострага болю імгненна прачнуўся і ці то свядома, ці то проста знянацку рэзка страпянуўся ўсім целам, без асаблівай цяжкасці сарваўся з багра, што заціскаў яго хваставую частку, не прапароўшы глыбока тоўстую слізкую скуру. Ён даў нырца далей на глыбіню. Праўда, на яго цэле засталася папярэчная рваная ранка на баку, але гэта нічога: пад скураным слоём тлушчу павінна хутка загаіцца.

Астатні перыяд зімоўкі, на шчасце, абышоўся без непрыемных прыгод. Холад зверху мог яшчэ доўга трымацца, на дне ж была магчымасць дастаткова надзейна пазбегнуць яго, і сомік бестурботна драмаў. Адкрые адно вока — ці не змянілася што навокал? Не, усё як раней. І зноўку дрэмле сабе ў мяккім прыдонным глеі. Усяму свой час — і адляжацца ды адпачыць як след патрэбна.

І прыйшла вясна

...Вясна ўступіла ў свае правы нечакана. Неяк раптоўна пацяплела, і глыбокі снег пачаў раставаць літаральна на вачах, весела вітаючы гучным булькатаннем чарговае абуджэнне прыроды ад глыбокага зімовага сну.

Лёд на рацэ ўзняўся, узгорбіўся на самай сярэдзіне, стрымліваючы магутныя паводкавыя воды, але ўрэшце не вытрымаў упартага іх націску, трэснуў у адным, другім месцы, быццам незадаволена і, трацячы сілы, марудна пачаў расколвацца на вялікія крыгі.

Адчуўшы свежасць і цеплыню вясновай талай вады, абудзіліся ад глыбокага зімовага сну і самы. Большасць

рыб падняліся з ціхіх глыбінь. Замітусіліся плоткі ды сяляўкі, пачаў паляваць шчупак, паплылі да месцаў нерасту карасі — залатыя і сярэбраныя.

На імклівых неглыбокіх перакатах вымётваюць ікру га-лаўні. Тут кожны прыбягае да сваіх хітрыкаў. Галавень адкладвае сваю ікру порцыямі. І пакуль выключуцца лічынкі з адной порцыі ікры, можна паклапаціцца пра маленькіх гадаванцаў. І ад ворагаў трэба ўратаваць, і навучыць жыццёвым прамудрасцям. З'явілася патомства і ў харыуса. Самка яго нерасціцца ранняй вясной, часам нават у канцы зімы, адкладваючы вялікую колькасць ікры. Але ікра ў вадзе нічым не замацавана, яна выносіцца хвалямі да краю разліву і гіне, мноства ікры знішчаюць водныя драпежнікі, асабліва акуні, яршы ды лічынкі стракоз. Таму і даводзіцца рыбам адкладваць ікру з запасам, каб забяспечыць у-наўленне патомства. Пры большай колькасці болей шанцаў на тое, што хоць нейкая частка моладзі выжыве — кожны прыстасоўваецца як можа ў барацьбе за існаванне.

Самы ж пакуль што з нерастам, як відаць, не спяшаліся. У зімовую спячку яны залеглі раней за іншых рыб і ад доўгага посту адчувальна аслабелі. Таму цяпер перш-наперш трэба набраць сілы. Тут сом ледзьве плаўнікамі пагойдае, а калі яшчэ дзеткі з'являцца? Што тады? І самы пачалі актыўна харчавацца. Спачатку жывіліся ўсім, што траплялася, у асноўным аслабелымі і загінуўшымі рыбкамі. А калі крыху падужэлі і адчулі сябе больш упэўнена, пачалі паднімацца ўверх па цячэнні, заплываць у неглыбокія ямы і затоны, асвойваючы шырокі разліў — плаваць, радавацца цяплу, а галоўнае — карміцца як мага болей і лепш. Між часам абуджэння і пачаткам нерасту павінен быў прайсці яшчэ амаль што месяц.

У большасці выпадкаў дарослыя самы практыкуюць паляванне з засады. Уладкаваўшыся дзе-небудзь пад абрывістым берагам, сом замірае на месцы і чакае, пакуль рыбы самі падплывуць бліжэй. Тады сом стрымгалоў урываўся ў чародку, што праплывала міма яго, і з хуткасцю маланкі хапаў рыбіну. А калі ахвяра аказвалася дастаткова дужай, сом, рэзка развярнуўшыся, наносіў моцны ўдар па ёй

сваім плаўніком і аглушаў рыбіну, пасля чаго яна ўжо станавілася для яго зусім лёгкай здабычай.

На дробную здабычу самы палявалі інакш. Яны выходзілі на мель і станавіліся дзе-небудзь каля берага, дзе шнырыла мноства малькоў і дробных часцікавых рыб. Сом ляжаў нерухома, прыраскрыўшы сваю шырокую пашчу, цярпліва назіраў, як на мелкаводдзі гулялі ёршыкі, плоткі і ўклеякі. І калі тыя падплывалі даволі блізка, сом са свістам уцягваў у сябе вялікую колькасць вады, захопліваючы сваім вірам шмат рыбак.

Маладыя самы пакуль што трымаліся паблізу ад дарослых, пераймаючы ў іх вопыт складанага самастойнага жыцця. Але калі настаў час нерасту, дарослыя самы адразу сталі агрэсіўнымі і не падпускалі ўжо маладняк да сябе, бялюча біліся хвастамі, а іншы раз нават пускалі ў справу вострыя зубы.

Нашаму соміку таксама дасталася ад бацькі. Ён нават моцна пакрыўдзіўся і палічыў за лепшае трымацца ад вялікага сома цяпер падалей. Ён самастойна карміўся і здалёк назіраў за паводзінамі свайго бацькі, спрабуючы зразумець прычыну яго раптоўнай суровасці.

З кожным днём усё больш небяспечнымі станавіліся дарослыя самы. Яны былі настолькі злымі і раз'юшанымі, што, здаецца, не адчувалі ўжо ніякай розніцы ў сваіх паводзінах: ці гэта чужая рыба, ці гэта блізкі родзіч.

Але іх можна было зразумець. Надыходзіў час, калі ўслед за іншымі рыбамі самы павінны былі паклапаціцца аб сваёй будучыні, даць як мага болей патомства, якое далёка не ўсё выжыве ў суровых умовах жорсткай барацьбы за існаванне ў дзікай прыродзе.

Вада добра прагрэлася, яе тэмпература цяпер спрыяла нерасту. Самкі апусціліся на дно ямак, выкапаных сумесна з самцамі, яшчэ раз чысцілі пляцоўкі дна, а потым на іх разроўненай паверхні выклалі мноства ікрынак. На гэтым іх мацярынскія клопаты пакуль што скончыліся, а ахову будучага патомства ўзялі на сябе самы-бацькі. Доўгія тры дні і тры ночы яны ахоўвалі ікру не толькі ад драпежнікаў

— акуня, ярша, стронгі,— але і засцерагалі ікру ад вымывання вадою.

Хутка ікрынкі пачалі варушыцца, паварочвацца. А пасля зусім гэтак жа, як курант з яечка, з іх адно за адным пачалі вылуплівацца маленькія жывыя істоты, не што іншае, як маладыя сомікі.

Паводзіны дарослых самоў пасля з'яўлення маленькіх сомікаў сталі мяняцца. У іх паступова знікла іх незразумелая агрэсіўнасць. Тут ужо і сомік змог вярнуцца ў сваю сям'ю, якая пасля нерасту вярнулася на ранейшае месцажыхарства.

Услед за сомам рушылі маленькія сомікі. Да іх паступова далучаліся гадавалья самы з той жа сям'і і самы-другагодкі — уся шматлікая сям'я зноў аб'ядноўвалася пад надзейнай бацькавай апекай. Зноў можна было гуртам пляскацца, адпачываць, зноў пляскацца, паляваць разам ці паасобку.

Праз некалькі дзён паплылі ўніз па цячэнні шматлікія сомавы касякі. Аднераставаўшы ў вярхоўі ракі і вывеўшы тут патомства, яны разам з маляўкамі імкнуліся да доўгачаканага мора — сваёй сапраўднай стыхіі.

На шляхах міграцыі сому патрабавалася шмат ежы. Таму карэнным жыхарам вадаёмаў даводзілася злёгка падцягнуць жываты. Часовыя прышэльцы паводзілі сябе стрымана. Што зробіш — з гаспадарамі спрачацца нельга. У моры адчуваеш сябе больш упэўнена, амаль як у сваім доме, а тут цябе ўжо за гаспадара не лічаць.

Перыяд гэты, праўда, заняў няшмат часу. Сом знік гэтак жа раптоўна, як і з'явіўся, і абарыгены ўздыхнулі з палёгкай.

Драбнюткая малышня трымалася паблізу бацькоў. Гадавалья і двухгадовыя самы вялі самастойнае жыццё, толькі час ад часу наведваючыся ў сваю сям'ю. Самы ж больш сталага ўзросту назаўсёды пакінулі былыя сем'і, а многія ўжо збіраліся абзавесціся сваімі.

Восенню нашага соміка было ўжо не пазнаць. Важыў ён каля кілаграма і ўжо нічым не адрозніваўся ад дарослых самоў. Цела яго яшчэ болей сплюснулася, павялічыліся плаўнікі. Вельмі рознілася афарбоўка верхняй і ніжняй ча-

стак цела. Яго спіна яшчэ больш пацямнела, набыла характэрны буры адліў, часам з лёгкім чаргаваннем цёмных, зусім чорных участкаў і больш светлых, няправільнай формы палос і плямаў. Толькі бакі заставаліся больш светлымі, з прымешваннем зялёных і нават блакітных фарбаў, надаючы рыбіне дадатковую загадкаваць. Бакавыя чырванаватыя вусікі на верхняй скроні прыкметна падоўжыліся і ператварыліся ў доўгія адросткі. Цяпер незвычайнасьць яго выгляду надавалі яшчэ і дзве пары больш кароткіх, таксама чэрвепадобных адросткаў на ніжняй скроні.

Так што хоць памерамі сомік яшчэ ўступаў мноству вялікіх самоў, тым не менш ён ужо меў выгляд дарослых сваіх родзічаў і не без падстаў ганарыўся гэтым. Такім ён і залёг на сваю другую зімоўку. Гэтак жа, як і мінулы раз, без асаблівых прыгод перачакаў, зарыўшыся ў іле, зімовы час і гэтак жа, як і мінулай вясною, прачнуўся, калі адчуў прыліў свежай талай і дажджавой вады, і ў чарговы раз перайшоў да актыўнага жыцця.

Цяпер сомік ужо не спрабаваў шукаць месца ў бацькавай кампаніі, як летась, бо ведаў, што ў таго цяпер зусім іншыя клопаты, і адправіўся ў самастойнае вясновае падарожжа адзін.

Каля яго даверліва праплывалі іншыя самы, яму ўступалі дарогу касякі плотак, карасёў і нават галаўнёў. Па ўсім адчувалася, што соміка пабойваліся, а калі і не пабойваліся, то адносіліся да яго з павагай.

Корму хапала, і не трэба было чакаць у засідках ды паляваць з засады. Вясновы разліў прынёс з поймы мноства загінуўшай рыбы, жабаў і нават наземных паўзуноў. А сомік зусім не грэбаваў гэткай ежай, ён, быццам санітар, ачышчаў раку.

Неяк сомік з прагнасцю накінуўся на мёртвага карася, не звярнуўшы ўвагі на ледзь прыкметную нітачку, што цягнулася ад яго кудысьці наверх. Нейкая водарасць ці яшчэ што; хіба гэта яму перашкода — дробязь адна.

Куснуў вострымі зубкамі карася, але з таго толькі луска паляцела. Церануў яшчэ. Потым загнуў карасіка крыху глыбей і мацней сціснуў сквіцы. І тут соміка нечакана

працяў боль, ён спалохана адчуў, што за верхнюю губу за-
чапілася нешта цвёрдае і вострае. Сомік рашуча страпя-
нуўся, але ў губе кальнула яшчэ мацней. Сомік вельмі на-
палохаўся, ён кідаўся ў розныя бакі, спрабуючы вы-
зваліцца ад небяспечнага прадмета. Моцны загнуты ме-
талічны кручок прапароў навывлет яго верхнюю губу.

У наступны момант кручок пацягнуў соміка ўверх.
Сомік упарта супраціўляўся, ірваўся назад, толькі ўсё было
дарэмна. Нітка нацягвалася ўсё мацней і мацней. Вакол
соміка замітусіліся яго знаёмыя, але яны нічым не маглі
дапамагчы.

Звычайна старыя самы вучаць малечу, як зберагчыся,
каб не трапіць на падманку рыбакоў, а калі ўжо папаўся, то
якім чынам выратавацца з бяды. Але гэтая рачная бухта
знаходзілася ў такім глухім пушчанскім лесе, што рыбу ў
гэтых мясцінах ніхто не турбаваў. А адсутнасць небяспекі,
як вядома, вядзе да страты асцярожнасці. Так яно і здары-
лася... Не чакаючы небяспекі, старыя самы забыліся і на
неабходнасць адпаведнай навукі для самятаў. А тут выпад-
кова на патаемную рачную бухту натрапілі турысты і
закінулі свае рыбацкія прылады ў зацішную завадзь.

У наступную хвіліну нітка (а гэта была тонкая японская
лёска) яшчэ мацней напружылася, здаецца, нават зазвінела ў
вясновай вадзе. Пры новым рыўку сомік апынуўся ля сама-
га берага. Цяпер усё цела пранізваў востры боль. Але сомік,
здаецца, не адчуваў яго. Знікалі самыя апошнія надзеі. Ні
ўчапіцца няма за што, ні чакаць нейкага паратунку...

Ой, як не хапала соміку бацькавай навукі! Калі б ён ве-
даў яе, то здолеў бы сарвацца з кручка, збіўшы ўдарам хва-
ста сябе самога, як тую насадку з кручка. Хоць паранены,
але выбраўся б... Але ж каго цяпер вінаваціць у сваёй
заўчаснай пагібелі?

Сомік усё ж паспрабаваў працівіцца: ён крута выгнуў
свой шырокі хвост і быццам урос у пясчанае дно.

Чалавек не збіраўся болей гуляць з рыбінай у хованкі.
Рыбак рашуча пацягнуў лёску да сябе, каб скончыць непа-
трэбнае спаборніцтва.

Лёска аж затрымцела стальной струной. Яна працягнула соміка па гронце, але ў апошні момант сомікава губа не вытрымала, і кручок разам з лёскай узвіўся ў паветры.

Сомік як мага хутчэй адскочыў ад берага і сігануў у выратавальную глыбіню.

Перапалоханы да паўсмерці, ён забіўся пад вялікі корч і заціх. Балюча пякла глыбока парваная губа. Пякла і скура па ўсёй ніжняй палове цела, моцна падрапаная ў час валтузні аб вымытую гальку і шурпаты прыбярэжны жвір.

З раны вадою вымывалася кроў. Расплываючыся, яна ўтварала перад вачыма суцэльнае бура-чырвонае воблака. Страх па-ранейшаму не праходзіў, усё цела сціскалі непрыемныя дрыжкі. Але страх гэты быў усё ж іншы, непараўнальны з тым, які давялося перажыць соміку. І цяпер трэба было супакоіцца ды сабрацца з сіламі. Жывы ўсё ж застаўся, і за тое дзякуй богу. А то мог бы ўжо пайсці на юшку турыстам.

Ды перапуду таго хапіла ўсё ж надоўга. Быццам і небяспека даўно прайшла, і побач спакойна плавалі суродзічы, ды і сам сомік разумеў, што цяпер яму нічога не пагражае, а ўсё ж нейкая ўнутраная сіла ўтрымлівала яго ў сховішчы. Ад кожнага гуку сомік уздрыгваў, нешта чужое і нядобрае само сабою адчувалася ў ім, і сомік не вылазіў з ямкі, асцерагаючыся новага страхоця.

Больш сутак прасядзеў сомік пад карчом, не рызыкуючы высунуцца. І толькі калі прайшоў яшчэ адзін дзень і надшоў вечар, сомік рызыкнуў выплысці на шырокую ваду і адчуў сябе больш смела.

Губа даўно перастала крываточыць, рана паступова заплыла густым падскураным тлушчам. І боль быццам ужо асабліва не адчуваўся. Да таго ж моцна хацелася есці.

Сомік плаваў насцярожана, пільна ўглядаючыся ў наваколле і ўважліва прыслухоўваючыся да ўсіх гукаў. На краі ямы яму пашчасціла знайсці некалькі ракаў. Потым ён абсмактаў парасткі зялёных водарасцей. З іх сомік саскрабаў маленькіх вадзяных малюскаў — голых апетытных слізнячкоў і ракавінных малюскаў.

...З надыходам новай вясны соміку споўнілася тры гады. Цяпер гэта быў ужо сапраўдны волат, без малога аршын у росце і вагой мо два з паловай кілаграмы. Усё гэта, вядома, не без падстаў, надгзала маладому сому ўпэўненасць.

Калі вада ў рэчцы як след прагрэлася і наблізіўся перыяд нерасту, разам з іншымі самамі-самцамі да месца будучых нерасцілішчаў паплыў і знаёмы нам малады, упэўнены ў сваёй сіле сом. Яму таксама хацелася знайсці сабе сяброўку, каб разам з ёю правесці вясновы час. Ён накіраваўся да найбольш прыгожай, на яго погляд, самкі. Але варта было маладому сому наблізіцца да незнаёмай, як у яго на дарозе з'явіўся дужы сом. Малады сом быў не з баязліўцаў. Ён не надта спалохаўся і вырашыў пастаяць за сябе. Тым больш адступаць нават сорамна — як будзеш выглядаць пасля гэтага ў вачах «прыгажуні»? І сомік, трохі паразважаўшы, рушыў наперад. У яго быў суровы выгляд: растапырыў вусы, некалькі разоў пакруціў шырокай пляскатай галавою.

Як толькі наш сомік параўняўся з праціўнікам, ён нечакана для сябе атрымаў моцны ўдар па спіне шырачэнным хвастом. Але ён не думаў адступаць...

Яны стаялі насупраць — вочы ў вочы. З шырачэнных пашчаў то выпускалася, то ўцягвалася ўспененая вада. Яны нечага чакалі, мабыць, ацэньвалі сілы саперніка перад атакай. І кожны ў сваю чаргу рыхтаваўся да рашучага нападу, што забяспечыць поспех.

Першым у атаку пайшоў малады. Нявытрыманы і гарачы, ён спрытна нырнуў уніз і, набраўшы, наколькі паспеў, хуткасць, з сілай ударыў праціўніка знізу ў живот, спрабуючы нечаканым манеўрам вывесці з раўнавагі і адпіхнуць свайго саперніка як мага далей ад ямкі, дзе намячалася месца для «гнязда».

Праціўнік момант удару, здаецца, прагледзеў. Ён перакуліўся дагары жыватом, вывернуўся на паверхню і нават разгублена запляскаў плаўнікамі па верхаводдзі. Акрылены паспяхова першай атакай, сомік пайшоў у новую. Ён узбуджана біў старэйшага сома па галаве, не даючы яму апамятацца.

Але нечакана старэйшы сом рэзка страпянуўся і перайшоў у контратаку. Ён быццам апрытомнеў і вырашыў усё ж такі пастаяць за сябе. Высока ўзвіўся ў паветры яго доўгі шырокі хвост, і шшаламляльны ўдар працяў бодем маладога сома.

Малады сом раптоўна здранцвеў. Ніколі яшчэ не даводзілася яму адчуць такі ўдар. Незразумелая млявасць расцякалася па ўсім целе. Паўпрытомнага соміка цячэнне знесла далёка ўніз па рацэ. Так сумна закончылася гэтая нечаканая сустрэча.

Трохі ачуняўшы, наш малады сомік часу дарэмна губляць не стаў і зноў падаўся на пошукі свайго шчасця. Ён паплыў уверх па цячэнні, мінаючы на сваім шляху сомавы абжытыя паселішчы. З асаблівай асцярожнасцю ціхенька праплыў міма месца свайго нядаўняга няўдалага паядынку.

Рэчка станавілася зусім мелкай, віхляла вузенькай стужкай сярод дрэў і пагоркаў, у некаторых месцах станавілася зусім плытка, так што нават буйныя каменьчыкі не закрываліся вадою. Толькі з аднаго боку, дзе бераг быў даволі высокі, абрывісты і круты, вытрымлівалася дастатковая глыбіня, па якой, як па марскім фарватэры грузаны карабель, рухаўся малады няўдачлівы сом.

І раптам зусім нечакана сомік убачыў прама перад сабою маладзенькую саміху... І ён паплыў насустрач. Вочы адразу загарэліся, наліліся вільготнай цеплынёй, усё цела страпянулася, ярчэй заблішчала спіна, і бардовымі дробнымі плямамі засвяціўся бялявы живот. Узрушаны сом нерашуча наблізіўся і павольна паплыў вакол новай «паненкі», нібы запрашаючы яе да сумеснага танца. Саміха прыняла прапанову. А потым яны адправіліся на пошукі мясціны для гнязда.

Праплылі ўверх па цячэнні даволі далёка. А месца ўсё не знаходзілі. Праўда, месц тых было больш чым дастаткова, але ўсе яны былі ўжо занятыя. І трэба было вытрымліваць пэўную дыстанцыю, бо самы раўніва ахоўваюць не толькі сваё гняздо, але і вялікі ўчастак тэрыторыі вакол яго.

Толькі на ціхім участку ракі новай парачцы ўдалося знайсці «неабжытую» тэрыторыю. Праўда, грунт гэтых

мясцін аказаўся камяністы і цвёрды, і выкапаць ямку ў ім было значна цяжэй...

Больш марудзіць было нельга. У іншых самоў ікра даўно ў гнёздах, а ў некаторых нават маляўкі з ікрынак вылупіліся... І сомік прыняўся за працу. Ён рашуча падкалупваў губамі донны жвір і распіхваў яго ў бакі плаўнікамі і хвастом. Зляжалы намыты пясок трымаўся моцна і не адразу паддаваўся. Але варта было зрушыць з месца першыя пясчынкі, як работа пайшла хутчэй. Пад верхняй скарынкай знаходзіўся мяккі рачны пясок, які лёгка вымятаўся на паверхню рухамі хваста і плаўнікоў.

Хутка атрымалася зручная ямка — утульнае гняздо для ікрынак. Тут вывелася патомства нашага соміка. Заклапочаныя бацькі некалькі сутак не адыходзілі ад гнязда. Асабліва турбаваўся сомік, нават на ежу забыўся. Не жартачкі — дзеткі толькі на свет з'явіліся, а вакол гэтулькі небяспекі: і драпежныя рыбы паблізу плаваюць, і цячэнне можа знесці маленькіх дзетак уніз...

А самяты ж яшчэ такія дурненькія, зусім не разумеюць жыцця. Нават самі спрабуюць з гнязда ўцячы. Нібыта бацькі ім нядобрага жадаюць. Не ведаюць яшчэ маленькія, колькі клопатаў і цяжкасцей будзе ў іх наперадзе. А пакуль пад бацькоўскім наглядом жыццё куды спакайнейшае і бесклапотнае.

Праз некалькі дзён маляўкі пачалі харчавацца. І падрасталі хутка, нібы на дражджах. А яшчэ праз тыдзень яны ўжо былі падобны на сапраўдных сомікаў. І з кожным днём станавіліся ўсё больш самастойнымі.

Многія, найбольш рашучыя з іх, адбіліся ад сваёй сям'і і пайшлі вандраваць па шырокіх водах. Большасць жа харчаваліся пакуль што з бацькамі, а калі і рабілі часам аддаленыя «вылазкі», то пасля ўсё ж зноў вярталіся пад бацькоўскую апеку.

Паядынак

Мінула яшчэ некалькі гадоў. Кожную вясну ўзмужнелы сом заводзіў сабе новую сям'ю, разам з чарговай сяброўкай

узмоцнена харчаваўся перад нарастам. Пасля, як заўсёды, будаваў на рачным дне нараставае гняздо, самка адкладвала туды ікру, а ён ахоўваў яе. Пад восень альбо ранняй вясной дружная сямейка зноў распадалася, і ўсё пачыналася спачатку, быццам па нейкай узгодненай, некім распрацаванай праграме.

З часам наш сом стаў спакойнейшым у паводзінах і больш разважлівым. Некалі маладзенькі, маласвядомы сомік ператварыўся ў вялізную магутную рыбіну, якой, мусіць, не было роўных у гэтай воднай прасторы. Ён стаў сапраўдным гаспадаром таямнічага віру.

Сом нікога не крыўдзіў. Карміўся рознай рыбнай дробяззю, лавіў жаб. Пры здабычы ежы асаблівай актыўнасці не праяўляў, бо ленаваўся трэсці старымі касцямі, а ўсё больш адлежваўся ў глыбокім віры і час ад часу паволі выплываў на паляванне.

Аднойчы ў той самы вір завітаў вялізны драпежны шчупак і павёў сябе адразу нахабна. Сом прагнаў яго адзін раз, другі, трэці. Але візіты ганарліўца не спыняліся. Шчупак значна апярэджваў сома ў хуткасці і таму, відаць, не асабліва баяўся.

Аднойчы шчупак атакаваў маладзенькага соміка, і той вымушаны быў шукаць паратунку ў гаспадара таямнічага віру.

Стары сом ласкава прыгарнуў небараку да сябе шырокім плаўніком, супакоіў. І яны пасябравалі. Для адзінокага гаспадара бездані жыццё набыло новы сэнс. Часам малады сомік адплываў ад глыбокага віру, выбіраўся на мелкаводдзе, каб паласавацца дробнымі жабкамі ды апетытнымі насякомымі. Паляваў адзін, але асабліва далёка не адлучаўся. Потым зноўку вяртаўся пад апеку свайго старэйшага сябра.

Была ціхая светлая раніца. Пасля спакойнага сну ў маладзенькага соміка быў добры настрой, і ён адправіўся на прагулку. Куды накіравацца? Відаць, лепей за ўсё да разгалістых лазовых кустоў. Раздолле там. А з галінак вецер скідвае на ваду шмат розных насякомых.

Сомік паспяшаўся туды. І не заўважыў шчупака, які схваўся ў густых водарасцях.

А той ужо рыхтаваўся да нападу. Згледзеўшы сваю ахвяру, спачатку крыху адступіў назад, глыбей пад куст, і застыў там нерухома. Вада была амаль зялёная і служыла яму надзейнай маскіроўкай.

Сомік быў не такі і малы, таму на лёгкую перамогу шчупак на разлічваў. Але страціць такую жаданую здабычу драпежнік ой як не хацеў.

Звычайна шчупак заглытвае рыбіну, хапаючы яе за галаву. І вырвацца назад ахвяра ніяк не можа. Уся вялізная пашча шчупака густа ўсеяна вострымі загнутымі назад зубамі. І калі ўжо якая рыбіна хоць краем галавы трапіць на зубы вадзянога драпежніка, то шлях для яе застаецца толькі адзін — у страўнік.

Захапіць такім чынам соміка шчупак не мог, хоць быў той і не надта вялікі, але меў своеасаблівую будову цела. Галава ж у самоў непамерна вялікая, амаль у трэць, а ў малых дык ледзь не ў палову цела. Захапіць такую галавешку, ды яшчэ і празмерна слізкую, шчупаку наўрад ці ўдалося б. Таму ён і не спяшаўся з нападзеннем.

Апетыт у соміка разгараўся. Ежа была смачная і вабіла да сябе. Вось упаў на вадку вялікі майскі жук. Сомік спрытна павярнуўся і праглынуў яго. Лёгка ўсплеск узняў ля берагоў невялікую хвалю. Тая гэтак жа лёгка гайданула лазовы куст. Але гэтага аказалася дастаткова, каб з яго галінак пасыпаліся насякомыя. Сомік шырока разявіў свой вялікі рот і разам з вадою ўцягнуў плойму мошак. Ён умела адцадзіў вадку між вузка зведзенымі губамі, а здабычу праглынуў са здавальненнем. І ён зусім забыўся на асцярожнасць. Плюхаўся, мітусіўся з аднаго боку ў другі, прагна хапаў дармовую ежу. Ну вось, здаецца, адну яшчэ порцыю трэба ўхапіць, і досыць. Але ж не, толькі праглынеш яе, а апетыт зноўку разгараецца...

Шчупак напружана чакаў, выбіраючы найбольш удалы момант для атакі. Хоць сомік быў зусім блізка і схапіць яго можна было ў адным імклівым кідку, ды нешта пакуль што стрымлівала шчупака. Нарэшце ахвяра аказалася побач. Светлы живоцік яе бліснуў лёгкім блакітам, як бы паслужыў драпежніку сігналам да атакі.

Шчупак пакінуў сваё ўкрыцце і імкліва рвануў наперад. Яго доўгія, з вострымі зубамі сківіцы адкрыліся ўжо ў час руху і імгненна самкнуліся, працяўшы цела соміка пякучым болям. Ён інстынктыўна кінуўся назад, але моцная пашча надзейна ўтрымлівала яго.

Драпежнік, які прыкметна пераўзыходзіў ахвяру ў вазе і сіле, зрушыў соміка з месца і марудна, але настойліва пацягнуў на мель. У безнадзейнай распачы сомік засіпеў, потым забулькаў, як у час заманьвання жабаў, толькі больш гучна і адчайна.

Незразумелы шум разбудзіў гаспадара віру. Ён адчуў нешта нядобрае і паспяшаўся наверх.

Шчупак заўважыў сома, ды пакінуць ахвяру не хацеў. Ён пацягнуў соміка за сабой, але хутка рухацца не мог. Стары сом набліжаўся. Люты драпежнік, выгнуўшы дугою цела, з сілай ірвануўся ўбок. Саўладаць з важкім целам соміка яму не ўдалося, толькі кавалак акрываўленага мяса застаўся ў пашчы драпежніка. І шчупак імкліва знік у глыбіні.

Сомік знемагаў ад болю, траціў прытомнасць. Калматыя, невыразныя цені паплылі ў яго перад вачыма...

Стары сом прыхінуўся да свайго сябра і, дапамагаючы плаўнікамі, павёў яго ў больш зацішнае месца.

Рана была вялікая і глыбокая. Вада вымывала з яе кроў. Нарэшце яны апынуліся ў густых глыбакаводных водарасцях, якія ўтрымліваюць лекавыя рэчывы, тут і спыніліся. Стары сом не адыходзіў ад соміка. Ён клапацліва наглядаў за ім, спрабуючы ўратаваць і выхадзіць яго. Толькі як загаіць рану, як вярнуць сілы, што няўмольна пакідалі соміка? Гэта былі вельмі пакутлівыя, цяжкія хвіліны.

Сомік знемагаў увачавідкі. Нават пазіраць у вадзяное бяздонне ён не мог. Калі яго вочы на нейкі момант і расплюшчваліся, то не праходзіла і некалькі хвілін, як яны зноў закрываліся. Ён да ўсяго страціў цікаўнасць і ляжаў на дне нерухомай бездапаможнай плашкай.

Рухацца яму было нельга. За гэта болей усяго непакоіўся стары сом. Рана была часова заціснута водарасцямі, як тым бінтам ці жгутом, і толькі гэта магло дапамагчы яму.

Таму калі стары сом вырашыў падкарміць нямоглага, то ён баяўся нават часова пакінуць яго. А калі той часам пачне ў непрытомнасці варушыцца ды хоць крыху зрушыцца з месца, то і апошнія надзеі на выратаванне прападуць. Таму плямісты волат абклаў яго важкімі каменьчыкамі, потым абсыпаў цяжкім жвірам. Такое прыстасаванне не дазволіла б соміку варушыцца, а разбурыць яго ў соміка сіл не хапала.

Волат адплыў на мелкаводдзе, падабраў там некалькі дажджавых чарвякоў, прамыў іх ад наліплага глею і прынёс параненаму сябру.

Той быццам адышоў ад болю, які крыху сцішыўся, і на нейкі момант заснуў. Будзіць яго не хацелася, ды і было непажадана. Старэйшы сябар толькі спачувальна паглядаў на яго збоку.

Дыханне соміка было запаволеным і цяжкім, яно суправджалася хрыплым посвістам, як бы давалася цаною моцных патугаў.

Волат зноў пакінуў параненага сябра. Зноў накіраваўся на пошукі ежы. Яму хацелася знайсці для таго нешта незвычайнае, асабліва смачнае, каб той хоць крышачку адчуў штосьці прыемнае, што магло б не толькі наталіць голад, але і ўзняць настрой. Можа, тады і можна было б разлічваць на нейкі паратунак.

Але што тут знайсці такое? Рэшткі лінючых ракаў ды вялізныя зялёныя жабы, што гучна квакалі на ўсе лады на паверхні каля берага, наўрад ці маглі б падысці.

Паласатыя акулі ды калючыя яршы таксама не мелі каштоўнасці. Тым болей што іх яшчэ патрабавалася злавіць. А часу на гэта адводзілася мала. Надоўга пакідаць знямоглага ахвярніка нельга.

Сом пераплыў цераз плёс у другі, менш глыбокі вір. Агледзеў, чым можна было пажывіцца тут. Але нічога асаблівага на вочы яму не трапіла. Паплаваў на мелкаводдзі, пакорпаўся ў прыбярэжнай гальцы. З-пад раскіданых ім каменьчыкаў ва ўсе бакі разбягаліся дробныя вадзяныя жучкі, клопікі, пужліва пырхалі ў бакі чародкі дробнай рыбы.

Тады ён паплыў па цячэнні ніжэй, да больш плыткіх, але балоцістых заліваў і наносаў глею.

Тут яго надзеі спраўдзіліся. З намытай роўні прыбярэжжа паблісквалі перлавіцы. Пашанцавала.

Знаходка была як нельга дарэчы. Мяса перлавіц надзвычай пшчотнае, мяккае і каштоўнае. Волат падчапіў адну за другой колькі штук вадзяных малюскаў, забраў іх у рот і некалькі разоў набраў і выпусціў між губ ваду. Перлавіцы адмыліся ад гразі.

Тады волат злёгка расцёр іх у магутнай пашчы, ад чаго ў дробныя кавалкі раскрышыліся прадаўгаватыя тонкія ракавіны, а пругкія цельцы засталіся цэлымі. Тады сом яшчэ раз прамыў здабытую ежу, выплюнуўшы рэшткі вапняковых панцыраў, і хуценька рушыў назад.

Небараку-соміка ён застаў у тым жа стане, у якім пакінуў. Толькі па тым, як павольна ўзнімалася скура каля яго пярэдніх бакавых плаўнікоў, можна было зразумець, што сомік яшчэ дышае, а значыць, пакуль што і жыве.

Гаспадар падводных мясцін падплыў да яго галавы і акуратна расклаў на пяску перад ротам хворага корм.

Сомік адплюшчыў вочы. Ён убачыў ежу, але не выказаў ніякай цікаўнасці, быццам там ляжалі звычайныя голыя каменьчыкі. Ежа не лезла ў рот, соміка нават адварочвала ад яе.

Вялікі сом падплыў ушчыльную і падпіхнуў адну мяккую ружовую перлавіцу прама да рота. Калі зможа паранены сомік харчавацца, то, можа, як і выкарабкаецца з бяды, выжыве. А без ежы куды ж?

Малады сомік быццам таксама разумеў гэта. Тым болей не мог не адрэагаваць на клопаты старэйшага сябра. Хоць да яды ў яго ніякай цягі не было, ён не хацеў тым самым пакрыўдзіць добрага волата. Праз сілу ён адкрыў рот і ўзяў губамі паднесены яму кавалачак.

Але на большае яго намаганняў не хапіла. Перлавіца, якую ён з цяжкасцю захапіў у рот, так і засталася там, бо заглытнуць ежу сілы ў яго ўжо не было. Па ўсім было відаць, што апошнія надзеі на выратаванне зніклі.

Гаспадар віроў пакінуў у спакоі свайго малодшага сябра, каб даць магчымасць спакойна правесці апошнія часіны жыцця.

Так і заставаўся побач з параненым сомікам гаспадар бездані, ні на хвіліну не адлучаючыся ад яго. Ужо й самому аж надта захацелася есці, бо трое сутак не кранаўся ён з гэтага месца, каб хоць у апошнія развітальныя гадзіны пабыць побач.

Параненаму соміку жыць заставалася зусім нядоўга. І калі халоднай цемрай дыхнуў чарговы вечар, ён у апошні раз адкрыў вочы, сумна паглядзеў на свайго магутнага сябра, нібы развітваючыся, і зрабіў сіплы працяглы выдых. Само жыццё выходзіла з яго разам з гэтым выдыхам...

Панурым і маўклівым зрабіўся стары волат. З гэтых часін жыццё як бы зусім страціла для яго апошні сэнс. Цяпер заставалася толькі адзінока дажываць свой век. Але за гэта ён крыўды не меў — пражыў жа на свеце дастаткова. Куды болей было шкада загінуўшага маленькага сябра.

Але бяда, як кажуць, адна не прыходзіць. Ля віру, дзе жыў у сумнай адзіноце стары сом, з'явіліся браканьеры. Яны абцягнулі яму з усіх бакоў шырокімі сеткамі, а самі на дзвюх лодках выплылі на сярэдзіну завадзі. На моцны плечены шнурок яны падвязалі вялікі трохраговы кручок, на кожны з ражкоў якога насадзілі смажаных вераб'ёў. Такая насадка вельмі ўжо прывабная для буйной рыбы.

Але бывалы сом на насадку не клюнуў. Жыццёвы вопыт падказваў, што тут трэба асцерагацца і не спакушацца апетытнай прынадай. Увесь дзень рыбаловы прасноўдаліся безвынікова. Позна ўвечары яны адправіліся на начлег у вёску, а назаўтра раніцай зноў вярнуліся, каб праверыць свае снасці. Сеткі былі пустыя. Але браканьеры не адмовіліся ад свайго намеру і працягвалі паляванне... Прагнасць буйной пажывы не пакідала іх. Тым болей што яны дакладна ведалі, што здабыча ў віры існуе, і немалая.

Моцны плечены шнурок, за які быў падвязаны кручок, браканьеры падоўжылі вяроўкай і замацавалі за пустую, забітую з абодвух бакоў днішчамі бочачку, што свабодна плавала. Калі схопіць рыбіна нарэшце прыманку, то так і будзе

цягаць за сабою бочку, а паколькі тая пастаянна будзе ўсплываць на паверхню, далёка на глыбіню ахвяра не ўцячэ. Калі ж пасля наведання сюды, то бочка, што будзе плаваць на вадзе, беспамылкова падкажа месцазнаходжанне здабычы.

Але плямісты волат на гэтую хітрасць це паддаўся. Ноччу ён узняўся з глыбіні, агледзеў паверхню і ўбачыў сетку. Што рабіць? Паспрабаваць разарваць яе? А калі тут яшчэ якая пастка? Ад чалавека ўсякага чакаць можна. А паколькі асаблівай патрэбы выбрацца з ямы сому не было, то і не было падстаў рызыкаваць. Таму сом агледзеў сеткі, што закрывалі яму шлях зверху, і зноў залёг на дно.

Раніцай ля віру зноўку з'явіліся людзі. Агледзелі свае снасці і засталіся расчараванымі. Падаліся ў вёску, але праз некалькі гадзін вярнуліся. Прылад у іх цяпер было болей. Яны прынеслі многа кручкоў, кавалкі акрываўленага мяса, вострыя жалезныя багры, усаджаныя на доўгія драўляныя жэрдачкі. Спусцілі на вадку дзве лодкі і зноў прыняліся за справу. Яны апускалі ў вадку вострыя кручкі з кавалкамі мяса, спрабуючы зноў прынадзіць ці разлаваць рыбу. Тут яна магла не вытрымаць і ўхапіць насадку. А ім толькі гэта і патрэбна. Хоць нават самы моцны шнурок наўрад ці вытрымаў бы вялізную рыбіну. Але ж тым было дастаткова ўсяго толькі крыху падцягнуць яе да лодкі, а пасля ўжо яны намерваліся пусціць у ход вострыя багры.

Паклёвак не было. Але настырныя здабытчыкі закідвалі і закідвалі нажыўку. Змянялі адмытыя ад крыві кавалкі мяса новымі, падаўжалі плеченыя шнуркі на большую велічыню і зноў закідвалі.

Часам кавалкі падалі ў сома перад носам. Але ён не крапаў іх, адплываў убок, мяняў сваё месца. Падплываў да самай сеткі, але, не рызкуючы чапаць яе, зноў вяртаўся да сярэдзіны віру, на глыбіню.

Гучныя ўсплёскі на паверхні віру не толькі надакучылі сом, а нават абрыдлі. Нарэшце ён не вытрымаў і сарваў з кручка нажыву. І гэта пераканала браканьераў, што вялікая рыбіна знаходзіцца менавіта тут. Яны галёкалі, білі вёсламі па вадзе, каламуцілі вір доўгімі шастамі і баграмі. І нарэшце цярпенне сома лопнула. Ён зрабіў круты разварот і імкліва паплыў наверх, разганяючыся ўсё больш і больш.

Ад магутнага ўдару лодка перакулілася. Людзі, што знаходзіліся ў ёй, з крыкамі і лаянкай паляцелі ў ваду.

Але сом быў ужо не той. Стары і няўклюдны, ён не саўладаў са сваім целам і вярнуўся на паверхню побач з другой лодкай. Барадаты браканьер, які стаяў з краю лодкі з багром у руках, не разгубіўся. Багор імгненна ўзвіўся ў паветры і з сілай упіўся ў жывот рыбіны.

Сом рэзка павярнуўся, і вялікая хваля перакуліла і другую лодку. У гэтым рыўку волат сарваўся з багра, але паратунку ўжо не было: у жываце рыбіны крывавіла смяротная рана.

Усё ж сілы ў сома яшчэ заставаліся. Ён зноў усплыў, дэманструючы браканьерам сваю веліч і моц, быццам не хацеў паказаць, што быў паранены. А тыя, забыўшыся на здабычу, як мага хутчэй плылі да берага. Сом яшчэ раз павольна развярнуўся на паверхні, пляснуў шырокім хвостом і схаваўся пад вадой.

Людзі яшчэ доўга бадзяліся па беразе, выкручвалі мокрае адзенне, збіралі свае пажыткі і ўзбуджана абмяркоўвалі здарэнне. Страху хапіла на ўсіх. Ім здалося, што гэта была не рыбіна, а нейкае пачварнае страшыдла.

Сом ляжаў глыбока на дне і цяжка дыхаў. Ён разумеў, што набліжаецца яго канец. Аб развітанні з жыццём волат асабліва не смуткаваў. Пражыў жа на свеце дастаткова, спазнаў і радасці, і турботы, і гора. Усяго хапіла...

Раніцай уладар таямнічых віроў, сабраўшы апошнія сілы, узняўся са дна, каб у апошні раз даплыць да паверхні. Ён хацеў развітацца з сонцам і небам, з тымі мясцінамі, дзе жыў, радаваўся і сябраваў.

Раптам сом заўважыў драпежніка-шчупака. Той нейкім чынам заблытаўся ў рыбацкай сетцы і спрабаваў вызваліцца з гэтай пасткі. Сустрэча з ворагам дала параненаму волату новыя сілы. Вось яна, доўгачаканая хвіліна расплаты! Жалезныя сківіцы сома самкнуліся на шчупаковай галаве. Хватка ўладара таямнічых віроў была мёртвай.

Шчупак ірвануўся ў смяротнай агоніі, але вызваліцца не змог. Яны так і пайшлі на дно, два непрымірымыя праціўнікі: сом і шчупак. І ўсё ж перамога была за сомам — магутным гаспадаром таямнічых віроў.

У КІПЦЮРАХ ДРАПЕЖНІКА

Кожным дрэўцам і кусцікам, кожнай травінкай і лапікам імхоў, кожным подыхам пацяплелага ветру і прыветлівымі промнямі шчодрога сонца прырода ўступала ў познюю вясну.

Зайчыха доўга блукала па лесе і хмызняках, вышукваючы найбольш зручнае месца. Яна ўважліва абследавала вялікі закраінак ляснога абшару, настойліва выглядала ўсе яго ўчасткі. Абгледзела балота, пакрытае асакою, маладымі дрэўцамі і высокім сакавітым травастоем. Вярнулася бліжэй да густога змешанага лесу і нарэшце абрала ціхі ўчастак з маладымі хваінкамі, якія ў некаторых месцах утваралі суцэльную жывую агароджу. Ніякі драпежнік ні зверху (сава ці ястраб), ні збоку (лісіца ці нахабны янот) не мог прабрацца сюды.

Да аблюбаванага ёю хмызняку прылягала невялікая лясная паляна, на якой маладыя зайчыкі маглі б ласаватца траваю. Удосталь было тут і маладога асінніку, які зайчанятам будзе даспадобы.

Зайчыха не ладзіла спецыяльна гнязда, а прывяла зайчанят у вытаптанай ямцы, сярод пнёў і хмызняку. На свет з'явіліся чатыры маленькія, у гусценькай поўсці шэрыя камячкі. Яны яшчэ нічога не разумелі, але прыродны інстынкт падказваў ім, што трэба рабіць. Малыя не ведалі, што зайчыха хутка пакіне іх і ім прыйдзеца ціхутка сядзець, каб нават нязначным рухам не выдаць сябе і не трапіць у кіпцюры лясных драпежнікаў. А пакуль зайчаняты пілі салодкае, смачнае малако, апетытна прычмокваючы і цешачыся першым сняданнем. Малако ў зайчыхі пажыўнае — больш дваццаці, а то і да дваццаці пяці працэнтаў тлушчу,

што дазваляе малым зайчанятам па два-тры, а то і больш дзён абыходзіцца без ежы.

Насмактаўшыся ўдосталь малака, зайчаняты збіліся шчыльнай кучкай і прыціхлі. Зайчыха неўзабаве пакінула іх, каб зноў прадаўжаць свой род: летнія дзянькі прабягуць хутка. І трэба спяшацца, каб прывесці на свет яшчэ адзін-два, а то і болей разоў па тры—шэсць маленькіх зайчанят, з якіх не кожны выжыве ў суровых умовах ляснога жыцця.

А тым часам зайчаняты добра абсохлі, пачулі ў сабе прыліў бадзёрасці і сілы і адзін за адным пачалі разбягацца ў розныя бакі. Больш яны, можа, ужо ніколі не пабачаць адзін аднаго, а калі выпадкова і сустрэнуцца, то ніхто з іх не пазнае ў суродзічы брата ці сястру.

Агледзеўшыся, зайчаня заўважыла, што засталася адно, але не вельмі ад гэтага засмуцілася і таксама, як і ўся яго радня, пабегла ў найбольш бяспечнае месца, у густы хвойнік. Яно разгрэбла сваімі слабенькімі лапкамі пажухлую летаўшую траву і прылегла, прыціснуўшыся да адсырэлай зямлі. Сырасць асабліва не турбавала яго — гусценькая кучаравая поўсць надзейна абараняла цела ад холаду.

Зайчаня сцішылася, вушкі прыціснула да спіны — усё роўна ад хуткіх ног лісіцы ці ваўка ўцячы яно не змагло б, і тут трэба было спадзявацца толькі на ўдалую маскіроўку. Вочы ў зайчаняці ўвесь час былі адкрытыя і ўглядаліся ў новы для яго свет з асаблівай цікаўнасцю і ўвагай.

Вось прабегла побач шэранькая лясная мышка, на нейкі момант спынілася, бліснула малюсенькімі бусінкамі-вочкамі і спрытна шуснула ў сваю ўтульную норку. Збоку пастукаў па старой хваіне пярэсты дзяцел. Пастукае, пастукае сваёй моцнай дзюбай, спыніцца, агледзіцца навокал і зноў стукае і стукае па хваіне. Дзівак нейкі! А вось падляцела цэлая чародка рухавых жоўценькіх сініц.

— Пінь-пінь! Пінь-пінь! Пінь-пінь! — радасна і бадзёра пасвітваюць яны.

Скачуць адна за другою з галінкі на галінку, вышукваюць жукоў ды мушак.

А дзесьці збоку раз-пораз чуліся прыглушаныя жахлівыя гукі:

— Крум-крум! Крум-крум!

Страхоцце якое!

А вакол поўзаюць мітуслівыя мурашы. Снуюць і снуюць па зямлі з боку ў бок — сцяжынку для сябе зытапталі. А якія працавітыя і дужыя! Вунь адзін цягне да мурашніка кавалак абламанай галінкі — пэўна, разоў у дзесяць большы за самога мураша, а ён хоць бы што — звычайная справа.

Сонца прыгравала мацней, і хоць яго промні не вельмі прабіваліся праз шчыльныя шапкі маладых хваін, не адчуць яго было немагчыма. Стала цяплей, ад адсырэлай зямлі і пажухлага лісця ўзнімалася ў паветра цёплая густая пара. На ўсе лады шчабятала пярнатае лясное насельніцтва. Зайчаня зусім было забылася пра асцярожнасць, яно радавалася шчодрасці прыроды і ўсё ўглядалася ў наваколле, адкрываючы для сябе шмат цікавага і таямнічага.

Дзень прабег хутка, кудысьці схавалася сонца, неба стала шэрым, заціхлі галасы птушак, а працавітыя мурашы зніклі ў сваім мурашніку. Толькі зайчаняці хавацца не было куды, і яно так зайздросціла маленькай мышцы, з якой прыйшлося яму сустрэцца раніцай — ляжыць дзесьці ў глыбіні норкі на мяккай поўсці ці сухенькіх лісціках — цёпла там, утульна, а галоўнае — бяспечна.

Хто да яе дабярэцца? А тут вунь з-за кожнага дрэўца, з-за кожнага старога пянька і густога кусціка падсцерагае небяспека.

Паступова цямнела, нават абрысы дрэў становіліся невыразнымі, а хутка і наогул усё патанула ў цяжкай, густой, маўклівай цемры. Дзесьці ўдалечыні забрахаў сабака. Брэх звінеў злосна, і ў зайчаняці ад страху ўздрыгвала вузенькая спінка. Яно спрабавала шчыльней і шчыльней ціснуцца да зямлі.

— Уп-уп-уп! — чулася з балота.

— Тр-р-р-р... Тр-р-р-р... — даносілася з вяршыні высокай елкі.

А то нехта раптам як зарагоча:

— Ха-ха-ха-ха!

Гэта вылецела на паляванне сава. Яна пільна выглядае ў цемры сваімі вялізнымі вачыма, што бачаць нават уначы, будучую ахвяру. І як толькі які-небудзь звярок ці адзінокая птушка выдадуць слабе неасцярожным рухам — быць ім у моцных кіпцюрах начнога драпежніка.

Так у страху і чаканні прайшла ноч. Зноў развіднела, паступова ажывала наваколле, пачынаўся новы дзень. Зайчаня не рухалася, сядзела смірненька.

І тут патыхнула нечым непрыемным. Зайчаня як мага мацней прыціснулася да зямлі. Праз невялічкія шчыліны ў хвойніку яно ўбачыла каля самага зарасніку лісу. Худая і неахайная, з няроўнай, збітай у каўтун поўсцю, яна вышуквала лясных мышэй. Ліса не магла заўважыць нерухомае зайчаня, а шкурка ў зайца зусім не мае паху. Небяспека тым не менш была побач...

Калі настаў трэці дзень, зайчыку ўжо вельмі захачелася есці. І як ні баяўся, прыйшлося пакінуць аблюбованае месца і зрабіць спачатку адну, а за ёй другую і трэцюю перабегкі. Нечакана з-за куста выбегла зайчыха.

Гэта была чужая зайчыха, і зайчаня спачатку разгубілася. Але ад зайчыхі пахла чымсьці родным, і зайчаня адважылася прасунуць сваю пысачку пад мяккую вільготную поўсць незнаёмкі. Зайчыха не збянтэжылася «нахабнасцю» чужога зайчаняці, бо так ужо прынята ў заечым свеце, што малых зайчанят корміць не толькі маці, але і чужая зайчыха.

Наедку зайчаняці хапіла на цэлыя тры дні. Затым кармёжкі паўтарыліся яшчэ некалькі разоў, а дзесьці на дзесяты дзень у зайчаняці прарэзаліся востранькія зубкі, і яно само пачало грызці маладыя травінкі, салодкія карэньчыкі і мяккую кару маладых дрэўцаў.

Спачатку было цяжкавата. Маладая трава яшчэ толькі-толькі прабівалася з-пад зямлі, і трэба было затраціць не адну гадзіну, каб перабіць голад і смагу. Часта даводзілася задавальняцца салаткаватымі карэньчыкамі, якія ўдавалася адгрэбці лапкамі ў месцах, дзе зямля была рыхлай і мяккай.

Але хутка на нізенькіх хмызняках з'явіліся першыя лсточкі. Рацыён стаў больш разнастайным.

Паступова зайчаныя прывыкла і да начной цемры, нават аддавала ёй перавагу ў час пошукаў ежы. Калі толькі апускалася на зямлю ноч, яно прабіралася на зялёную лясную паляну і ад'ядалася свежай сакавітай травой. Даспадобы прыйшліся зайчаныці таксама церпкаватыя галінкі чарніцы.

Час ад часу зайчаныя наведвалася на бліжэйшае верхавое балота і, пераскокваючы з купіны на купіну, дабіралася да свайго самага вялікага далікатэсу — надвычай салодкай і апетытнай асакі, якой можна наесціся, амаль не сыходзячы з месца.

Удзень зайчаныя адлежвалася ў лесе, час ад часу мяняючы месцы свайго адпачынку. То прыладзіцца каля старога шэрага пня ў самым лясным гушчары, то пераднюе ў густым хвойніку, то заляжа пад прыземістым кустом арэшніку ў зарослым хмызняком раўку. І так дзень за днём, ноч за ноччу, тыдзень за тыднем.

Паступова зайчаныя навучылася заблытваць свае сляды, каб не трапіць у лапы ворагаў. Яму даводзілася асцерагацца ваўка і рысі, лісы і янотападобнага сабакі, тхара, ястраба-цецяроўніка, вялікіх соў, а пакуль што і больш дробных драпежнікаў. Калі надыходзіў час залегчы на днёўку, зайчаныя пачынала хітраваць, рабіць «здвойкі» (паўторна праходзіць па сваім следзе і, нарэшце, скокнуць убок), залягала без далейшых перабежак і лішніх рухаў.

За які месяц зайчаныя падрасло, стала бадзёрым і зграбным зайцам. Заяц жыраваў ноччу і адпачываў днём, хваўся ад драпежнікаў, рос і як мага лепш прыстасоўваўся да абставін жыцця. Цяпер ён выходзіў на ўзлесак да палеткаў, нават час ад часу дабягаў да вялікай лясной паляны, дзе раслі мяккі мятлік і смачныя парасткі асіны.

Пасля начнога «балю» заяц любіў паскакаць, з асалодай пакачацца па казытлівых сцяблінках мятліку — яны прыдавалі нязвычайную прыемную лёгкасць і задаволенасць. Часам на палянку падыходзілі і іншыя зайцы — такія ж свавольнікі.

І заяц з задавальненнем гуляў з імі, яны бегалі навывперадкі, гулялі, а пад раніцу зноў разбягаліся ў розныя бакі.

Аднойчы вечарам заяц выбраўся на прагаліну, крыху падсілкаваўся лясным разнатраўем і вырашыў падацца на далёкую паляну, на якую не наведваўся ўжо некалькі начэй. Там ужо карміліся два шэрыя зайцы. Яны ласаваліся салодкай сакавітай травой, зрывалі апетытныя лісцікі з маладога асініку, скрэблі зубкамі кару з маладых кусцікаў лазы. Пасля пачалі свае гульні: то бегалі невялікімі кругамі адзін за адным, то падскоквалі, то разбягаліся па паляне, то спыняліся і з цікаўнасцю разглядалі адзін аднаго.

І вось калі зайцы, забыўшыся пра асцярожнасць, апынуліся пасярэдзіне вялізнай паляны, прыляцела сава. Маладыя зайцы стрымгалоў кінуліся ва ўсе бакі, імкнучыся як мага хутчэй дабрацца да выратавальнага лесу.

Заяц бег з усёй моцы, так, як ніколі ў жыцці, пераскок-ваў з купіны на купіну, нават невялічкія кусцікі пераадольваў у адзін зацяжны скачок.

Начны цень лёгка слізгануў зусім побач, над самай галавой пачуліся жудасныя ўзмахі вялізных крылаў. Яшчэ хвіліна — і драпежнік схопіць бездапаможнага зайца і панясе ў разгаліны векавых дрэў.

Але ў апошняе імгненне заяц рэзка скочыў убок. Сава праляцела міма. Гэта надало зайцу сілы, і ён кінуўся наўцёкі, стараючыся як мага хутчэй дабегчы да выратавальнага густога ляснога зарасніку.

Сава хутка набрала вышыню і пайшла ў новую атаку. Цяпер яна ляцела зусім нізка, так, што і падскочыць высока было небяспечна — сам кінешся ў кіпцюры або пад удар моцнай дзюбы. Зноў чуліся побач жудасныя ўзмахі крылаў, здавалася, кіпцюры вось-вось увап'юцца ў шэранькую спінку. Куды дзецца? І калі сава ўжо нацэлілася на ахвяру, заяц шуснуў у галлё. Удар моцнай лапы прыйшоўся адразу і па тым галлі, і па зайцы.

Адчуўшы востры боль у галаве і шыі, зайчык з усёй сілы рвануўся ўперад і кінуўся наўцёкі.

Зашыўшыся ў самы густы хмызняк, ён змог урэшце крышачку перавесці дух. Цела безупынна дрыжала, і хоць

цяпер ён добра разумеў, што небяспека ўжо мінула, тым не менш супакоіцца не мог. Пераадольваючы боль, які ўзмацняўся пры кожным неасцярожным руху, заяц спрабаваў дацягнуцца да ран, каб хоць як-небудзь залізаць іх.

Зайцу прыйшлося адседжвацца ў лясным гушчары, паменей рухацца: ад пастаяннага болю ў шыі хутка бегаць ён, вядома ж, не мог і мог бы апынуцца ў лапах якога-небудзь драпежніка. За харчам таксама далёка не трэба было хадзіць. Заяц не спяшаючыся грыз маладое лісце, «падстрыгаў» на невялічкіх купінах паміж кустоўя салодкі мятлік ды закусваў на гусценькіх высыпках трохлопасцевай кісліцай.

Праз некалькі дзён ён падужэў, пачаў рухацца больш актыўна, адшукваючы нейкія горкія травы. Заяц настойліва грыз іх, як падказваў прыродны інстынкт, бо яны былі лекавыя.

Хутка заяц мог ужо жвава бегаць, ён многа блукаў па лесе, але атрыманы ўрок не прайшоў дарма — цяпер ён быў куды больш уважлівы і асцярожны.

Яшчэ праз нейкі час заяц пачаў наведвацца і на паляну. Яго цягнула туды хаця б ужо дзеля таго, каб пабачыць сяброўку. Навучаны горкім вопытам, ён цяпер не адбываў ад гушчару, што абступаў паляну, каб у патрэбны момант знайсці ў ім надзейнае сховішча.

Яго знаёмыя зусім змяніліся. Гэта былі ўжо амаль дарослыя зайцы. Заяц адразу адчуў, што яго тут амаль не пазналі і разглядвалі яшчэ больш здзіўлена, чым ён іх. Іх здзіўленне пры гэтым перамешвалася з насмешлівай весялосцю: яны скакалі вакол, а некаторыя нават спрабавалі крануць яго за галаву лапкай. Праўда, у ранейшую кампанію яго прынялі. Цяпер можна было зноў гуляць і карміцца, а гэта куды лепей, чым у адзіноце: і смутак праходзіць, і час хутчэй ляціць.

Цяпер нават успомніць было цяжка, як змянілася ўсё навокал ад тых першых веснавых дзён, калі зайчанём ён бегаў па яшчэ сырой ад паводкі зямлі. Уся лясная расліннасць разраслася так, быццам суцэльны дыван усцілаў у лесе ўсё: і зямлю, і кусты, і дрэвы. Тое ж самае рабілася і на

лясных палянах, і на ўзбярэжжы ракі. У большасці звяроў падрасло патомства, паднялася на крыло моладзь лясных і палявых птушак, і бацькі з захапленнем вучылі яе самастойнаму жыццю.

Ішла другая палова лета. Сонца з раніцы да вечара бязлітасна смаліла і смаліла, трава пачала вянуць і злёгка жаўцець, страціла былую сакавітасць і набыла гаркаваты прысмак. Нават лісце на кустах зрабілася нейкім вялым. У ежы не хапала вільгаці, і зайца ўсё часцей цягнула да рэчкі на вадапой. Ён некалькі разоў спускаўся ў глыбокую лясную даліну, дзе бераг невялікай лясной рачулкі быў больш пакатым і да вады можна было падступіцца, але кожны раз яму нешта перашкаджала. Якраз у той час вясковыя пастухі прыганялі на вадапой кароў, і заяц, не паспеўшы дабрацца да вады, вымушаны быў вярнуцца. Калі спрабаваў падысці да ракі, то нечакана ўбачыў на беразе вялізнага ваўка, які нагнаў на яго столькі страху, што, нягледзячы на смагу, заяц некалькі сутак зноў не адважваўся вылезці з гушчару.

Але вельмі хацелася піць, і ён зноў пайшоў да рэчкі, на гэты раз выбраўшы месцам пераходу пералесак, што быў укрыты кустоўем вербалозу. На рэчцы нікога не было. Ён дакрануўся губамі да вады і прагна пачаў піць. Ну вось, здаецца, ужо і годзе. Заяц падняў галаву, азірнуўся толькі тады, як упэўніўся, што небяспекі няма, рэзка страсянуў мордачкай і гучна фыркнуў.

І тут ён убачыў у вадзе сябе. Не, заяц не прыняў сваё адлюстраванне за нейкага свайго сабрата ці, наадварот, ворага, як гэта бывае часам з катамі ці іншымі хатнімі жывёлінамі. Але тое, што ён убачыў, здзівіла яго: замест двух, як ва ўсіх зайцоў, у вадзе адлюстроўваліся тры вухі.

Спачатку зайчык не паверыў сабе. Ён прыгледзеўся больш уважліва, паклаў на галаву свае вушы, затым паспрабаваў падняць адно, левае, — яно паднялося: вуха як вуха, вузкае, доўгае, менавіта такое, якое і павінна быць у зайца. Затым паспрабаваў падняць правае. Але замест аднаго падняліся два вухі. Заяц разгубіўся. Ён зноў прыклаў правае вуха да шыі і паспрабаваў падняць яго. Вынік быў

ранейшы. Праўда, вушы былі быццам нейкія вузейшыя, але па даўжыні такія ж.

Яму было не ўцяміць, што гэта сава распалавініла кіпцюром яго правае вуха. Паступова яно зажыло, але зрасціся, вядома, не змагло, бо палавінкі былі ў пастаянным руху. Вось і стаў заяц трохвухі. І раптам пачуйся крык:

— Глядзіце, заяц! Глядзіце! З-а-а-а-яц!!!

А потым пасыпалася з усіх бакоў:

— Заяц! Заяц!

— Касабокi!

— Заяц малады!

— Лапавухі!

Гэта басаногая вясковая дзятва, якая ішла на рэчку купацца, застала зайца знянацку. Ён скочыў у адзін бок, скочыў у другі, а потым як паляцеў уздоўж рэчкі куды вочы глядзяць. А дзеці здзіўлена крычалі:

— Ён жа трохвухі! Заяц — Парванае Вуха...

Чутка тая хутка абляцела наваколле: у лесе на Слоўчы живе заяц з трыма вушамі. Дзятва так узахлёб расказвала аб убачаным відовішчы, што ўжо атрымлівалася, нібы заяц быў нават не з трыма, а з чатырма вушамі.

Паміж звяроў не менш хутка, чым сярод людзей, разнеслася вестка пра трохвухага зайца. І панеслася па лесе яна нават раней, з таго самага моманту, калі, трохі «падлячыўшыся», заяц наведаўся да сваіх знаёмых на паляну.

Лета тым часам пайшло на зыход. Неба ўсё часцей укрывалася густымі шэрымі хмарамі, з якіх пачыналі сыпаць нудныя дажджы. На некаторых дрэвах лісце пажоўкла, а на іншых стала ружовым і нават ярка-чырвоным. Яно доўга не трымалася на галлі, разносілася ветрам. Шапацеўшае лісце пужала зайца. Цяпер было цяжка вызначыць гукі небяспекі.

Прыкметна паменшала ў лесе птушак. Большасць з іх, асабліва дробных, прапала неяк адразу. А вось вялікія птушкі — буслы, гусі, журавы — адляталі марудна, у вясеньскім небе адзін за другім цягнуліся іх доўгія, выцягнутыя клінам чароды, што падаліся далёка ў вырай, у цёплыя

краі. Нейкім болем і смуткам павявала ад іх, быццам бы неахвотна рухаліся яны, сагнаныя халадамі.

Халаднела дзень пры дні, паветра стала сырм, вадзяністым. Потым холаду дабавілі вятры. Зачасцілі дажджы.

Шэравата-рыжая шэрстка ўжо не сагравала Парванае Вуха. Горш станавілася і з кормам. Лясныя травы павялі і высахлі. Асыпалася з дрэў апошняя лісце, але яно было горкім і нясмачным.

Даводзілася мяняць месцы кармёжак. Спачатку Парванае Вуха пачаў вандраваць у далёкі малады асіннік, дзе на абкошаных палянах «выпырсквала» яшчэ зялёная трава. На днёўку адыходзіў глыбей у лес і залягаў часцей усяго ў збурэлай траве, альбо ў шчыльным хвойніку, ці сярод буралому.

Парванае Вуха ўсё часцей пачаў пакідаць суцэльныя зараснікі і наведвацца на палеткі: воддаль ад лесу распасціралася шырокае зялёнае поле з густой рунню азімай пшаніцы. Гэта было для зайца сапраўдным паратункам. Прыцемкамі Парванае Вуха накіроўваўся да месца сваёй чарговай вячэры.

Дні ішлі. Хутка і першыя маразы пачалі прыхопліваць мокрую глебу. А пад раніцу і пажухлая трава, і азіміна пакрываліся белым налётам інею. Мацнелі вятры. Усё радзей выгледвала з насупленых хмараў сонца. Прырода чакала зімы.

Парванае Вуха гэта болей не турбавала, бо белы кажушок надзейна саграваў яго. Сілы ў беляка прыкметна павялічыліся, доўгія ногі насілі яго лёгка і хутка. Але колькі невядомага чакала наперадзе, колькі незразумелага і нялёгкага рыхтаваў для беляка лёс!

А падвёў яго белы кажушок. Ён хоць надзейна ратаваў ад холаду, але ж затое і выдаваў на фоне фарбаў восені.

Ліса падпільнавала беляка воддаль рэчкі, калі ён спускаўся да вады. Драпежніца вывучыла маршрут яго пераходаў і залегла паблізу ад сцежкі, схаваўшыся за маленькаю купчастаю ялінкай. Ліса скруцілася ў клубок, прыціснула да жывата хвост. Толькі востранькія чорныя вушкі яе, здаецца, ні на хвіліну не расслабляліся і напружана «стрыглі»

чуйнае паветра, беспамылкова падказваючы, што адбываецца навокал.

Драпезніца не стала чакаць, пакуль заяц наблізіцца. Ёй дастаткова было своечасова адчуць яго месцазнаходжанне. А пасля ўжо яна без цяжкасці магла весці пагоню, бо белы колер заячай шкуркі быў бы для яе выдатным арыенцірам.

І хто ведае, чым бы закончылася пагоня, калі б не выпадковасць. Уцякаючы, Парванае Вуха натрапіў на ўжо знаёмы яму статак жывёлы.

Сабакі заўважылі зайца і кінуліся за ім. Але амаль у той жа час яны ўбачылі лісу, якая, захапіўшыся праследаваннем зайца, таксама выскачыла на луг. Сабакі адразу кінулі зайца і пагналіся за рыжай кумой.

Праўда, ліса без цяжкасці забытала дварнякоў і пакінула іх, як гавораць, з носам. Але зайца яны ўсё ж выратавалі. Калі не ад смерці, дык пазбавілі ад доўгай пагоні і вымушаных схованак.

Цяпер Парванае Вуха не грэбаваў асцярогай. Зразумеўшы «здрадніцкую» ролю сваёй белаай шкуркі, ён імкнуўся не трапляць на злое вока, падоўгу затрымліваўся ў найбольш недаступным і, галоўнае, непраглядным гушчары, у кустоўі ядлоўцу ды ў зарасніку маладых ялінак і хвояў.

Так і хаваўся цэлымі днямі, як некалі ў самым пачатку жыцця, адчуваючы сваю бездапаможнасць. І толькі калі непраглядная цемра ночы густымі клубамі ахутвала халадзеючыя імшары, асцярожна вылазіў з гушчару і накіроўваўся да бліжэйшага поля.

Парванае Вуха па-ранейшаму пазбягаў адкрытых месц і хаваўся ад злога вока — то залягаў у шчыльным ельніку, то забіраўся ў суцэльны буралом, то клаўся на днёўку ў сухую густую траву. А ў самы апошні час аблюбаваў утульнае месца пад вяршыняй вывернутага ветрам елкі.

З поўначы мацней падзьмулі халодныя вятры. Дробныя лужыны і невялікія азёры адразу зацягнуліся лёдам. Толькі імклівая лясная рака не здавалася марозу. Спачатку лёд утварыўся ўздоўж берагоў, дзе быў найбольш тоўстым і трывалым. А чым далей ад берага, тым больш празрыстай і та-

нейшай рабілася яго скарынка, сыходзіла на зусім танюсенькі крохкі край, ад якога адрываліся імклівым цячэннем крыштальныя кавалачкі. Глыбы лядовага панцыра з кожным днём пашыраліся, разрасталіся ад берагоў, імкнучыся поўнасю захапіць сабою водную плынь, каб скаваць бурлівую рэчку.

З надыходам вечара Парванае Вуха асцярожна выбраўся з гушчару і ельнікам паскакаў да поля. Марозік трохі адпусціў, свежая размякчэлая рунь стала больш пяшчотнай і лёгка скублася, праганяючы дзённы голад. Гуляць па полі, як гэта ён некалі рабіў, на гэты раз не стаў і накіраваўся ў гушчар. Яго адольвала стома, і ён з задавальненнем прылёг на знаёмым месцы. Была ўжо сярэдзіна ночы. Вецер паволі аціхаў. Мароз пачаў брацца з новай сілай. Зайчык падгарнуў лапкі, схаваў у поўсць свой вільготны носік і задрамаў.

Прачнуўся ён і не пазнаў наваколля. Усё было дзіўна белым, нібы абліта густым малаком. Белізна ўкрыла зямлю, галіны дрэў, нават самога зайчыка засыпала гэтай суцэльнай беллю.

Парванае Вуха быў здзіўлены і баяўся нават зрушыцца з месца. Толькі зацікаўлена і насцярожана лыпалі яго чорныя вочкі, падазрона і баязліва аглядаючы ўсё навокал. Пакуль ён яшчэ не разумеў, што гэта проста выпаў снег і ніякага дзіва ў гэтым няма.

Спачатку Парванае Вуха падазрона панюхаў перад сабою чуйным носікам. Тады нерашуча паспрабаваў крануць снег лапкай. Таксама нічога страшнага. Мяккі, халаднаваты. Зайчык пасмялеў. Ён узняўся і страпянуўся. Свежы сыпкі снег малюсенькай хмаркай завіс у паветры, ззяючы ў скупых промнях халаднага зімовага сонца мноствам іскарак, агеньчыкаў, зорчак. Ну, як тут не развесяліцца ад такой прыгажосці! І зайчык узрадавана заскакаў па белай коўдры.

З гэтай раніцы Парванае Вуха адчуваў сябе куды больш упэўнена. Ён болей не хаваўся ў лясным гушчары, часам рабіў досыць далёкія пераходы на аддаленыя палі з пакатымі пагоркамі, з якіх вецер здзімаў снег. І не трэба было выграбаць азіміну з-пад яго тоўшчы.

Часам зайцу трапляліся воўчыя і лісіныя сляды. Гэта, вядома, насцярожвала яго, і бяляк адразу мяняў маршрут. Адначасова ён спасцігаў новую для сябе навуку—вучыўся заблытваць сляды на снезе і хавацца ад ворагаў.

Зіма з кожным днём усё больш упэўнена заяўляла аб сабе. Мацнелі маразы. Разгульвалі на апусцелых палях завірухі. Падсыпала снегу. Зайцы рабілі даволі значныя пераходы на самыя аддаленыя палі, наядаліся там, і калі снегапад не пераставаў, то не марнавалі сябе блытаннем следу, а напраткі вярталіся назад, кожны да сваёй схованкі, і залягалі аж да наступнага вечара. Снег засыпаў за ноч сляды, і знайсці зайца было немагчыма, хіба што выпадкова натрапіць на лёжку.

Звычайна звяры трымаліся сваіх сцежак. І хоць тыя часта замяталіся, усё ж яны без цяжкасці адшуквалі іх.

Парванае Вуха такія цяжкасці не турбавалі. Заяц-бяляк у адрозненне ад многіх іншых звяроў добра прыстасаваны да жыцця ў зімовым лесе. Яму не страшны снег. Яго заднія лапы дастаткова шырокія, а пад зіму яшчэ і густа абрастаюць поўсцю. Пухнатыя круглыя лапы, нібы шырокія плашкі, надзейна ўтрымлівалі яго нават на зусім рыхлых гурбах снегу.

Ён па-ранейшаму трымаўся ляснога гушчару, залёгшы дзе-небудзь пад нізкім кусцікам, невялікай елачкай альбо за шырокім пнём. З надыходам прыцемкаў пакідаў месцы днёўкі. Прывычна наядаўся на пасевах азімых, часта разам з іншымі зайцамі-белякамі наведваў гэтыя мясціны. Падарожнічаў на бліжэйшыя лугі і абкошаныя паляны, дзе снег здзімаўся з адкрытых участкаў.

У пару працяглых снегападаў Парванае Вуха задавальняўся галінкамі асіны, карой маладых дрэўцаў. Калі-нікалі наведваўся на хутары і леснічоўкі і абгрызаў кару з маладых яблынек.

Усё было б добра, калі б у лесе не пачалі з'яўляцца палляўнічыя, ды яшчэ з сабакамі.

Пэўны час усё абыходзілася. Парванае Вуха дастаткова лёгка, без асаблівых прыгод правёў першую палову зімы. Але аднойчы...

Ёсць у паляўнічых асаблівы варыянт палявання, які яны называюць аблавай, альбо катлом: у багатых зверам угоддзях наладжваюць засады, а загоншчыкі ланцугом прачэсваюць лес, выганяючы звяроў на другую паласу — лінію стралкоў.

Звычайна ў час такой аблавы пад стрэл трапляюць і ліса, і цецярук, і русак, і куніца. Ды ці мала хто яшчэ?

Група загоншчыкаў ланцугом рассыпалася па лесе і з гучнымі крыкамі рушыла лавінай.

Занепакоілася ўсё жывое, затрашчалі балбатлівыя сарокі. Яны абвяшчалі аб небяспецы: ратуйцеся!

Парванае Вуха пасля начнога візіту на жытнёвае поле, як заўсёды, бестурботна адлежваўся пад вывернутаю, замеценаю снегам ялінай. Пачуўшы крыкі, вядома, насцярожыўся, уважліва прыслухаўся. Раптам ён убачыў лісу, якая бегла без аглядкі. Яна таксама згледзела зайца, але не спынілася — не да таго было. Побач вялікімі скачкамі, час ад часу спыняючыся, у тым жа напрамку кіраваў узбуджаны бяляк. Парванае Вуха, таксама адчуўшы небяспеку, кінуўся за ўцякаючымі.

Гушчар хутка скончыўся. Пачыналіся рэдкалессе і дробныя хмызнякі. Куды ўзяць кірунак? Заяц прысеў, агледзеўся і вырашыў падацца ў бок купістага балота.

У гэты момант збоку, хоць і не зусім блізка, прагучаў стрэл. Парванае Вуха замітусіўся, скокнуў раз-другі, спыніўся, каб агледзецца. І раптам убачыў паляўнічага ва ўсім белым. Заяц уцяміў, што той нават разгубіўся ад такой нечаканай сустрэчы. Але нерашучасць чалавека ў момант прайшла, і ён таропка ўскінуў ружжо.

Заяц ускочыў, кінуўся ні назад, ні ўбок, а прама на паляўнічага. Ён памчаў насустрач, прашмыгнуў паміж ног паляўнічага. І пакуль той разварочваўся ды перазараджаў аднастволку, Парванае Вуха быў ужо далёка.

Ён залёг сярод купін верхавога балота, прыслухаўся: ці няма ззаду пагоні? Быццам не было. Скрануўся з месца. І тады заўважыў на снезе кропелькі крыві. Паляўнічы, відаць, не паспеў прыцэліцца. тым больш што бяляк зусім

нечакана рвануў не куды-небудзь, а менавіта на яго, і запознены стрэл толькі адной шрацінай параніў беляка.

...Зіма была на зыходзе. Мацней пачало прыграваць сонца. Прыкметна падоўжлі дні. Каля дрэў ды на пагорках пачынаў раставаць снег, пад яго яшчэ моцным зляжальым шурпаком прабіваліся вясёлыя раўчукі, абвяшчаючы аб надыходзе вясны. Зляжалы снег асоўваўся і месцамі правальваўся, бегачь па ім становілася цяжэй, а гэта азначала, што хутка паляўнічыя і сабакі перастануць турбаваць звяроў.

Аднак сустрэцца з імі беляку ўсё ж давялося. І падвяла яго празмерная прагнасць да ласунку. Горкая асінавая кара паднадакучыла зайцу. А на азімых цяпер асабліва не разгонішся. Вільгаць за ноч замярзала разам з парасткамі жыта, грызці іх становілася проста немагчыма. А недзе там, за полем, туліліся вясковыя хаты, а побач з імі — маладыя яблынькі. А кара на іх такая смачная! Ну як не спакусіцца?!

І Парванае Вуха з надыходам прыцемкаў накіраваўся да вёскі. Спакойна выбег з лесу. Было ціха. Вёска спала, агорнутая маркотнай цеменню. Але напружаная цішыня заўжды абманлівая. Парванае Вуха асцярожна, каб не пачулі сабакі, прабраўся ў сад. Ён прагна грыз мяккую салодкую кару. Захапіўшыся запозненай вячэрай, ён забыўся на асцярожнасць.

І тут побач аказаўся калгасны вартаўнік з сабакам. Дварняк яго заўважыў. Парванае Вуха адразу сігануў маланкай. З боку вёскі загаўкалі іншыя сабакі. Вяртацца ранейшай дарогай было небяспечна.

Парванае Вуха кінуўся ў другі бок, уздоўж ракі. Неўзабаве рака дала вялікую лукавіну. І калі бяляк на вялікай хуткасці паспрабаваў апісаць дугу, сабака перарэзаў яму шлях. Парванае Вуха апынуўся ў лавушцы. З аднаго боку рака з тонкім веснавым лёдам, а з другога — сабака. Куды кінуцца? І бяляк у адчай рвануў на зацярушаны апошнім сняжком лёд. Іншага выйсця ў яго не заставалася.

Сабака кінуўся за ім. Але калі Парванае Вуха ў мяккім скачку перасёк найбольш небяспечную сярэдзіну, што

ўскрылася ўжо і булькацела вадой, як лёд пад сабакам пра-
ламаўся, і ён апынуўся ў вадзе... І гэта было паратункам
для беляка.

На гэтым зімовым прыгодам быў пакладзены канец.
Наступала вясна. Снег у лесе падтайваў, асядаў, а дзе за-
ставаўся, дык рабіўся небяспечным для пераходаў, бо ра-
зам з ім было лёгка праваліцца аж да паверхні ліпкай
раскіслай зямлі. Паляўнічы сезон закончыўся.

З кожным днём сонца прыгравала ўсё больш і больш. А
дзе-нідзе на лясных праталінах, у зацішку, дзе глеба
ачысцілася ад снегу і мацней сагравалася цяплом, курцін-
камі зазелянела трава, ажыло кустоўе.

Усё навокал перамянілася. Было зразумела, што цяжкія
зімовыя дні адышлі, хутка ўся прырода заквітнее, з'явіцца
свежы спажывуны корм. Для Парванага Вуха надыходзілі
новыя часіны, жыццё працягвалася, жыццё нялёгкае,
поўнае турбот і небяспекі.

ГРЫБНАЯ ПАРА

У прыродзе склалася так, што жнівень сустракаецца з восенню. Меншымі становяцца дні, а ночы прыбаўляюць у часе. Няма ўжо таго цёплага летняга надвор'я. Нізіны і вадаёмы раніцай хавае туман. Але жнівень па-свойму багаты. З поля да складоў патокам ідзе збожжа. У садах сокам наліваюцца яблыкі і грушы. Агарод таксама шчодры на ўраджай. Цёплыя кароткія дажджы спрыяюць росту грыбоў, ад чаго яны атрымалі такую паэтычную сваю назву — грыбныя дажджы. Ні адзін месяц так не багаты грыбамі, як жнівень. У дружным карагодзе «рассыпаліся» сярод зялёнага ці сівога моху жоўтыя лісічкі, а на ўскрайку лесу чакае грыбніка чародка светленькіх маладзенькіх казлякоў. Пройдзеш у змешаны лес і сустрэнешся з сыраежкамі. Адны ўжо набылі форму талерачак, а іншыя толькі што з'явіліся на свет, цягнуцца да сонца сінімі шапачкамі.

Грыбніка-аматара вабяць як малады сасоннік, так і бор. Тут дружна растуць махавікі. Яны розныя па велічыні. Заўважыш вялікага, то прыглядайся, абавязкова будуць маладзенькія яшчэ, як гузічкі. Збіраць махавікі адна асалода. Хутка кошык напоўніш.

Асабліва вабіць лес, калі з'яўляецца кароль «грыбнога царства» — белы грыб баравік. Тады ўжо грыбнікі расказваюць пра сваю шчаслівую знаходку з захапленнем і гонарам. А дадому ідуць так, каб зверху кошыка былі толькі баравікі.

Сустрэча з баравіком, які надзеў цёмна-рудую шапачку, прыдае нейкую душэўную радасць, падымае настрой. І калі пашчасціла знайсці «караля» грыбоў, не спяшайцеся пакідаць гэта месца, бо па аднаму яны не растуць. Трэба

пахадзіць, уважліва агледзець квітнеючы чабор, суседнія кусты, і напэўна знойдзеца некалькі баравічкоў.

Важна ведаць і правілы збору грыбоў. Іх трэба зрзаць вострым нажом, а не вырываць, каб не пашкодзіць грыбніцу. Гэта дасць магчымасць збіраць іх добры ўраджай і ў будучым.

У час збору трэба ўмела адрозніваць звычайныя грыбы ад ядавітых. Найбольш небяспечная — бледная паганка. Гэта пласціністы грыб, мае высокую ножку з абадком, шапачка блакітнага колеру. Ядавітымі з'яўляюцца мухаморы, апенькі-паганкі, якія адрозніваюцца ад звычайных яркажоўтым колерам пласціначак ніжняй часткі шапачкі. Не бярыце грыбоў, карэнні якіх хутка сінеюць.

Неабходна памятаць, што і звычайныя грыбы могуць выклікаць атручванне, калі недастаткова правараны або прасмажаны. Калі іх старанна апрацаваць тэрмічным спосабам, то на сталае будзе адметная страва.

Грыбная пара працягваецца да глыбокай восені. На змену баравікам і падасінавікам прыходзяць зялёнкі і ваўнянкі, потым апенькі.

За рыжыкамі вопытны грыбнік кіруе ў стары вільготны сасоннік, за апенькамі — у мясціны, дзе мноства старых карчоў і буралому. Тугія таўстаногія баравікі хутчэй за ўсё можна напаткаць у лесе, дзе расце дубняк. А той, хто хоча нарэзаць паболей казлякоў, павінен наведання ў малады хвойнік. Толькі «лазіць» па яго шчыльных палосах цяжкавата, але ж казлякоў там хапае.

З даўніх часоў захапляліся людзі зборам грыбоў. Праўда, рабілі гэта не заўсёды ад лёгкага жыцця. Мяса да стала ў продкаў нашых не асабліва калі хапала. Вось і прыходзілася запраўляць страву ляснымі дарамі. А грыбы — смачныя, высокакажыўныя, сапраўднае расліннае мяса.

Але ці расліннае? Паспрабуй тут разабрацца. На першы погляд грыбы — вядома ж расліны. Яны ж не рухаюцца, не паядаюць раслінную ці жывёльную ежу... Якія ж яны прадстаўнікі жывёльнага свету? Вядома, не.

Расліны ўтрымліваюць у сабе хларафіл і пад уздзеяннем сонечнага святла паглынаюць з паветра патрэбныя

кампаненты ды выпрацоўваюць з іх прадукты сваёй жыццядзейнасці.

А грыбы хларафілу не маюць зусім. І акумуляруюць не крухмал, як усе расліны, а глікаген, зусім як жывёлы. Тканкі грыбоў пранізаны хіцінам, як у насякомых. Суцэльная нейкая блытаніна... Невыпадкова вядомы французскі батанік Вайян абазваў грыбы «праклятым племенем», быццам спецыяльна створаным прыродай, каб даводзіць вучоных да адчаю.

У грыбную пару, як кажуць, ні стары ні малы не ўседзяць дома. Не варта спадзявацца на ўдачу ў залішне зацемненым лесе, у мясцінах з шыракалістымі дрэвамі. Зусім іншая справа, калі падацца ў стары сасновы бор, змешаны лес з невялікімі пагоркамі ды ўчасткамі адкрытых ці паўзацемненых палян або чысты бярозавы гай. Не прагадаеш, калі накіруешся ў малады хвойнік альбо на лясныя палянкі, дзе шмат старых струхлелых пнякоў.

Грыбы — дзеці навальніц і шчодрых праліўных дажджоў, пасля якіх усталёўваецца на некалькі дзён цёплае сухое надвор'е. А здараецца, што пасля моцнай кароткачасовай навальніцы лёгкі летні ветрык, адагнаўшы ўбок кучавыя воблакі, раптам засцеле неба тонкім слоem шэрых абложных хмар, і часам цэлы дзень, а то і болей пастаянна імжыць зусім дробны, ледзь прыкметны дожджык. То гэта і яшчэ лепш! Такое здараецца і пасля доўгай працяглай спякоты, калі зямля пачынае парыць і паветра ў лесе перапаўняецца вільгаццю.

А тут яшчэ раптам пройдзе спорны дождж і напоіць удалась лясную глебу.

А грыбы так і лезуць з-пад зямлі, разварочваюць зляжальную лясную глебу, паднімаючы на сваіх пругкіх капляюшыках мінулагодняе лісце, сухія іголки і нават дробныя галінкі. Цэлымі сем'ямі разбягаюцца па палянах рознакаляровыя сыраежкі, стойкім водарам каралеўскіх баравікоў напаўняюцца светлыя бары-беламошнікі. А на ўскрайку лесу, у рэдкім асінніку, — яркая чырвань галовак маладзенькіх асавікоў.

Найменш пераборлівыя да свайго «месцажыхарства» падбязавікі, ці, як іх яшчэ называюць, падабабкі.

У злёгка сыраватых бярозавых гаях расце ружаваты падбязавік. Галоўка ў яго цёмна-шэрая, ложка белая, крышку патоўшчаная знізу, з невялікімі чорна-бурымі лускавінкамі. А надломіш белую мякаць яго капялюшыка, і ён прыкметна паружавее. Гэты грыб з'яўляецца рана. У больш познія тэрміны яго змяняе аксамітны падбязавік. Ён такі ж, толькі капялюшык у яго аліўкавы. А дакранешся да яго, і ён імгненна пачарнее.

У сырых балоцістых бярэзніках можна сустрэць падбязавік балотны з зеленаватым парасонікам і на тонкай высокай ножцы. Але найбольш ураджаюць падбязавікі, што растуць звычайна на лясных палянах паводдаль ад дрэў. Гэта тугія тоўстыя грыбы, якія нагадваюць баравікі і называюцца чарнякамі.

За лета зямля прагрэлася ўсюды. Грыбніца разраслася ўздоўж і ўпоперак, асабліва ў падбязавікаў. Так што не здзіўляйцеся, калі напаткаеце грыбы прама на лясной дарозе.

Асаблівае задавальненне выклікае збор асавікоў — падасінавікаў. Часам суцэльным дыванком размалююць яны вільготную траву асініку сваімі «чырвонымі шапачкамі». Здаецца, рэжаш, рэжаш, а ім і канца не відаць, быццам замест кожнай зрэзанай адразу вырастае з зямлі некалькі новых галовак. Сустрадаюцца асавікі і ў ялова-бярозавых лясах, толькі растуць там адзіночна і невялічкімі групкамі. Капялюшыкі ў іх болей светлыя, жоўта-арэхавага колеру, але вырастаюць часам такія вялізныя, што паўкошыка можна накрыць адным капелюшом.

Лёгкай здабычай грыбніка могуць стаць ваўнянкі. Растуць яны вялікімі сем'ямі. Высокія, з моцна падагнутымі знізу махрыстымі краямі, ваўнянкі ружовыя часцей сустракаюцца ў рэдкіх лясах. А найбольш шматлікія белыя ваўнянкі трапляюцца амаль на кожным кроку — і ў дробным хмызняку, і на шырокіх палянах, і на ўзлеску.

Не варта грэбаваць гэтымі грыбамі. Праўда, свежыя яны дастаткова горкія. Але калі аблупіць іх капялюшыкі, вымачыць пасля ў халоднай вадзе ды засаліць альбо проста старанна адварыць ды заправіць цыбуляй і сматанай, далікатэс атрымаецца такі, што пальчыкі абліжае.

А ў чыстых хваёвых лясах, калі пашанцуе, натрапіце на цудоўныя грузды і рыжыкі.

Рыжыкі — грыбы асаблівыя. Іх смажаць свежымі, адварваюць, выкарыстоўваюць для запраўкі супоў і розных іншых страў. Рыжыкі таксама марынуюць. Але найлепшы смак у рыжыкаў засоленых.

У ялоўніках часцей сустракаюцца рыжыкі яловыя. Ножкі ў іх высокія, а капялюшыкі зверху злёгка з зеленаватым адценнем і такімі ж кругамі. Мякаць у іх моцная, тугая, на зломах адразу чырванее і выдзяляе сок ярка-ружовага колеру.

Хваёвыя рыжыкі растуць у хвойніку. Яны маюць нізкія ножкі, а капялюшыкі больш шырокія. Ружовая афарбоўка іх менш выразная, болей светлая.

Ну, а грузды ідуць выключна на засолку. Хто не ўсхваляецца, калі раптам набрыдзе на высыпку гэтых асабліва жаданых грыбоў. Іх шырокія белыя талеркі, злёгка аддаючы лёгкім нябесным блакітам, ветліва вітаюць шчаслівага грыбніка. Вось гэта дык удача!

Яшчэ часцей можна сустрэць у лесе чорны грузд. Па форме і памерах ён такі ж, як і яго белы сабрат. Толькі колерам рэзка адрозніваецца капялюшык з верхняга боку, і ўся ножка зусім цёмнага, амаль чорнага колеру, а ніжнія пласцінкі шэрыя, толькі ў старых грыбоў таксама чарнеюць. Лічыцца гэты грыб менш каштоўным. Пладовае цела яго больш грубае ў адрозненне ад асабліва пяшчотнага ў белага. Але і гэты грыб з поспехам можна выкарыстоўваць. Праўда, клопатаў патрабуе ён болей: перад засолкай яго адварваюць альбо працяглы час вымочваюць, перыядычна мяняючы ваду. А калі ўсё гэта цярпліва выканаць, то і чорны грузд будзе прыемнай стравой на сталe.

Ну а баравікі і лісічкі ведае кожны. Баравік — усім грыбам грыб, самая дарагая і самая жаданая знаходка кожнага

грыбніка. І памерамі ён прыкметна вылучаецца з усяго грыбнога царства, і асаблівымі спажыванымі якасцямі. Сапраўдны грыбны волат! Цяжкая яго шапачка ганарова красуецца на таўшчэннай белай ножцы, напаўняючы наваколле лесу стойкім грыбным водарам. Гэткі ж водар надае засушаны баравік запраўленай ім страве і ўсяму памяшканню, у якім яна гатуецца. А наогул, баравікі і лісічкі — грыбы універсальныя і выкарыстоўваюцца на кухні ў любым выглядзе.

Чым бліжэй да восені, тым часцей можна напаткаць у лесе суцэльныя высыпкі даўганогіх апенек. Яны ўжо і наогул не ўяўляюць сабе, як гэта можна расці ў адзіноце. Апенькі з'яўляюцца адразу ў незлічонай колькасці і растуць зусім шчыльна, часам моцна прыціснуўшыся адна да адной, суцэльнай коўдрай усцілаючы лясную глебу і з усіх бакоў аблепліваючы старыя гнілыя пянькі. Здаецца, быццам яны сабраліся сюды разам з усяго лесу і водзяць свой вясёлы карагод, то збіваючыся ў кучку, то ланцужкамі разбягаючыся ад яго сярэдзіны.

Але толькі адыдзеш убок, а там ужо другі, не менш шматлікі карагод такіх жа шэра-рыжаватых капялюшыкаў на доўгіх ножках па ўскрайку паляны танцуе. Іх колькасць уражае настолькі, што і разгубіцца можна, не ведаючы, у які бок кінуцца. Адзін, два, а то і пяць кошыкаў напоўніць можна, амаль не зыходзячы з аднаго месца і асабліва не навярэджаваючы сябе празмернай бегатнёй.

А колькі яшчэ каштоўных грыбоў можна сустрэць у нашым лесе! Тут і падобны да баравіка польскі грыб, і незлічонае мноства ярка расфарбаваных сыраежак, і салодкія беленькія шампіньёны, і жоўценькія мясістыя махавікі, і зусім малюсенькія рыжанькія падрашэтнікі. І кожны да сябе па-свойму вабіць.

Не лянуйся. Будзь спрытным, але і не спяшайся асабліва. Вопытны грыбнік складае грыбы асцярожна і акуратна. Карэньчыкамі ўверх ляжаць грыбы ў плеценым кошыку, не змешваючыся ў агульную невыразную кучу. У кошыку грыбы добра праветрываюцца, дыхаюць свежым паветрам. Прадбачлівы чалавек ніколі не стане скідваць

грыбы ў вядро і тым больш ва ўдушлівы цэлафанавы пакет, бо грыбы ў ім хутка «згараюць», псуюцца. І ўся ваша праца будзе марнай.

А дома трэба адразу ж брацца за сарціроўку. Што адразу на патэльнію, што на падрыхтоўку ў запас. Нешта будзе адабрана і пакінута назаўтра. Вялікія баравікі пойдучь на сушку, а меншыя будуць замарынаваны. Большасць жа пласціністых грыбоў чакае засолка ў духмяным дубовым бачку. Але і тут у многім справа залежыць ад густу грыба-апрацоўшчыка.

Не толькі чалавек займаецца зборам і нарыхтоўкай грыбоў. Не меншую цікавасць да іх праяўляюць і многія дзікія жывёлы.

Вось выйшаў на «ціхае паляванне» крываногі барсук. А толькі трапіцца грыб, адразу саб'е яго лапай і паложыць на прыкметным месцы — на камені якім-небудзь альбо на пяньку. І пайшоў далей. А праз некалькі дзён зноў ідзе тым жа маршрутам і пераварочвае тыя збітыя шапачкі на другі бок. А калі грыбы як след правяляцца, зносіць іх да сябе ўнару. Будзе ласаватца пасля ўзімку, зрэдку прачынаючыся ад маркотнага сну. А разбіраецца ў іх ён не горш за чалавека. Толькі баравікі, маладыя асавічкі ды падабабкі нарыхтоўвае, а іншымі грэбуе. Ды што яму? Цэлымі днямі ў лесе. Тут і адных баравічкоў насушыць удосталь можна.

Убачыў вялікі баравік янотападобны сабака. І, не марудзячы, прыступіў да абеду. Гучна чмякаючы, з задавальненнем праглынуў адзін за другім мяккія салодкія кавалкі яго капелюша.

А паміж дзвюх асінак зляцелася цэлая чародка шэранькіх драздоў. І расклёваюць гнілы стары асавік. Ды тут сарока падляцела. Прагнала драздоў і сама прынялася за ежу. Нават каркнула, нібы варона, ад задавальнення. Смачна, відаць.

Вавёрка больш за ўсіх з лясных жыхароў ласая да «расліннага мяса». Але сырымі грыбы не ўжывае. Іншая справа, калі іх своєчасова засушыць і напоўніць да адказу свае зімовыя кладоўкі. А калі затрашчаць у лесе лютыя маразы ды пакрыецца ўсё навокал таўшчэнным слоём снегу,

што і да ежы дабрацца нельга, вось тады самы час скарыстаць далікатэсныя запасы.

Таму і стараецца вавёрка. Знойдзе грыб, крышачку падгрызе яго ножку знізу і даломіць спрытнаю лапкай. А каб грыбы лепей сохлі ды не нападзілі на іх наземныя жукі і іншыя шкоднікі, па галінках іх развешвае. Накале грыбок за капялюшык на тонкую сухую галінку і пакідае так, пакуль не высахне ён да гатоўнасці. А потым складвае сухія адборныя грыбы ў дуплы і трэшчыны дрэў.

І зноў за работу. Зіма вялікая, усё скарыстаецца. Ды і лішак тут не зашкодзіць. Мала хто выпадкова можа знайсці кладоўку? Яны ж па ўсім лесе раскіданыя і зусім не ахоўваюцца. Хіба не знойдуцца ахвотнікі паквапіцца на дармавыя запасы. А пра іншую кладоўку і забыцца можна, дзе іх усе запамятаеш! Так што лепей ужо нарыхтаваць паболей. Запас бяды не чыніць. Тым болей калі грыбоў навокал паўнютка. А вавёрка— звярок не лянівы.

Грыбная пара працягваецца да глыбокай восені. На змену баравікам і асавікам прыходзяць зялёнкі і ваўнянкі, яшчэ лепш пладаносяць апенькі, часцей сустракаюцца польскі грыб і чорныя грузды.

Паступова надвор'е мяняецца. Часцей ідуць дажджы, іншы раз і зацяжныя. То сонца раптам зноў прыгрэе гарача, як летам, то рэзкі парывісты вецер нанясе на неба густыя хмары. Але да самых замаразкаў, пакуль не захрумсціць пад нагамі першы лядок, што зацягвае лужыны, грыбнік знойдзе ў лесе любімы для сябе занятак і выдатны адпачынак.

МІНІЯЦЮРЫ З НАТУРЫ

Птушыныя размовы

У час спеваў птушкі размаўляюць паміж сабой. Заспяваў у гушчыні вербалозу салавей, і яго сапляменнікам адразу зразумела, што спыняцца тут няма чаго — гнездавы ўчастак заняты. Застракаталі гучна сарокі — і ўсяму жывому ў лесе вядома, што нейкая небяспека набліжаецца: хутчэй за ўсё паляўнічы крадзеца. Весялей зашчабяталі на падворку вераб'і — весяліся, птушынае племя, вясна на падыходзе.

А часам у спевах птушак выразна чуюцца чалавечыя словы. Схавалася валасянка спякотным днём у цень кустоў і радуецца: «Цень, цень, цень, цень, цень...» А вялікія сініцы нібы ў лічылку гуляюць. «Два на два, два на два, два на два!» — шчабеча адна з іх. А другая ёй у адказ: «Чатыры, чатыры, чатыры!» Чарацынка над зарослай сажалкай віецца ды быццам дражніцца з рыбай: «Карась, карась, карась, лінь, лінь, лінь!»

«Чыж-ж, чыж-ж!» — прадстаўляецца чыж. «Юла, юла, юла, юла...» — на розныя лады паўтарае сваё імя лясны жаваранак-юла, што кружыцца высока ў небе. «Уд-дод... уд-дод... уд-дод», — бубніць сам пра сябе ў лясной глухамані ўдод.

Вечарам да слыху пачынаюць далятаць іншыя гукі. Яны, як і сама цемра, ужо не прыемныя і пяшчотныя, а грубыя, а часам нават палохаючыя. «Ха-ха-ха!» — як зарагоча гучна ў гушчары сава, то ад нечаканасці «мурашы па спіне забегаюць». А невялікая балотная птушка, што нечым нагадвае чаплю, удыхне як мага болей паветра, апусціць у ваду

сваю доўгую дзюбу ды як зараве буйвалам. Яе і завуць бугаём.

«Бе-е-е-е...» — разносіцца на пашы бляянне баранчыка.
«Бе-е-е-е...» — вітае ён ранішняю зару.

А гэта і не баранчык зусім, а гарэзлівыя выбрыкі куліка-бекаса. І «пяе» ён зусім не голасам, а... хвостом. Незвычайная пярэнка ёсць у яго ў хвасце. Хвостом гэта птушка і пяе. Падаючы з вышыні, яна шырока растапырвае хвост. Крайнія цвёрдыя пярэнькі ў яе хвасце па-асабліваму брынькаюць у паветры. Быццам разносіцца па небе бляянне маладога баранчыка. За гэта яму і нептушыную назву далі — «нябесны баранчык».

А перапёлка раніцай спяшаецца як мага хутчэй выгнаць гапсідынь у поле. І крычыць безупынку: «Подзь палоць!.. Подзь палоць!.. Подзь палоць!..»

Лясныя сцежкі

Лясныя сцежкі... Яны заўсёды прыемныя і загадкавыя, а часам нават таямнічыя. Не кожнаму паказвае лес дарогу да сваіх патаемных скарбонак. Усё залежыць ад чалавека.

Ідзе адзін і нічога асаблівага вакол сябе не заўважае — дрэвы як дрэвы, трава як трава.

А другі, ідучы той жа сцежкай, убачыць куды больш. Толькі прыгледзіцца крыху ўважлівей, і яму ахвотна раскрые лес сваю «душу».

Назіраючы за тым, што адбываецца вакол, чалавек заўважае і вавёрку, што прытаілася на суку, і выбітыя на маладой бярозцы цэлымі кольцамі маленькія дзірачкі, з якіх ласуецца салодкім бярозавым сокам дзяцел. А гляне на мурашнік — нават вызначыць надвор'е на бліжэйшы час. Ён разумее, ад чаго гучна застагнала раптам старая хваіна, чаму схіліліся галінкі стромкай яліны, і дакладна вызначыць, хто гэта так гучна пракрычаў дзесьці ў самым зарасніку.

Чалавек разумее лес, і лес разумее яго — напоіць сокам і схавзе ад дажджу, дасць адпачыць, калі стаміўся, у прахалодзе дрэў, а трэба, дык і накорміць.

Вавёрчына рэдкалессе

Вавёрчына рэдкалессе помніцца асабліва, амаль з самага дзяцінства. Яно заўсёды прываблівала сваёй прыгажосцю. І аднолькава вабіла да сябе ў любы час — і ў сонечны светлы дзень, і ў пахмурнае дажджлівае надвор'е, і ў шэры надвячорак, і ў палітую буйною расою свежую халодную раніцу.

Надзіва багата было населена яно вавёркамі. І варта было толькі з'явіцца там — усеагульны перапалох учыняўся. Але лішнім шумам вавёркі сябе не выдавалі. Па дрэвах праносіўся лёгкі шоргат, а час ад часу чулася характэрнае пацокванне. Або ўпадзе, бывала, на зямлю выпадкова згубленая шышка.

Затаіўшыся і ўважліва прыгледзеўшыся, удавалася ўбачыць і саміх вавёрак — то час ад часу скакалі яны адна за другою з дрэва на дрэва, то высунецца з-за тоўстага камля цікаўная прыгажуня з дзіўнымі, нібы памазкі, вушкамі.

Гнёзды вавёрак, што завісалі дзе-небудзь паміж магутных разгалінаванняў старых дрэў, былі трывала сплечены з галінак, дубчыкаў і ляснога моху, старанна прыкрыты і зверху, а ў сярэдзіне, напэўна, яшчэ і высланы поўсцю ды сухою падсцілкай. Што і казаць, гаспадары выключныя...

Жывыя барометры

Хто не жадае даведацца пра надвор'е наперад?! І часта не проста з цікаўнасці. Гаспадарчая дзейнасць чалавека ў многім залежыць ад «капрызаў» надвор'я. Аб важнасці прадказання яго добра сказаў вялікі рускі вучоны М. Лама-носаў: «Чалавеку нічога не заставалася б патрабаваць ад Бога, калі б ён навучыўся прадказваць надвор'е».

На жаль, «багі надвор'я» — метэаролагі — не заўсёды бываюць дакладнымі, а іншы раз справа не абыходзіцца і без кур'ёзаў.

У той жа час неацэнную дапамогу ў гэтым могуць аказаць многія жывёлы, якіх мы добра ведаем, а вось аб іх дзівосных здольнасцях часам і не здагадаемся. Жывёлы

востра адчуваюць набліжэнне змянення надвор'я і рэагуюць на яго сваімі паводзінамі.

Возьмем, напрыклад, звычайнага ўюна — невялікую рыбку з нашых вадаёмаў. Пасадзіце яе ў акварыум, і... гатовы самы лепшы «барометр». Пры набліжэнні моцнай навальніцы рыбка будзе мітусіцца і ўсплываць на паверхню па дзесяць — пятнаццаць разоў на працягу адной мінуты, а перад ясным надвор'ем заляжа на дно і нават не паварушыцца.

З уюном можа пасапернічаць жаба. Гучнае кваканне сярод дня — верная прыкмета чакаемай непагадзі, доўгае вярчэнне кваканне, наадварот, абяцае добрае надвор'е. Калі жабы маўчаць — чакаецца пахаладанне. Паспрабуйце зрабіць маленькую драўляную лесвічку, апусціце яе ў шклянны слоік і туды ж пусціце азёрную жабу. Такі «жывы барометр» раней шырока выкарыстоўвалі на Русі. Напярэдадні пераменнага надвор'я жаба будзе сядзець на дне, калі яна падымецца па лесвіцы ўверх — чакайце дрэннага надвор'я, а пастаянна знаходзіцца на паверхні — будзе сонечна, цёпла і суха. Гарантыя дакладнасці пры гэтым даволі высокая — 90—95 працэнтаў.

Уюнам і жабам не ўступаюць балотныя п'яўкі. У добрае надвор'е, калі не чакаецца яго рэзкіх перамен, п'яўкі спакойна поўзаюць па дне вадаёма, каменнях, прыдонных частках воднай расліннасці. Але калі яны пачалі вылазіць па сцяблах і кустах да самай паверхні вады — у бліжэйшы час чакайце навальніцы. П'яўка можа ўказаць і на чакаемыя змяненні тэмпературы: калі ў руху і ў спакоі п'яўка выцягнутая — пахаладання не будзе, а калі сціскаецца камячком — тэмпература хутка панізіцца.

За паўдня, а то і за суткі адчувае набліжэнне дажджу невялікая птушачка нашых лясоў берасцянка і няспынна апавяшчае тады аб гэтым усю акругу сваёй звонкай песенькай: «Фіць... ф'ю-ф'ю-ф'ю! Фіць... ф'ю-ф'ю-ф'ю!..»

Частым і доўгім кукаваннем указвае на ўстанаўленне цёплых дзён і спыненне ранішніх замаразкаў зязюля.

Ніколі не падманваюць у прадказанні стрыжы. Здараецца назіраць: птушкі, якія толькі што весяліліся ў паветры,

раптам увогуле знікаюць. Значыць, у гэтым месцы чакаецца моцная непагадзь. Стрыжы, выдатныя летуны, паспяваюць да гэтага часу апынуцца за сотні кіламетраў і пера-чакаць непагадзь у раёнах з цёплым надвор'ем.

У хатніх умовах у прадказанні надвор'я можа памагчы самая звычайная кошка. Калі яна ляжыць, скурчыўшыся клубочкам, чакаюцца моцныя маразы; ходзіць, пацягваючыся і трымаючы цела дугой, — будзе пацяпленне, старанна ліжа поўсць — да непагадзі, скрабе кіпцюрамі — будзе шквальны вецер.

Варона-сейбітка

Уселася варона на клён. Па галіне лапамі перабірае. А пад яе цяжарам насенне з дрэва аблятае.

Яно ў клёна асаблівае. Быццам невялікія гузачкі з доўгімі крыльцамі. У кожным такім гузачку — дзве порцыі насення схаваны. Распадзецца ён на дзве часткі, і ў кожнай з іх адно крыльца застанецца. Адрываецца частачка і падае, а крыльца так хутка-хутка пачынае круціцца вакол яго, быццам маленькі верталёцік ляціць. Занясе вецер такі верталёцік у другое месца, і вырасце з яго на наступны год маладзенькі клёнік.

А вароне і няўцям, што гэта менавіта яна клёнікі рассявае.

Дзіўны звярок

Зіма — цяжкі перыяд у жыцці большасці лясных жыхароў. І холад — гэта яшчэ нічога. Для мноства дробных жывёлін снег — гэта страх, ахова ад лютых халадоў і трасучых маразоў. Галоўнае — здабыць корм. Зімою землярыўкі, мышы і пацукі хаваюцца ў глыбокіх норках пад цёплай снежнай коўдрай. У час спячкі дрэмлюць у сваім жытле і мядзведзі, і барсукі. Эканомна расходуюць запасы сваіх кладовак вавёркі. А цяжэй за ўсё ў такі час драпежнікам, якія і зімой спячкі не прызнаюць, і кладовак не напоўнілі.

Але вась ласіцы заўсёды добра. У любую норачку, пад снежны насціл пранікае яе вёрткае, тонкае і гібкае цельца. Мне даводзілася бачыць неяк, як чародка рабчыкаў упала з дрэва ў глыбіню снегу, але ў той жа момант напалоханых птушкі зноў узвіліся ў паветра, толькі адна, сутаргава махаючы крыламі, распласталася на снезе. Гэта ласіца моцна ўчапілася ёй у грудзіну вострымі зубамі і ўжо разрывае такую, здавалася б, вялікую для сябе здабычу.

Каб сваімі вачамі не бачыў, дык і не паверыў бы ніколі, што так можа быць. Міжволі ўсплываюць у памяці выпадкі, апісанья некалі іншымі натуралістамі. Напрыклад, бываюць моманты, калі ласіца палюе і на яшчэ большую дзічыну — цецерукоў і нават глушцоў. Яна мёртвай хваткай упіваецца птушцы ў горла і ляціць разам з ахвярай высока ў неба, пакуль тая нарэшце не ўпадзе, сцякаючы крывёю. Уявіце ж сабе, што ласіца важыць не больш ста грамаў, даўжыня яе — усяго дваццаць сантыметраў. Вось як бывае ў прыродзе.

З практыкі ведаю, што жыве ласіца ў нас хоць і паўсюдна, але не ўсюды шматлікая. А вась некаторыя месцы любіць асабліва. Гэта прырэчныя займішчы, узлескі, высечкі, былыя пагарэлішчы, часта яе можна сустрэць і ў населеных пунктах, дзе многа старых закінутых пабудоў.

Я з задавальненнем іду на лыжах па мяккім, яшчэ не зляжалым снезе, і раптам нешта ледзь прыкметнае слізганула недалёка ад мяне і знікла. Такое ж белае, як і снег. А можа, гэта камячок снегу ўніз скаціўся?

Ды не! Вось і кароткі ланцужок слядоў пацягнуўся, быццам хто шнурочак па снезе працягнуў. Цягнуўся, цягнуўся і знік — звярок шмыгануў прама ў снегавую тоўшчу. А праз некалькі метраў шнурочак аднаўляецца — ласіца зноў паказалася на паверхні. Летам яе было б лягчэй заўважыць: афарбоўка футра цёмна-карычневая, часам з палевым адценнем, па ніжняй частцы шыі і брушку цягнецца доўгая белая палоска. У зімовым жа ўбранні ласіца ўся белая. Прыходзіцца «чытаць» па слядах...

Харч тут вышукваў для сябе звярок ці што? Бо не падумаўце, крыў божа, што ласіца толькі тое і робіць, што ду-

шыць рабчыкаў і цецерукоў. Не, звычайна яна здавальняецца больш дробнай здабычай. Харчуецца пераважна грызунамі, мышамі ды палёўкамі.

Да таго ж, нягледзячы на выдатныя паляўнічыя здольнасці, ласіца часта робіць у норах і своеасаблівыя запасы, як кажуць, на «чорны дзень». Нацягвае туды дзiesiąткі палёвак і іншых дробных грызуноў і жыве сабе без турбот. Але ўжо трымайцеся, мышы, калі выходзіць на паляванне такая «нарыхтоўшчыца».

Многа дзіўнага і патаемнага ў жыцці ласіцы. Напрыклад, яна пужае па начах кароў ды коней. Забяжыць ноччу ў хлеў і залазіць жывёліне на спіну. Пад раніцу тая ўся ў мыльным поце... Для чаго ласіца робіць гэта? Адны лічаць, што звярок за нешта помсціць гаспадару. Другія кажуць, што ёй даспадобы саленаваты пот жывёліны, які яна злізвае з валасоў кароў ды коней...

...Мая лыжня скіроўваецца далей. Тут ланцужок слядоў запятляў, закружыўся на месцы, і я бачу некалькі ўмяцінак на снезе ды кавалачкі рыжаватай поўсці — ласіца расправілася з рыжым палявым мышанём. А потым звярок спрытна шмыгнуў у норку, відаць, падаўся на адпачынак. Аб гэтым паведамляе роўны кароткі след. Цікавая «белая зімовая кніга». Вось і я сёння перагарнуў яе чарговую старонку...

ON THE WOLF PATHS

Wolves appeared unexpectedly, although during the war years they left the forest in search for food and called on nearby villages and separate farms, attacking domestic animals. They lost practically all fear of people.

I remember my grandfather saying that my godfather, Kastus Mazalevich, who was a teenager then, saw a wolf, which ran into the sheep herd and at that moment he took it for a dog. He couldn't make out why the dog caught a sheep and didn't let it go. The boy, who had nothing about him to fight with, pulled off his hat and began to beat the enraged animal with it with all his force, then grabbed the sheep in both hands and tried to put it back into the herd. The boy and the animal fought for some minutes — one trying not to let the sheep go and the other — to keep the victim. Fortunately farmers came in time to help the boy and the wolf, unhurriedly, headed for the forest.

More than ten years has passed since that time. Spring floods washed off all the dirt, covered holes with silt, and forest and garden trees returned to life. Life was much the same now, with its joy and disappointments, happiness and troubles. Of course, there were much more troubles, but farmers, who got used to hard work since childhood, didn't complain of their hard life. They worked on the fields from dawn till night and the rest of the long day they were occupied working on their lots where they grew potatoes and cucumbers, carrots and onions.

Only in winter when the ground froze and was coated in snow, covered and needing a rest, did the farmers have some spare time at last.

Winter work was collective work and to a farmer providing himself with firewood seemed quite an easy task to do. Feeding

cattle with sweet scented hay stores in summer, milking cows and looking longingly at a piglet growing up in the pigsty — all this made a farmer happy.

Days and months passed. Years, quite unnoticed passed by one after another. Some episodes of the past life were gradually washed off in the memory.

So the farmers from the farmsteads forgot about wolfs. Maybe they didn't completely forget about them, but as wolves didn't attack their animals any more, the farmers recollected them more and more seldom.

One winter evening when it was quite late, we sat at the table, which my father had made just after his marriage when he started to live separately from his parents.

The tasty smell of the supper made everyone recollect that the Christmas fasting was coming to an end and it was just the evening when, in addition, to very modest food they also gave crushed flax-seeds and boiled unpeeled potatoes with sour milk while mother was busy at the stove and laying the table, father was telling my brother George about the night attacks of wolves. He told him that wolves met in the field lonely people who had lost their way or were simply returning home late and went after them right to their houses. There were also some terrible accidents when hungry wolves tore a man to pieces leaving only his boot with bitten-off legs.

I was particularly impressed by father's words that wolf's eyes shone brightly like a lantern at night. I paid special attention to this though I was quite little then and was playing with my cat near the bed, throwing him a bobbin with a thread attached to it and then taking it away and laughed merrily when the cat tried to catch it with its paws and hold it.

But all the same, it must have been the time in childhood when everything you see and hear stamps in your memory forever. It must be really so because even now I remember, in detail, many episodes of my life of that time and I can clearly see our house, yard and all the neighborhood.

So in that evening when all our family gathered at home and mother invited us to supper, I wanted, without any reason, to play a joke.

“Oh, two lights flashed in the window there” I said.

My words were so unexpected that father stopped eating and threw a look at the window, but he didn't see anything there, looked crossly at me and resumed his supper. I don't know what the others thought about it, they might have taken it as a joke or thought that I had really seen something, but coincidences do happen in life! Or maybe people can have a presentiment? I don't know whether it is so, but in a few minutes our dog Rapko began to bark loudly. The barking was somewhat unusual, loud and at the same time fearful. Then it became even louder and all of a sudden began to move away to the Papelyshev ditch.

Gradually fading the barking sounded in the frost air and was heard well even in the house. What was it? Who could frighten the dog? It was late at night and all the farmers were already in their houses. It was practically two miles away from the nearest farmstead. Then suddenly the barking stopped. We could hear that there was something frightening in the street, the dog whimpered as if being torn to pieces. Father rushed out into the street. Mother and my brother ran after him. A little afterwards, without my coat on and knowing well that mother would scold me for that, I ran out, too. The dog wasn't whimpering any more, the barking was solid and threatening now.

After a while father, mother and brother came back.

“Why are you without your coat on?” said mother when she saw me. “Come on to the house, you'll catch a cold and cough again!”

“It's all right now. Don't cry at him,” said father, “You know, it was he who noticed the wolf first and we thought that he was just playing a joke.”

He had a pitchfork in his hands and my brother carried an ax. In astonishment I looked at him, not understanding what was happening. They entered the house and let the dog in, too. Everyone was excited and I realized that something unexpected and important had happened. Then I believed that the wolf had really come to the farmstead. When he noticed the dog he must have tried to secretly entice the dog away to the ditch. The dog tried to escape but could hardly fight with the strong old wolf. No doubt the wolf would have won in this fight with the dog if father,

brother and mother hadn't rushed to its rescue. On seeing people, the wolf let the dog go and jumped over the ditch and moved to the hill.

It wasn't the last night visit of wolves. Some days later wolves appeared in the neighborhood again. They wandered not far from our farmstead not daring to approach it. Then we learnt that in one of the farmsteads that was quite a distance from ours, they managed to get into the sheep-fold and slaughtered the only farmers' sheep. One could wonder at their adroitness and ingenuity.

From a large snow drift the wolves (one or several, nobody knew how many) got to the roof of the sheep-fold. Then the wolf made a hole in the roof and got through it into the sheep-fold. Of course, it wasn't difficult for him to slaughter his victim, but something else was strange — there was no other exit from the sheep-fold, the doors were reliably locked, but they could find neither bones nor hair in the sheep-fold. The wolf seemed to have run away with his victim through the same hole in the roof. The people were surprised: how could the wolf jump with his victim so high?

Speaking about the gray forest robbers it's necessary to note that a wolf is a big and strong beast. He has very strong jaws and instant reactions. As to slyness, he can equal a fox. Not a very large pack of wolves can tear to pieces a strong horse or a bull. In one night six or several wolves will leave nothing of a big horse, horse's ribs crack under wolfs' fangs, they crumble even large bones easily.

One can only wonder at the wolf's strength and voracity. He can easily run with his victim not smaller than a she-goat, carrying it first in front of himself and then throwing it on the back. He is very adroit at hunting hares, catching foxes. He can eat more than ten kilogram of meat at a time and up to 1.5 tons a year. Sometimes he can fast for a long time, not having any food for a fortnight. A wolf looks like a big strong dog. He has a strong muscular body of more than 1.5 m long. His weight is about 80 kilos. His coloring is red-ochre with a blackish shade along the spine and the belly is usually light gray, but sometimes you can come across a yellow-red or, on the contrary, a rather dark wolf.

Wolves live everywhere in our region. They inhabit forests and swamps. These beasts can be met in the fields with coppices, but, as a rule, they tend to live near places where people live. Wolves are in the habit of visiting sheds, pigsties, rubbish dumps. They don't shrink from eating carrion, but, of course, they prefer to attack domestic animals. Some wolf packs live only in backwoods, in places where it is difficult to get to, in the thicket of the forest, and eat only wild animals. Nevertheless, wolves also eat vegetable food, but not very often. In these cases vegetable food doesn't only substitute animal food; fresh green grass and tree roots, seeds, berries provide them with necessary vitamins.

I think many of us have seen a sick dog. A sick dog always looks for herbs and roots. So does a wolf.

A marriage play of wolves is long and lasts from January till March. Before that wolf packs begin to break up, and males start fierce fights which result in the so-called wolf "weddings".

After a marriage play the male and female make their lair in an inaccessible place — somewhere under an uprooted tree, in a wide burrow or under a precipice. Pregnancy of the female wolf lasts a bit more than two months. Newborns usually begin to appear from the middle of April till the end of May. They are born blind and the mother wolf practically doesn't leave her wolf cubs in the first days and the father wolf provides her with food during this period. Wolf cubs can already see on the 11th — 12th day, they suck their mother's milk for 35 — 40 days, but already on the 30th day their parents begin to give them meat and also semi-digested food, which they belch in the lair.

The period when wolves provide their cubs with food is very dangerous for the animals, which are not predators, especially for the young ones. Poking about in the nearby area, wolves attack hares and piglets, broods of birds and pick eggs from the nests.

At the age of two months wolf cubs begin to accompany their parents to the hunting — at first they learn to eat pieces and gnaw black cocks, hares, ducks, which their parents bring, later on they begin to catch little animals themselves.

When autumn comes wolves again gather into packs and at first keep not far away from their lair, but with the first snow

they resume their wandering life. When snow becomes deep, wolves make long night marches. During these marches a pack is led by an old she-wolf and an old wolf brings up the rear.

Beside the damage, which wolves cause to cattle breeding and wild faunae, they, at the same time, play a positive role in nature, too. What kind of? First of all, wolves eat sick and weak animals. They don't hesitate to eat one of their own breed, and in this way only strong and healthy animals survive and give birth to strong and healthy wolf cubs; by eating carrion they, to a great extent, prevent spreading numerous dangerous diseases and epidemics. As we know, a wolf is the ancestor of domestic dogs. But a wolf is a wolf, whatever we say about it and for a farmer it is an enemy and the enemy, which is especially dangerous when their number greatly increase in some area... Just with such cunning and dangerous beasts of prey had we to deal with at that time when living in a small village...

After the above-mentioned occasion, wolves reminded us about themselves from time to time. News came from one or another small village — in one village they cleaned a hen-house, caught a young dog in another, slaughtered a sheep in a shed somewhere else.

So farmers couldn't have a sound sleep anymore. Worries about their domestic animals didn't leave them. They listened intently to any barking of a dog looking anxiously into the night darkness through the window and from time to time they went into the shed to see if everything was alright.

Sometimes, a group of hunters started to search for wolves, but their search was never a success.

Father also tried to trace wolves but... in vain.

It happened so that just at that time a sick mare died and father had a talk with the veterinarian and the foreman and asked them to give him the mare for bait — and he got it. Not wasting time, the men brought the dead animal to the nearest forest and, without getting off the sledge, so as not to leave any footprints (wolves are very cautious about mans footprints), they put it in the snow. It should be mentioned that they have chosen a very suitable place, on the outskirts of the forest, far from the local road, near a straw stack, some 34 paces from it.

One could have a good view of the area around from there, and it was possible to make an ambush at the straw stack.

When they came back father went to the neighbor and asked to lend him a gun. He carefully sorted the cartridges and when it was getting dark he got into the same farmstead sledge, put on a very long, practically to his ankles, sheepskin coat and headed for the place where he expected to meet wolves. My elder brother took him there.

When they were passing the straw stack father jumped out of the sledge (so as not to leave any trace), hid in the stack and began to wait quietly. My brother hurried home.

On that day wolves didn't come up to the bait. Neither did they come the next day or in two days. It was evident that the beasts had felt the bait, but either they were extremely cautious or suspected something.

From time to time, one could hear their howl in one part of the forest, then in another. Father was a very brave man, otherwise he wouldn't have dared to be in the ambush alone, but he said that when they had been howling nearby, his hair stood on end. He said that the wolves had been howling forcedly, but at the same time one could feel their wild strength, horror...

On the sixth night, father stayed at home. He didn't have any more illusions and, besides, he was very tired. In the morning he went to have a look at the bait and found... nothing there. Only a trampled-down ground remained at the place where he had put the bait. The wolves hadn't left even a bone.

Meanwhile, preparations for a big hunt were underway in the neighborhood. Farmers had not once asked the hunters to hunt wolves. It should be mentioned that the hunters had not once tried to hunt wolves, but without any success, and now the hunters themselves turned for help to the neighboring forestry to the old forester Andrey Kuzmich, whom the farmers called among themselves Kuzmich or Yokha-makha (as the expression "yokha-makha" was his favorite one and he used it whenever possible or even impossible). "So I went, yokha-makha... and so it did, yokha-makha... What a silence, yokha-makha!" you could hear the old forester say to his relatives, to his friends or strangers.

Kuzmich Yokha-makha lived almost all his life in the forest, probably he was born there, too, but nobody mentioned it. There was no one who knew the forest as well as he did. Kuzmich knew where this or that herb grew, what properties it had and so on. Kuzmich was fond of picking mushrooms and nuts, but he loved forest animals most of all. Since his childhood, he had learnt their habits, their behavior and this constant link with nature gave him kindness and modesty, but that inappropriate "yokha-makha" spoiled the whole impression of him a bit. Sometimes, it somehow reminded that he was a bit rude and unrestrained, and at times, on the contrary, that he was simple and honest, depending on the intonation he said it with (*Note: "Yokha-makha" is a literary diminutive variant of the Russian swear expression "Goddammit! — V.G."*).

Kuzmich was always in touch with forest inhabitants. Sometimes a weakened roe deer lived in his shed, or it could be an injured hare or a bird with a broken wing. The forester gave some grain to the birds in winter and put hay and besoms of tree branches that he had made in summer for hoofed animals. He perfectly new or could foresee how this or that animal would behave in a certain situation or what this or that cry of a forest bird meant, etc.

By footprints of animals on the snow, Kuzmich could read episodes from the life of any forest inhabitant. No wonder that the old man was greatly impressed by the farmers' stories about the damage caused by wolves and he decided to organize a collective battue on wolves. For this purpose he at first wanted to find out, in detail, what was going on in the neighborhood and then to make up a plan as to what steps should be undertaken.

Kuzmich visited many houses in the village, travelling on his wide hunting skies. He made a round of a number of small villages, spoke with the farmers questioning them about the wolves, listened attentively to both the old and the young and little by little made up his plan. Later on he began to study and puzzle out the wolves' footprints comparing what he had heard and seen.

So once when he went out to the field, which was not far from the forest, Kuzmich noticed a chain of wolves' footprints and began to study them attentively.

It was early morning, but at night it had snowed heavily and the snow covered all the former footprints. The remaining footprints were, no doubt, fresh. Kuzmich noted that... Even when there was no snowfall he could easily tell fresh footprints from the old ones and in this case... It should be added that his well-trained eye could catch even the smallest details. His fingers felt the thickness and sharpness of the edges of any old footprints, he unmistakably determined, by the dampness of the paw imprint, in what weather the animal had passed this place — whether it was frosty or slushy, windy or not, whether it was sunny or the day was gray. So, Kuzmich could interpret any forest mystery.

He had no doubt that the footprints he had found were fresh ones. Though the snow, which had fallen at night, covered all the former animal paths, the old forester could see well the character of the imprint and it was not difficult to make out if it was a fresh imprint. When stepping into deep snow the wolf tramples it down putting the paw under a very sharp angle, and he pulls it out almost vertically. In the place where he lowers the paws, it always infringes the edge of the imprint a bit forward drawing with the paw on the surface of the snow in the direction of the movement. There remains a small furrow (drawing) on the snow and when a wolf pulls out the paw it squeezes the edge of the imprint; when he takes the paw off the snow, it leaves a drawing on the snow.

By the angle of the imprint, trampled down while drawing the paw, the direction of the wolves' movement was easily read. Fresh furrows on the imprint helped Kuzmich to determine that the wolves had passed by in the very early morning. The edges of the imprints were sharp and not covered with ice yet and this confirmed once again that the footsteps were fresh.

Then Kuzmich determined that there were 6 to 8 wolves in the pack and, as usual, it was led by an old she-wolf. An old wolf brought up the rear. It was easily seen by the last clear imprint of the wolf's paw, which is always greatly different from the she-wolf's

imprint, by its solidness and much more rounded shape. There was an almost quadrangular heel on the imprint, which is not characteristic of a she-wolf. By footprints Kuzmich could easily tell a she-wolf from a wolf, though for him as for any hunter no matter how experienced he was, it was much more difficult to make out whether it was a she-wolf or young wolves, one or two years old.

Kuzmich knew well that a file usually consisted of old wolves — a she-wolf and an old wolf; very young first year wolves and grown-up wolves which haven't made their own families yet, last year wolves and the youngest, wolves of this year — restocking ones. But having looked thoroughly at the footsteps the old forester decided that there were no such wolves of this year, there was no disturbance in the character of footprints. He noticed the footprints of some first year animals. He understood that the she-wolf leading the pack was not primiparous. That didn't correspond to the size of her footprints in any way. He also knew that the previous brood had been lost. Such a pack is most dangerous, as it is embittered and bloodthirsty.

The wolves' movement was classical and regulated, the first year young wolves skillfully followed the she-wolf and the father-wolf brought up the rear.

Kuzmich moved farther following the wolves' footprints. The chain of footprints was as even and regulated as ever. It stretched to the sledge road by which farmers went to the forest for firewood. The footsteps crossed it, then whirled in the thicket and disappeared completely. But the old forester understood at once what it meant. The wolves went back to the road by their own trace where they had crossed the road for the first time. They passed very carefully, treading softly. An inexperienced man would have never guessed what the matter was, since that track did not differ from the other at first sight. In reality it was double. Thus, having walked back along its track the pack of wolves took the road and moved along the strip, rammed by sledges, which stretched by the forest at the beginning and then turned into the depth. And several peasants' wood sledges,

which went to the forest in the morning, have erased the wolves' tracks on the road, but not for Kuzmich.

He skied along the same route more than one and a half kilometer. Kuzmich even started thinking whether he had overlooked the place where beasts of prey jumped off the road, then he decided to walk into the depth of the forest a little bit more. Soon he noticed the track, which originated right from the road.

He thought that the wolves had decided: the camouflage they had made was quite enough, and perhaps they were not intending yet to have the day's rest. Having whirled a bit, they took the road again, went further and turned off it several times more, then returned again.

But all of a sudden all their tracks, dispersed as if in a disorder and now it was possible to discern exactly that there were six wolves in the pack. They were moving in broad sweeping leaps and then it became clear that the predators smelled the prey. That is exactly so: here their tracks intersected the track of an elk, not a very big one, two or three years old.

Puzzling out one track after another, Kuzmich gradually understood what had happened here by the morning.

The experienced leader made its way around the elk.

In such cases wolf's movements are always precisely planned; it is especially strained, ready to attack the prey at any moment. Though, one can very rarely see and observe a wolf at this time and not every hunter is lucky in that.

Actually, the leader of the pack was tracing out its amazing curves, but not for the sake of showing off. The wolf overcame noiselessly even the most dense parts of the forest, softly and surprisingly swiftly. It lay down right in the place where an elk was bound to go.

Meanwhile, the she-wolf walked along the elk's trace and young wolves have scattered on both sides, butting off the way for an elk.

The elk, looking for escape, rushed forward, but a mature predator stood in its way. It made a big leap and dug its razor-sharp teeth into the elk's neck, into the most vulnerable and vitally important place; a stream of red and thick blood burst out from the

cut artery. At the same moment, young wolves pounced on the elk from the sides. They started tearing the animal apart ferociously. The she-wolf had only to join them.

Though, wolves do not always succeed in dealing with an elk so quickly and easily. Sometimes it happens that an old and mighty stag resists desperately and even attacks himself. It happens that with an accurate kick of a sharp hoof, an elk cuts the back of the head of a mature wolf and then all the rest take to their heels, daring to come back to that place only in a day or two to eat up their killed congener.

But this particular elk was still young, it must have strayed from the herd and became an easy prey for a pack of wolves.

***

Having regaled themselves with fresh meat, wolves hanged about by the place, wallowed in the snow and, having dragged the elk's remnants under the fallen tree there, they covered them with some snow and made for the place of their regular day's rest.

Now they were walking not so cautiously, lazily hauling heavy bellies. Probably they wanted to lie down as soon as possible somewhere in the thicket after long night marches, after hunting.

Kuzmich knew that now they would be lying low for several days and if they would want to profit a bit, there is still some meat remaining, it is nearby.

The wolves have passed another kilometer or two and lay for the day's rest in a remote old forest among wind-fallen tress covered with snow, at the bank of a small brook overgrown with thick shrubs.

But obviously, instinct of self-preservation was working in them. They lay down by the block-age of dried-up bare trees, having flattened themselves against it and the grass shooting from under the snow; their gray, slightly reddish hair almost merged with it and with the bare trees. Even if anybody came up very close, he would have hardly noticed the wolves at once.

And it is altogether very difficult to approach them.

As soon as the wolves got settled and began dozing, one of the young she-wolves went aside a bit and sort of stiffened, pricking up its ears. Today it stood sentry, not a single foreign sound or rustle should pass by its keen ear and in case any danger appears, the she-wolf would make a sign to the rest.

As soon as the forester approached the place of wolves' day's rest, by about half a kilometer away, the she-wolf raised its head, having smelt something suspicious and immediately made a sign to the pack. The latter, having risen to their feet, neglecting tiredness, ran about eight kilometer through the forest entangling the tracks, many times jumped aside, crossed the same place twice and then lay down to rest, posing, of course, a sentry again.

But that didn't confuse Kuzmich and only enkindled his hunter's passion. The forester did not mean to have the wolves over the barrel on the bed. He wanted to trace them, to determine their most probable location so as to prepare for a battue later on.

The old man even didn't worry that he had frightened the wolves off and they had walked far away from him. He knew perfectly well that if there were enough food for wolves in the neighborhood, they usually wouldn't stay too long in the same place. They undertake rather frequent and long journeys, constantly change areas of their raids for prey and places of their day's rest. If wolves fell into a habit of visiting some place, then even despite long marches they, in some time (as a rule it happens on the fourth, fifth and sometimes on the eighth day) would return again to that place almost for sure.

They know these parts better and, probably and most likely, their den is somewhere nearby. It seems that wolves make a short journey in the neighborhood — across the fields and forest tracts, looking out for the place where it will be possible to call on again for prey. During such journeys wolves call on the places of human habitation. Now they can attack a dog, which had moved far away from its home, then they pick up thrown-out pig guts in the backyards (during the season when boars are flayed), sometimes they regale with carrion near stables or farms.

Having made a round of the neighborhood wolves come back and again cover approximately the same routes several times. Therefore, it is important to trace once the place where wolves hunt or to find the day's beds so that one could reckon on meeting them there in 5 to 8 days.

After that early ski march Kuzmich understood everything what had happened recently in the neighborhood.

He visited farmsteads once more, called on nearly every hunter and instructed everybody to be ready for hunting in 4 days.

The old man advised people not to lounge about in the forest with no need so as the beasts would not be frightened, said he would show up again very soon and made for his home.

***

At home Kuzmich had a good sleep first of all, so as to be fit. The next day he got down to prepare for hunting. He had to make a string with small bits of bright red cloth attached to it (winter round-up on wolves is impossible without small flags). It should be mentioned that wolves react to red flags in a very peculiar way. These daring and cunning beasts, which steal sheep before shepherds' very eyes, fearlessly get into a sheep barn or kill a mighty bull in the field, don't dare to cross a line marked by an ordinary string with bits of red cloth fastened to it. That is why the hunters, having determined the place where wolves lie in hiding, cautiously encircle this area with small flags — as they say, they make a battue for wolves.

Such areas may reach 3 — 4 kilometers in diameter. So, having stretched out the string, the hunters usually remove the flags in one place, making the so-called "window", where a firing line is arranged. There may be several such "windows".

Beaters raise wolves from their bed place and the beasts, not daring to approach the strained string with flags, rush into free "windows" where they are caught by the hunters' fire.

Such hunting seems very simple at first sight. In reality it is very complicated. Wolves, when they have been closed round, often use cunning, behave in the way nobody expects them to — one can only be amazed at their discretion and sharpness of wit.

Anyway, the main thing for a hunter here is to close round the beats in proper time, not to allow them to leave the circle ahead of time.

Getting ready for the hunt, Kuzmich drew out several reels, which he had hidden under the roof of the barn last spring. Strings with flags were wound round these reels. Kuzmich unwound the skeins thoroughly, stretched them across the hut from one wall to another. Then he stoked his stove very hot so as the strings would get dry and become light. At the places where flags were loose on the sting the forester fixed them fast using strong brown thread. He replaced those flags, which had been worn out, torn and were faded because of time with new ones, having cut them from red cloth. In such a way he received several long strings with bright flame-colored flags.

Then Kuzmich wound dried and repaired strings with flags onto light wooden reels, having arranged a small loop on one end of each piece and a handy wooden fastener on the other. He made it so as not to lose much time while unwinding and fixing strings with flags... Well, for example, when one piece of a string ends with a loop, you can immediately pull through it a fastener of the next piece and go on throwing flags about the bushes — it is done quickly and conveniently.

Kuzmich also made several small fork reels using birch bear-spears and wound shorter strings on them. It was for the case when wolves might break some segment of battue and it would be necessary to repair it immediately.

Then the old man cleaned his twelve-caliber cock-gun, thoroughly wiped it with a clean sheet of paper, took it to the inner porch, hung it on the nail to drive out the smell of metal and timber. Then he rubbed it on the outside with alder rind.

Very thoroughly the old man filled cartridges. He knew very well that a wolf is tenacious. As hunters say, it is strong for a wound. Sometimes even heavily wounded beasts cover great distances and when it is wounded in the evening, you may altogether consider that you lost the beast — it will escape. It is important that detonating caps of cartridges be dry, the chart be strengthened with dry powder. Because, God forbid,

in case of a misfire, it can well be that there will be no chance to make another shot.

Everybody knew that the old forester was a good judge of this. Carefully, without any hurry, he examined once again the reserves of cartridges filled with large buckshot. He recharged some of them. He also filled new ones with smokeless powder, which somebody had recently brought him from the town. At that time it was extremely difficult to get such powder and Kuzmich usually used the powder producing smoke known as black powder, but it was bad for the kind of hunting planned by the old man. Then Kuzmich inserted cartridges into all cells of self-made leather fowling bag and hung it onto a wooden bough under the ceiling. The hook had been made just for this purpose. Thus, all the main things for hunting were prepared.

The next day Kuzmich again decided to call on neighboring villages — he thought somebody's domestic animal might perish. Some bait would not be out of place during such hunting.

One may say he was lucky. While calving a cow died at the collective farm and, though its meat at that time could be used for food, the chairman, understanding the importance of the future hunting, let the old man have it. The team-leader allotted a cart for Kuzmich and assigned two farmers to help him.

The carcass should be taken to the forest, to the place where, by the old man's opinion, wolves were to appear some day soon. And if usually they might come here for a day or two, substantial reserve of carrion could keep them for a long time. That played into the hunters' hands. There was time to think how and where a battue should be made.

It has been already the fourth day since the beasts left our parts where they attacked domestic animals and had rest. On his way to the forest Kuzmich, together with farmers, called on his home, loaded sledges with all the things necessary for hunting: reels with flags, the fowling-piece and cartridges, several self-made wooden rattles and, of course, his light self-made skis.

Snow has noticeably settled, became denser compared with the beginning of winter, as if someone had rammed it. The horse almost didn't break through the flat surface covered with crust. The sledge moved easily, the iron-padded skid squeaked.

Soon the field ended. The winding road ran through the underbrush then dove into thick brushwood. From time to time it got thin then changed into a wall of tall and very high conifer trees – unbounded mixed forest with bare borders began and sometimes, on the contrary, – it was with thick impassable underbrush.

Here are the parts where the wolf pack used to play about and rest, the parts where it was necessary to start preparation for the hunting, which promised to be quite interesting.

The men dropped the carcass on a vast clearing, since when playing around, wolves prefer open space rather than thick brushwood or a dense forest. Wolves feel calm in the open space. They approach bait more willingly and boldly, stay longer in such parts. At the same time, after they ate their fill, wolves become less cautious. Then, having rolled themselves into balls, they sleep soundly somewhere in the backwoods, relying on a watch wolf. The satisfied watch beast itself becomes less attentive and the brood on the whole is not willing to leave the place of lying even if they feel danger.

There were no wolf tracks at the place they had dropped the carcass, but the beasts of prey could be expected any day soon.

On their way back, the farmers took Kuzmich to our farmstead. My dad was not considered to be an inveterate hunter. He didn't even have a fowling-piece of his own, but when necessity arose he usually borrowed one in the neighboring farmstead where a large family of our distant relatives lived and their son had been going in for hunting since his childhood. In such cases he used to let my dad have his gun for one or several days. In other words, when it was necessary dad took part in hunting and treated it reasonably, like any other farmstead business.

But the old man stopped at us not because my dad took part in hunting before. Kuzmich knew my dad very well. Kuzmich was a friend of my dad's father, my grandfather Andrew (now the deceased). It was more convenient to get from our farmstead to the place where the bait had been left and there was always a room for Kuzmich in our hut. Though it was rather small, my parents used to say "Come on! Welcome to our place, there is enough room for everybody."

In the evening we had dinner together with our guest and he told us amazing and fabulous stories of his life. The talk mainly concerned wild animals and birds, the life of old trees and he explained to us how much an ordinary, unnoticeable stump could tell a man if it was scrutinized thoroughly.

In a friendly manner all ate the so-called "comy" — crushed boiled potatoes, enriched with fat cracklings, fried with finely-cut onions; with pleasure we crunched small salted cucumbers covered with tiny pimples, served by my mother.

Meanwhile, my brother climbed out from the table and examined the old man's fowling-piece with keen interest, carefully, with fingers shaking from strain; he touched the butt and the barrels, not knowing of what he is afraid more — of the gun or of whether he would be scolded. Seeing his excitement, Kuzmich allowed him to take the gun into his hands and brother carefully took it and held it to his shoulder indecisively. It seemed there would be no end to this excitement and joy. You don't say so! A real hunter's gun is in his hands. Which of the poor peasant boys could brag about that!

The only thing the old man didn't allow was pointing it at people and, moreover, to aim at them. Though he was sure that the gun was not loaded, the unwritten hunters' law demanded precaution. Everything may happen in this life — one may forget something or somebody may find somewhere a cartridge and load the gun... in short, even an unloaded gun may fire once a year. In general, it is not good to aim at a man — there is something cruel and disgusting in it...

And now, after many years, while thinking of that sometimes, I cannot, but stress once again the importance and wisdom of forester's words, so simple and clear to everybody, so ordinary as if they are not distinguished in anything, though, at the same time... Perhaps, they have even saved my life, too, those simple words of warning when you've got a gun in your hands.

...When I became a grown-up youth, having graduated from the biological faculty of the University and working over the Ph.D. thesis on the ecology of birds, I had the permit for selective shooting of them in the Nalibokskaya Virgin Forest. There I had an accident. Once I went to the forest with two friends of mine, also

graduates of the University, only from another faculty — the chemical one. After the fourth academic year we were at the annual military training camp together and made friends there.

We started from the city on a day-off, just to spend our time out of town and at the same time, to gather some material for our work. As they say, the benefit was double. I wanted to please my friends in some way. The places there are very beautiful. They impressed me yet when I had my summer practice after the third year in the University. So, I wanted to show my comrades those beautiful, indescribable woodland sceneries of the native land. It was just at the place where unbounded expanses of Nalibokskaya forests are pierced by a thin blue ribbon of the clear forest river Isloch. When we were riding in the bus along the highway Minsk — Volozhyn. After the stop in the village of Pershai, the bus having covered 5 to 6 kilometers more, stopped again near the small village of Dovbeny. If you turn left there, taking narrow unused and untrodden roads, you will find yourself in virgin forests after about a twelve-kilometer walk. You can hardly meet a single man there in the radius of ten kilometers. Few such places remained on our land and it's so good and pleasant to visit them.

If you happen to meet there anybody, you won't be embarrassed, though you came here to be far away from people. On the contrary, you will be glad, since people in those tiny villages are also extraordinary.

Wherever I was later, whatever places I visited, I never met such modest, kind and sincere people either in my country or abroad. So, when you sometimes meet a man in those places after a long wonder about the forest, you will always feel this sincerity. People will always take notice of you here, share with you everything they have, invite you to the hut, ask you where you are going. If you have any need, they will help you by all means.

During the period of student practice, when I managed to escape to Minsk for a day and then, on my way back, reached Dovbeny by bus and walked further on foot, to our permanent post, I was always given a lift by the first passing car or a cart.

Once, in the cabin of a passing empty timber lorry (you can hardly sit anywhere else, but in the cabin) there were five of us with the driver altogether. Today I am even surprised how I could shut the door behind me, since I was the last one to crawl into the lorry. We sat one upon the other, bent and compressed as it was only possible. We could scarcely squeeze into, but everyone thought that it was convenient and all were satisfied.

There we were in the virgin forest with its own laws and it is known that the more tough living conditions are, the better a man himself can be seen, the stronger all his traits of character are revealed, particularly such as humaneness and kindness. I think that the amazing and rich nature of Nalibokskaya area has transferred to local residents its beauty and wealth.

My friends-chemists also liked these places. We bathed very long in the little Islach where it was deeper a bit, usually in backwaters. In other places it was no deeper than to our knees. The banks were low, slightly steep from one side and gradual, sloping, with soft yellow sand from the opposite. The three of us were playing soccer on the bank, bathed in the sun. In the evening we admired a row of woodcocks tardy for that time.

Since I mentioned woodcocks, I'd like to deviate from the topic and relate about them.

These mysterious forest birds have started to perform their spring courtship rituals. They flew one after the other, couple after couple, so beautifully and successfully fitting the environment that our unity with nature seemed to be even stronger...

I failed to understand why their mating started now, at the end of June, when nestlings had been hatched already. Perhaps it was a repeated one, another mating? Sometimes it happens when the first hatches are early ones and the young begin to live independently very quickly.

But it is a great desire to tell more in detail about the amazing forest weevil whom you are always glad to meet. Its spring courtship ritual or, as hunters and specialists call it, "dragging" — is, perhaps, the most tender and poetical moment in the whole rich and diverse life of the Belarussian nature.

Woodcock is a special bird. This is the only representative of the large family of sandpipers, which lives in the forest. The rest

of its relatives mostly inhabit swamps and at times — steppes. Woodcock is a small bird, not bigger than a pigeon, sometimes even smaller, but it has a nose that none of the forest inhabitants have — about five times longer than its head. But what a good instrument for the search of worms and grubs it is! With the help of it the bird can get food at great depth of the forest ground. Woodcock has special small sensitive prominences at the end of its beak; with their help the bird can feel its prey even under the ground. In wild nature a woodcock seems to be very beautiful and graceful bird in spite of its long nose and weird eyes, which help the bird to see what is going on behind it. The bird is, undoubtedly, beautiful and taking into consideration that it is the only representative of all the sandpipers, which lives in the forest, is also unusual.

Normally a woodcock is of ochre-red color with some shade of grayish. The front part of its head is all grey. The back of the head and the upper part of the neck are colored in four black-greyish-brown or deep red stripes, the neck is whitish and most of the body is of light yellow-grey color. It looks as if the sandpiper put on a camouflage cloak. If it sits down on the grey grass covered with the last year leaves, no one will ever find it there, and, besides, the sandpiper prefers backwoods.

The woodcock leads a most mysterious life. In the daytime it hides in the thickets among the ferns and young aspens and alders. It stays there the whole day. Only when a fox or some other beast of prey appears, it will take off and find another hiding place; and no flying enemy can notice the woodcock among the gray grass, thickets and the ground where it sits motionlessly.

At night the woodcock is active. It runs quickly on the soft forest ground. When feeling something it puts down its long nose into the ground. Then it gets it out and examines what he has got — an earthworm. The sandpiper would throw it up, catch it deftly in the air with the very tip of the long beak, swallow it and run farther on. It would turn over a leaf or a piece of bark, without stopping, just like a gatherer of mushrooms does it with a stick, then it would touch a stalk, find a slug, swallow it and run forward again... Worms, various grubs, insects and other small fry, which are found in the upper layer of the ground, are the main food for

the woodcock. Sometimes the woodcock eats even young grass roots and it happens to visit the fields where it can find sprouts of rye or winter wheat.

The woodcock is a migrant bird; it comes back home very early when snow only begins to melt. At this time the bird keeps to the mixed forest mainly as it likes low aspen woods, and you can come across it near coppices and roads, small forest rivers, on broad glades and the places of former fires.

Its marriage play or spring courtship ritual takes place in the air. It begins in the evening at sunset... At the very moment the sun sets light shadows they, one by one, begin to rush by in their favorite places above the tops of the trees. These are male woodcocks, which have risen as if by a command and are flying now easily and gracefully — “drag” above the forest looking for female woodcocks.

“Tzvi-tzvi! Khur-khur... Tzvi-tzvi! Khur-khur...” you can hear these calls from different corners.

So it usually happens in early spring when first thawed patches and turbulent springs appear. Perhaps, that is the true explanation of the harmony and beauty of the woodcock's spring flight in the general picture of spring in our forest. When you recollect either spring in the forest or a woodcock's flight in mating season you are at once with the other one, as if the sequel of a fairy action of the first light and blossom.

But as we have already mentioned, June was in full blossoming, but that didn't discourage the sandpipers. They would fly and fly above the hollow of the century-old forest made by low trees and bushes over a small forest river. They would fly slowly with downcast heads looking closely and searching female woodcocks.

From time to time they would start fighting with one another, but those fights were not long. The rivals would fly apart in different directions. Some of them would stop flying for a moment as if hanging in midair, flapping their wings and circling above one place for some time. Then they would dive over the tops of the trees and hang in midair again.

Suddenly a light whistle was heard nearby. Something dark took off not high from the ground. One of the displaying

males immediately rushed down and in a moment the two shadows hid on the ground. One male woodcock was lucky already — a female woodcock gave a sign herself and called him. The displaying flights of woodcocks lasted till the very dark and even when it was impossible to make out the birds' silhouettes in the dark sky, rare appeals, which became even more expressive in the quiet of the night, could be heard from one side or another.

Even my friends, who were neither specialists in ecology nor ornithologists, were greatly impressed by the night flights of woodcocks in mating season. They exchanged their impressions energetically and questioned me about more details of life of these mysterious birds, which they had never seen before.

Meanwhile, we hurried to reach the ruins of Count Tyshkevich's castle before midnight. The castle was about 8 kilometers from our camp. I told the fellows that at night the ruins were visited by a ghost. The ghost climbed to the first floor and on a starry summer night one could see him well. Though my companions didn't believe my story, they decided to go there.

The castle is in the place where Islach becomes wider and full and it is situated on the high river bank in the vast area planted with age-old oak trees.

When I was a student we often visited the place during our practical training, not only in the daytime but also at night. It was an impressive two-story building with broad brick walls where the plaster crumbled out and here and there bricks crumbled out too, only the mortar was not damaged at all. It was hard and strong and appeared to keep forever. Up to the present time, nobody can find out the secret of this mortar. Its analogues made nowadays cannot be compared with it. I wonder how people of that time could do it when there were no modern building materials, paints and other chemical substances and equipment. One more fact: they lived in such a remote place where it was difficult to get and prepare great quantities of mortar at the building site, and the mortar had to be of the highest quality. Up to the present moment the castle stands there surprising and impressing us as if it had been built for that purpose in this remote place. Only one thing is known exactly — the composition of the mortar included hens'

eggs, which had been collected all round the neighborhood at the time of construction.

No, certainly the castle was built not for the descendants, not to surprise and impress them. It was in the very backwoods of the Nalibokskaya virgin forest, which was rich in wild animals. It was the public merrymaking ground for Count Tyshkevich and his suite. Magnificent hunts followed one another at that time. There were lots of wild animals then. After the hunts the Count and his suite would amuse themselves in luxurious chambers till late night. So this magnificent castle was built just for such entertainments, which lasted only a few days a year.

Time passed by, the castle was forgotten and even nowadays only a few people know about it. Mostly, perhaps, the residents of small villages in the neighborhood.

Gradually the roof and the rafters ruined, the whole ceiling ruined, too, and only the untouched walls with small windows and the ceiling of the first floor, which were more or less preserved, stood lonely on the formerly vast ground. The castle was overgrown with high grass. Here and there one could see the remainders of the once well-trimmed live fence, and three very large brick poles of the gate indicated the place where the main entrance had once been.

In the quiet of the night, in the moonlight, the castle impressed by its mystery and obscurity. We felt uncontrollable fear when we sometimes came there at night and hid in the bushes not far from the castle looking out in the hope to see the ghost.

That time, too, when the three of us — all young and strong fellows — were approaching the castle, we trembled with fear involuntarily. When suddenly a frightened night bird squealed loudly quite nearby on a forest path we froze in terror and only after some minutes we could breathe with relief.

None of us had any desire to come closer to the castle. After sitting on the border of the forest for about half an hour and staring at the silent walls, which visibly stood out in the quiet moonlight, we decided to go back. This time the ghost didn't make its apparition, and nobody wanted to wait any longer.

Only on the way to the camp I told my friends that the ghost, which made its apparition in the castle, was not fiction because

now and then it could be really seen. The farmers from the small village of Roudnya told me about an old man who lived alone not far from their village. Nobody knew how old he was, because all his relatives had died long ago, but the old man was still active though, they said, something was wrong with his mind. He kept aloof and lonely trying to avoid meeting the farmers and spent most of the time either staying at home or wandering about the forest picking mushrooms and berries or walking around without any purpose.

So I was told that the old man had once been the butler in the Count Tyshkevich's castle. He supervised the order, received guests and served expensive and tasty dishes at parties. His life was not bad at all at that time and he might have gone crazy when the Soviets came to power and he lost his titbit. When his memories prevented him from sleeping he would get up at midnight and go to the ruins of the old castle. He would make a round of the remainders of the once luxurious chambers silently, then go up to the first floor and for some time he would imagine that he was again walking in the palace serving the guests delicious dishes.

If somebody happened to be near the castle at this hour it looked as if there were real ghosts in the castle. If you tried to make it out from the distance you could see only some dark shadows moving in the castle and nobody dared to come closer at this hour; you could hardly meet a man here, and here you see... It's really terrifying!

Sometimes we managed to talk our girls into going and having a look at the ghost. We went there at midnight and on the way to the castle we told different terrible stories. We approached the castle watchfully not pretending to hide our fear so as to scare our girls even more.

At this time we, three young fellows, reached our shelter of branches, lay down on the fern bedding in our sleeping bags and we were asleep in no time.

We slept that way and woke up at about eight. It was not late for us, as we had come back only at 4 o'clock in the morning or maybe even later, but we couldn't help admiring the wonderful morning birds' singing, which was modulating in the air. Sitting

on a high fir-tree with its characteristic thin peep, a redbreast robin greets the morning.

“Phitz! Phju-phju-phju-phju... Phitz! Phju-phju-phju-phju...” repeats a chaffinch.

“Tzen-tzen-tzen-tzen-tzen,” like a thin spring sings a chiff-chaff from the thicket of the river bank.

And now a song-thrush began its melody and at once other thrushes joined the choir, and even a nightingale, who sings only at night, joined them in their morning song.

An oriole, which is usually reticent and silent, hiding in the thick top of a lime-tree, also gives its characteristic staccato sounds:

“Phitzju etzju-phitzju-etzju!”

Then it stops for a moment, listens and begins again.

“Phitzju-etzju! Phitzju-etzju!”

And a skylark sings its merry song in the clear morning air; somewhere in the backwoods the mumbling of the hoopoe can be heard: “Oup-oup-oup! Oup-oup-oup-oup-oup”...

And what a beauty around! The forest stands as if fascinated not stirring or moving a branch as if not wanting to interfere with this many-voiced choir. Singing can be heard from everywhere — from the sides, from the backwoods and from just above the shelter of branches where you sit. The whole army of forest birds twitters without a moment break and it seems that the forest itself, its green leaves and thin branches also sing with great inspiration and self-oblivion.

Large dewdrops are still hanging down from the soft grass as if bright silver beads, they are iridescent and shining.

Suddenly the forest opened in its full width, threw open that invisible door and appeared quite different from that of yesterday — even more gorgeous and kind, friendly and generous.

We admired the unique beauty of the scenery for some time, of its everlasting purity, then either went for a walk along the Islach bank, or went back to the shelter of branches, lay down on the fern bedding and listened to the songs of birds. At about 10 or 11 o'clock when the birds' choir became not so loud and the sun was high in the sky, we made a fire, boiled potatoes,

which we washed in the river water, and ate our simple meal with slices of bacon and green onion with great appetite.

Then we had a rest again for some hours and even had a nap, then swam in the river and sunbathed on the stretch, washed out by waves. Some hours later we began to pack our things, as we wanted to get to the highway before dark.

Our souls were so joyful and bright that the heart seemed to be ready to sing a merry song, it was such a good carefree period when we had just passed the exams and tests and completely forgotten about stuffy classrooms, our professors and their assistants. The time of independent work was somewhere in the future and we were masters of ourselves and nobody could order us what to do.

Such a beauty around! Live and be happy, take everything from life and if anybody reminded us about death we would consider him a madman. Nevertheless, it was quite close.

And it happened not because of anybody's fault or malicious intent. One of my friends, rummaging near the rucksacks, noticed my gun, which hasn't been disassembled yet and was lying among my things. It wasn't the first time that he examined it attentively, he had even assembled and disassembled it, put to the shoulder and aimed it at birds, and who knows why he did it again?

It must have been the boyish thirst for weapons — with strange curiosity he took the gun and suddenly asked me:

“May I shoot only once?”

At his age it wasn't good to spoil even one cartridge, but I suddenly remembered that there was a blank cartridge in my game-bag. It wasn't screwed tight and on the way a cardboard wad, which covered the top of the cartridge, displaced and slipped out. The shot fell out and there was only powder in it and inside the cartridge case there was only a felted wad that previously separated the shot from the powder. I had left the bag intending to load it later when I would fill cartridges next time. And right now my friend asked me to let him make a shot. Well, let it be.

“Shoot if you want it so much,” I said, “only take a blank cartridge, there is one in the game-bag.”

“An which one is blank?”

“You'll see it, as it is empty. You'll find it easily, there is a hole on its top. The others are full, that one is empty.”

He took the cartridge from the game-bag, carefully and skillfully sent it into the cartridge chamber and clicking the barrels, like a naughty boy, directed the gun at me at the level of my head.

I stood straight quite close to him and looked in his direction and could even see the chromium-plated holes of the barrels and the sight hypnotized me.

“Well, I'm shooting now,” said my friend light-heartedly.

I was quite a naughty and unrestrained boy in my childhood myself, but yet in matters concerning weapons or hunting, I formed a habit of being particularly careful and always remembered about the culture of hunting and tried to follow those inviolable and sacred rules under any circumstances.

“You may shoot, but raise the barrel up, hunters never aim at people and in general it is not wise.”

Without saying a word he raised the barrels a little bit higher than my head, stood still for a moment as if getting some particular satisfaction from all that, smiling, pulled the trigger and then even was slightly pushed back as a result of the gun recoil to his shoulder.

The shot seemed to me too strong and suspicious, not at all similar to the one when you fire a blank cartridge. Even an expressive swift whistle blew over my head.

Without thinking long, I came up to my rucksack, took my game-bag and... That unloaded cartridge was in its place.

“Listen, what have you fired with?”

“Why? I used the unloaded cartridge as you had said!”

“And what's this?” I stretched out the cartridge case for him.

He looked at me in surprise and, evidently seeing misunderstanding and confusion on my face, shrugged his shoulders silently.

And then I understood everything, sank onto the ground, as if shot, sat down embracing my head with my hands.

Leaving for the dense forest where you can meet either a wolf or a bear, out of caution, just in case, I took a few cartridges

loaded with Mayer bullets. Hunters know perfectly well what type of bullet it is.

Really, hunting is not a fun but firing, though sporting, they do not play with weapons. Safety, while using it, should always be maintained. Any carelessness, any seemingly minor mistake is not allowed when you have to deal with weapons. Everything is important in this case, everything is the main thing without exception. With deep gratitude I remember now the words of the old forester, Yokha-Makha, that a fowling-piece is not supposed for aiming at a man, since, even unloaded, it fires once a year.

And, perhaps, also those attitudes to hunting business, which were inculcated during the hours of lectures and practice on hunting in Belovezha virgin forest by a wonderful man and teacher, Vladimir Sergeevich Romanov, warded trouble off in this particular accident.

I can't but remember this man who, when I was a youth already, just like Kuzmich long ago in my childhood, gave me much for understanding of life; it seems to me something was common in them. Perhaps, their love of nature, their sincere attitude towards man.

Just like Kuzmich, Vladimir Sergeevich always tried to share his knowledge and experience with those who were by his side: no matter whether they were his work colleagues at the Ministry or us, students, who came right to his office for a lecture, or foresters and workers at those places where he began his post-war working life.

We first met with Vladimir Sergeevich when I was a 5th-year student of the University, when the Dean of the Biological Faculty invited him to read the course on hunting for the group of students whose specialization was nature protection. As it was mentioned above, he read us lectures not in the University lecture hall, but in his working study, (at that time he worked as the Deputy Minister of the Republican Forestry) and this very circumstance attached particular importance to our classes and all of us took them extremely conscientiously.

He had much to tell us about. For long years Vladimir Sergeevich had been working as the Director of the Belovezha virgin forest and this influenced his behavior greatly. He was

restrained and serious, rather than strict, but good natured and solicitous at the same time. His lectures did not represent some formal collection of information, which the program required, they were delivered in the form of a natural discussion. At such moments we received that precious knowledge, which had been derived from the very life itself.

Vladimir Sergeevich lacked one leg. He never told us how that had happened and we did not dare to touch upon that subject ourselves. He used a well made artificial leg and only when walking he threw it forward quite noticeably and it became clear that the leg was not his own one. He also used a large massive cane, made of pieces of dropped horns of hoofed animals, even the upper handle of the cane had been well sorted out from a small fork of their appendix.

But we were especially lucky to learn the most valuable and useful things for our future live when he completed reading the program of the course and we had to cover the so-called practical lessons on the subject in a real hunting farm.

Then we were taken to Belovezha virgin forest for several days. They lodged us in the room of local forestry department. We immediately made friends with local workers, experts in hunting and foresters, scientific researchers and huntsmen, ordinary workers of the farm and machine operators — all those who had relation to hunting business in that region.

Talking to them, we learned in detail what an interesting and many-sided person Vladimir Sergeevich Romanov was. Here his best human qualities were revealed to us.

The first thing that surprised us was his respect toward man. We did not feel imperious notes on the part of Vladimir Sergeevich. He did not separate himself from us, his former and present subordinates, though his authority was very high and unquestionable. Naturally, when you come back to the places well known to you a great deal of impressions and recollections affect you. And no wonder that immediately after we arrived into the forest, everybody who knew and even those who did not know Vladimir Sergeevich before, but heard about him, rushed to meet the dear guest. Rather a large company has gathered

together and the forest kitchen was at work already, preparing different hunting viands.

Everyone, somewhat inadvertently, forgot about us, students, but not Vladimir Sergeevich. When he was invited to the table, he thanked and reminded that his students stayed in the room of the inn stressing the word "his" in some special and expressive manner, as if he wanted to underline that we should not be separated from him. And then he even did not ask but rather ordered to show respect to us and right after that have been served to him appeared on our table. While dining, he was listening to those present, who told about their successes, troubles and hopes, shared with him their plans and problems. Romanov tried to help in any possible way: with a good piece of advice, an apt example or real help.

Meanwhile, we also feasted at the table with pleasure, since a student didn't always have a chance to have a nice and delicious meal.

Then some of us were relaxing lying on newly made beds after a long journey, others were sitting and admiring nature and some were breathing fresh air with delight.

One-story wooden house, which was both the forestry office and the inn at the same time, served us a shelter. For about an hour and a half I had been strolling about the forest, I was more attracted by the spring fragrance of the virgin forest. I was over three hundred kilometer away from Minsk. Spring comes here, probably, a fortnight earlier, violating all phenological terms: earlier return of birds from the south, appearance of leaves on birch trees and first nests of birds.

Gradually it got dark in the forest. I hurried back so as not to get lost. Hedgehogs got under my feet; it might be the special period of their activity. There were so many of them that I made up my mind to catch several to entertain my course mates in the morning. I caught two small horny balls, then one more, and brought them in our sleeping-room. Then I also went to bed and soon fell asleep.

We were woken up early in the morning as the hedgehogs became animated. They were sniffing strongly and stamped loudly their short strong feet on the floor.

Everybody felt like sleeping very much, but we wondered what was happening in the room. The desire to sleep conquered in the long run and awakened travelers, paying no attention to sniffing and tramping, wrapped themselves up more comfortably and pulled blankets over their heads being lazy to look what was going around.

But, the hedgehogs went on tramping and sniffing. I also felt languor still, but took an interest from under the blanket.

The oldest one from our company, Beard (his nickname) — Anatoly Kovalev — lowered his beard under the bed and started to frighten a hedgehog loudly:

“Foo-foo!”

Or:

“Froo-froo!”

I heard a hedgehog reply from under the bed:

“Foor! Foor! Top-top-top-top!”

It looked as if the animal was teasing him.

Impossible to sleep! No rest at all, but nobody had a slightest desire to leave the bed so as to drive the willful creature away. He, Anatoly, again wrapped himself up over his head trying not to pay attention to anything. Though his beard sticks out a bit, it was too big, and Anatoly rakes it up with his hand.

I was telling all this in detail to my companions on our way back to the village of Dovbeny and I noticed with pleasure how the impression of that unpleasant event was vanishing gradually.

There is hardly a man who had not heard from various sources about the Belovezha virgin forest, who had not listened to the songs devoted to it, who had not read exciting adventure stories about the life of its inhabitants. But one thing is to hear about something and quite another — to see it with your own eyes.

So, in these wild virgin forests, Vladimir Sergeevich happened to introduce proper order in post-war years, to fight against thieves, to win prestige of a leader and of a man.

At that time, much timber was being stolen. If anybody took for himself, for his building needs, there was no problem about that, but when the forest was cut barbarously, when its best reserves were wiped out and sold for profit, then Vladimir Sergeevich was not going to give up. At that time there appeared

a whole gang of criminals who used to steal trees at night, processed them at their underground sawmill and flogged timber for triple price, as they said, stripping the last skin off those who were in a bade need of it.

For a long time Valdimir Sergeevich failed to trace them. The gang was extremely cunning and experienced, they knew well both the roads and secret passages. Moreover, country folk of virgin forest farmsteads dreaded them.

But finally Romanov somehow managed to find their well camouflaged sawmill and dared to undertake an extreme measure — poured gasoline over it and burnt it to ashes.

Several days later there was a meeting. His car was stopped on a remote forest road. He got out and looked around — five men armed with rifles, two bristling dogs with them, the people were wild-looking, unshaved, angry.

“Well, you came here to introduce your orders, didn't you?” a broad square figure in quilted tarpaulin jacket hung out forward. “Then listen: either you'll leave us alone, it is our forest, we are the masters and we'll do whatever we like, or we'll do away with you pretty quickly!”

“Got it?” the square one bellowed at him with deliberate anger.

“Well, I got it” Romanov answered calmly, even, it seemed, too calmly, because that calmness immediately put “the masters of the forest” on their guard.

“So what's it gonna be?” they asked.

And he went on:

“Though you have not taken into consideration certain circumstances.”

“What circumstances do you mean?” somebody snarled, he was standing with the dogs far behind the others.

“I mean that not everybody can be intimidated and secondly before you met me here you should have taken interest in what I am, what I used to be and how I wield arms and it is done in the following way.”

Instantly, with one hand Romanov put his carbine from the shoulder into a combat position and fired twice from the level of his stomach.

The dogs remained lying at the place where they were sitting a moment ago.

“Altogether there are seven charges in my carbine, so, put down your guns!”

Stunned by what had happened, the thieves obeyed to his order in embarrassment.

Then Romanov, taking his carbine into the left hand, picked up thrown guns from the ground with his right hand and smashed them against a tree one by one before their very eyes.

“And I advise you not to meet me again” he concluded harshly, got into his car and drove away.

So, that's what Valdimir Sergeevich is like. He is still alive and quite recently worked in the Belarussian Technological Institute. And he taught me very much just as Kuzmich had taught me before and I always remember both Vladimir Sergeevich and Kuzmich at the same time.

Now let's get back to that distant farmstead where the old forester Kuzmich — Yokha-Makha — was spending the strained days of expectation in our family anticipating a wolf hunt.

That first night of his stay with us passed quickly, in interesting conversations. As usually, the father was sitting with reserve, smiled from time to time and again imparted serious expression, concentration on his face. We were sitting up very late that night and only when it was too dark the mother ordered:

“Well, it's time to go to bed! It's long past midnight. You'll hardly get up in the morning,” and she put the oil lamp off.

All fell asleep at once, as soon as everybody occupied gropingly the place assigned for him in the evening.

***

Everybody got up early. Obviously, the mother was the first and when the father having fed and watered the livestock and having stamped his feet in the inner porch, closed quickly the door to the hut behind him so as not to let the cold in, breakfast was ready. He and the forester took warm winter fur hats off their heads and having crossed themselves at the corner where the only icon in the hut was hanging wrapped into a clean embroidered towel, got down to the meal. We, the children, had

our breakfast always later, since there was no need for us to be in a hurry at this hour of the day. The father and Kuzmich ate quickly and immediately made for their business — the father went to the village, to the farmyard and the forester — to the woods.

It did not snow that night. Frost nipped the cheeks a little bit and Kuzmich breathed fresh air with pleasure, progressing forward leisurely.

There were lots and lots of tracks everywhere, new ones, as well as those, which remained from the last night.

In their search for food, wood inhabitants pass along many paths during the long winter night and their tracks stretch behind them.

Here a small predator ermine covered plenty of snow with drawings using its strong small paws and, in some places, with its long fluffy tail, as though it was a broom. It had spent here not a single hour, looking for mice and forest rats.

There partridges fed on the seeds of a barren, which sticks out from under the snow. It is hard to say how much they had eaten, but littered excessively. Now every beast of prey will understand they are nearby.

The forester moved several steps forward and... Well, of course, here they rose into the air in the whole flock with a peculiar fuss. They flew with ease and low, moved about one to two hundred steps and landed again among the hummocks.

And here there was a tiny trace, which could hardly be seen, as if somebody had dragged a thin lace along the snow, then the same lace stretched, like an even ribbon, at a distance of several steps and suddenly disappeared. It was a forest mouse, which got bored of sitting motionlessly in its winter house underground, came out for a minute walk and slipped back into a small and warm hole to avoid the danger of getting into sharp clutches.

The old forester was nearing the place where the bait had been left but he could not see tracks of wolves.

Clearings and coppices were densely covered with tracks of hares: more careful, round and broad, left by paws of white hare strongly trimmed with fur and with long and sweeping ones made by grey hare. The patterns of a white hare prevailed, grey

hares kept mainly close to the fields and small thickets by the dwelling of a man and only some species remains in vast forest tracts together with white hares.

Squirrels, which descended to the ground, also left traces here and there. Sometimes a lonely chain of marten's tracks — a small animal valuable for its beautiful fur — caught his eye and sometimes all this versatile constellation of chains with different sizes and shapes, left by a paw in one place, by wings or by a beak in another, was cut by the even and consistent track of a forest sly one — a vixen. It would not mind to profit by the owner of any of these patterns.

But, as before, the tracks of wolves did not catch the forester's eye. He was already close to the bait and by all that, Kuzmich felt that wolves had not appeared in the environs yet, but a guess is a guess and business is business. So he proceeded forward persistently.

Again there is an intricate web of hare's paths. Again there is an even track of a vixen and here boars had their winter party. So much soil was dug over by them! No doubt, it is not easy for boars to dig soil during the wintertime, but they do cope with it. It was seen clearly how they had been getting acorns and nuts from under the snow, even how they had been digging sappy roots out of the soil.

But, of course, the ant hill is a pitiful sight. Wild boars have not passed round it — they destroyed it getting tasty snack containing white ant larvae. It is hardly possible not to feel sorry for ants, they are very useful small insects, they guard the forest against almost all pests, but what is to be done? Needs must when the devil drives, boars have to live on something, too. Besides, hard working ants will restore their house. As soon as the first warmth comes — they will carry out restoration in a matter of days, and you will never recognize it, as if it had always been like that.

Nevertheless, the presence of boars has put Kuzmich on his guard. They are greedy for carrion, just as wolves.

So taking an all-round view and reasoning about everything what he had seen, the old forester approached the bait. He stopped and gazed at the snow attentively. There was nothing around, no tracks or other marks, which could be evidence of

wolves' recent presence here. The carcass, slightly covered with snow, was untouched as before.

Having walked round that place, the old man made his way back. After several steps he turned aside a bit and moved back from the forest taking a slightly different way to make sure whether wolves were present in the forest or not. He was walking slowly.

When he was going out to the border of the field, Kuzmich noticed a few roes in the forest. They stood at some distance keeping amidst a tall coniferous wood and looked at him alarmed.

Kuzmich loved those animals very much. He looked at them more attentively. There were five of them, a small herd, which these gracious and stately animals of our forests, a real decoration of our landscape, usually keep to in winter. Being chestnut, particularly on the neck and trunk, these animals are usually lighter in the lower part of their body. A large fair setting instead of the tail, which is almost absent and called by the hunters "the mirror", became totally white.

Small muzzles of the roes were sniffing the smell, turning towards it and back in succession. Beautiful small heads with long mobile ears and large trustful eyes were wonderfully supplemented with thin flexible necks and neat tall legs.

A roe lives on grass and young shoots of trees. It eats up clovers, pea pods, sedge and visits plantations of winter crops in spring and fall. During the period of oats ripening it eats up oats panicles willingly. In wintertime a roe gets fodder from under the snow shoveling it aside with hoofs. Chiefly it is bilberries, cowberries, heather, sprouts of young bushes.

People's attitude towards roes is solicitous since their number has considerably reduced of late. Two moments play the decisive role in roe's life — sufficiency of fodder and presence of enemies — beast of prey. A roe itself is practically helpless. It can only save itself by running away or by hiding in the thicket. But it is an unreliable protection from such swift and strong predators as a wolf and a lynx and usually there is no rescue. In wintertime, it falls through deep snow, cuts its legs against snow's rigid crust. Only man can help a roe in such times.

Kuzmich made for roes feed-up sites every winter, put there small haystacks and besoms made of dry tree branches, which he used to prepare in advance.

What will happen if wolves suddenly do not come and the planned hunting does not succeed and then, after some time, they show up here and slaughter the deer? Quick beasts of prey will overtake them on the snow without difficulty and it is not hard for wolves to deal with them.

Thinking in that way, he came out of the forest and now was sliding on the snow more swiftly so as to reach the hamlet earlier.

On the road to the hamlet he twice came across grey hares. One of them let him approach very close when the old man was passing the edge of a graveyard. The hare was spending its daytime resting by the precipice of a vast elongated pit washed out by summer waters. It was resting and only when it heard some gritting on the snow quite near, did it leap up fearfully, made a great jump into the air and headlong rushed through bushes along the field.

He came across another one nearly by the hamlet. Raised by somebody from its bed it was jumping across the field just crosswise the road, along which Kuzmich was coming back home and it was running right towards him. The hare did not notice the man, though. It was still in the distance from him.

The forester stopped. What will happen next? Hares distinguish motionless objects poorly. Everything witnessed that it had been raised from its bed somewhere far away and there was no longer chase after it.

Meanwhile, the distance between them had been shortening with every minute. Now, some twenty steps remained... Fifteen... And here the hare stopped. But neither backwards nor to the sides did it run. It sat down on rear paws and raised up its head very high, holding its front paws also raised high in the air like a ground squirrel in the steppe near its burrow. In such a pose it stood for several minutes, turned its head to the sides and lowered down on all the four paws. Then it raised its head and listened attentively to the surroundings.

The old man could hardly keep himself from laughing, but thought to himself: should you meet me like that another time,

I would have taught you a lesson! But now it is impossible, wolves may be put on alert.

Kuzmich clapped his palms — as if a slight shot awoke stiffened frozen air. Surprised, the hare darted off headlong from this place and dashed at random forward finding itself just a few steps from the forester, so that the latter, for the sake of a joke, even tried to kick it to its rear with his ski, but the hare drew its ears to its back very tightly and rushed away from the danger.

The old man slid down the last hill and drove right to the hut.

He could hardly put his skis off as, right on the threshold, the mother met him. My mother was sharp-tongued, or, perhaps, I exaggerate a bit; at least, as they say, she didn't seek her word in her pocket.

"Well? A hunter goes into the forest and a beast comes into the hut?" she said all of a sudden and both dissatisfaction and certain concern could be traced in her voice. "Here you are!" and she threw a hen with gnawed-off head under his feet. "A shashok appeared again, now it will strangle all hens. There is no salvation from it. It is worse than those wolves!"

Kuzmich began to feel ill at ease. She was right — there was quite a hunter in the hut and here it was: beasts were not only fearless, but strangled hens just under his nose. As if they decided to mock at him.

"Worse or not worse, but all the same, it is not very pleasant. Something should be done," the forester answered after embarrassing silence, "I will think it over now."

"Let the man enter the hut and have some meal. He has been on his feet all day long," interfered the father who had returned home already, "instead you fell upon him like that rooster upon a hen, peeping from the very threshold."

"Oh dear! And here is another one!" the mother wouldn't to calm down, 'and you dare call yourself a man! Soon bears will live in the shed, not only shashoks...'

After a snack Kuzmich and my father went to the shed to see what the matter was.

What is a shashok? — you may ask. It is a kind of a small wild beast. Polecat, black polecat — they call it differently in different regions of Belarus. This fact tells by itself that this wild animal is

widely spread on our territory and well known to a man. The correct biological name of it is black polecat or polecat. In our area it was call shashok for some reason.

Though polecat is an inhabitant of deciduous and mixed forests, it likes most clearings and charred tree trunks, bushes on river banks and shores of lake; in winter it almost exclusively lives close to man and occupies old littered corners of different household buildings. At such time polecat is capable to inflict considerable damage to man: it pounces upon hens, ducks and even geese, sometimes without interrupting hunting until it strangles all the poultry. Polecat eats out only marrow of the poultry. Besides, it chases after house rats, mice, catches small wild game, which reaches out for man's dwelling in winter.

In summertime shashok lives on mice and vole-mice, pounces upon young leverets, devours eggs and nestlings of wild game, which nestle on the ground. Mostly it conducts the night way of life, but sometimes hunts in daytime as well.

Polecat arranges its nest in a well-covered place — under a twisted stump of an old tree, in burrows, on the eaves of huts, under the floors of old buildings in abandoned corners, etc. Polecat's body is thin with an arch-like bend of its backbone.

So in that winter it appeared again at our place and we feared lest it should have strangled all our hens.

Meanwhile, Kuzmich and the father were untangling some "charms" in the yard. Having put my clothes on, I went out as well. They had already examined "the place of crime" and the forester now was telling the father how they usually fought this small wild animal.

"In the morning," the forester was telling, "until night tracks are not trampled by people and domestic animals you have to go round the buildings on the outskirts, to reveal the paths, along which the polecat walks; you have to place traps on them in the evening. At the same time, there is no need to provide special camouflage since a polecat is not very cautious, but is also a very arrogant beast of prey, which is confident in its force and dexterity. And that lets it down in such cases. Though it is worthwhile to put in some bait: bloody bits of meat with rotten eggs at the sides are best for this purpose."

Kuzmich was telling all this to my father with dignity and in detail.

“The only trouble is that I have no such traps with me, they are at home and it's a long way from here; moreover, wolves should be watched over. It is more important than a polecat,” meditated the old man.

Then he continued, “They hunt after polecat also with dogs, but this kind of hunting is rather difficult. First of all, polecat is exclusively enduring. Sometimes it seems mortally wounded, but it manages somehow to escape pursuit and survive. Besides, there are two individual glands at the polecat's tail; at the moment of danger the animal lets out from them substances with a very strong and bad smell and they, these substances, snatch from a dog any vigor and desire to follow the track. So, you may think for yourself what to do in such situation. Perhaps, making a kind of a trap would be the best way-out.”

They did as he said. A saw yelped in the evening right inside the hut, sawdust was scattered around, a plane rustled rhythmically. And soon a long wooden box was ready. It resembles a nestling box, but without a round window and longer, perhaps, three or five times. From one end the box was blocked up and at another the cover was constructed so ingenious that, if necessary, it could be raised and fixed in a suspended position. In the remote corner they placed bait — a piece of the hen strangled by the animal tied to a planed stick with a cord. The stick supported the cover and held it in such a position that the entrance into the box was open permanently.

“Now let's take it into the shed and then we'll go to bed! No need to make too much noise tonight,” Kuzmich said resolutely...

Next morning the father was the first to get up and having thrown a leather jacket upon his shoulders, he went to the shed. He listened attentively — and really something was moving inside the box.

First, they drove a polecat into a small birdcage, which my brother had made once. Everybody began to examine the scoundrel with interest. It was a pretty large animal about thirty or more centimeters long. It, as a detained thief, was rushing from side to side casting angry looks of small eyes.

There was no end to our fun and the mother was happy as a child:

“Well, now the hens will be safe and sound!”

The satisfied forester told a little bit more about the animal's life. From his story we learnt that in the old days some amateurs used polecat as a domestic animal. Taken from a burrow blind, polecats got easily used to man, became tame. They can be kept at home instead of cats. At the same time, polecats cruelly annihilate not only mice, but also rats, which is not sometimes beyond cats' power.

Besides, Kuzmich told us that polecat is a valuable fur animal. A characteristic feature of polecats is that their hair is of two colorings, which differ sharply — a rather dark chestnut or nearly black one, from under which dense layers of bright yellow hair shine.

“One or two of them more, and you'll get at least a collar, if not a hat. Make a more spacious cage, let the children have fun,” the forester advised to the father.

Everyone was so preoccupied with the animal that they forgot about the meal and only Kuzmich, having eaten quickly a loaf of bread with fat, as before, instantly got his things ready and made for the forest again.

But the bait continued to lie untouched. Kuzmich was back very soon. He sat making, with my brother, a more spacious cage for the polecat, laughing together with everybody. Sometimes he became absolutely serious, disturbing thoughts about wolves might have been seizing him then and the forester began to worry again (in the thousandth time!): will they come at all?

Several days more passed. Even magpies got the habit of eating the carrion; it was good that wild boars failed to notice it and the wolves seemed to have disappeared.

Only on the eleventh day, walking along the familiar route again, Kuzmich saw a broad, even track of a wolf brood.

He drove a bit closer to the bait: that is right, wolves had been here and “made use” of a good half of it, so they were somewhere nearby.

Well, you have to keep your ears up. Every minute is precious now.

Kuzmich estimated long ago where they might be lying. That is why, losing no time for unnecessary search, he dashed to fetch flags and call people.

They agreed to meet together in the evening and before that Kuzmich chose three hunters to help him and losing no time returned to the forest. They took with them all cords with flags, coils, small reels, a tangle of packthread and a spare piece of red cloth just in case. They had to close round a rather considerable piece of forest track and if there was a shortage of cord, what would they do then? Some reserve might be handy.

Kuzmich was running on his hunter skis quicker than usually swinging his hands broadly. His companions, not expecting such agility on his part, were surprised with the old man and could hardly catch up with him. And he only looked back now and again, urged them on and even shouted:

“The wolves, brother, ain't gonna wait! If we are slow, we won't be able to close round in time, then we shall fail.”

In such a strained movement, now speeding up the already rapid run, now gradually slowing it down, the group of the hunters, headed by Kuzmich, approached the forest. As soon as they reached its edge, the old man stopped, ordered the hunters not to make unnecessary noise and meditated a little bit.

***

He had much to think over. They had to start things going. It's not so easy to close wolves round. Sometimes wolves may mislead the most experienced hunter. That is why, when hunting them, it is necessary to be very attentive.

Kuzmich remembered how, one day, he was chasing a mature wolf. Two or three times the beast of prey got off the road and came back again, then it ran to a high conifer bush, dashed back and having walked through a dense thicket some one hundred fifty steps more, lied down. Meanwhile, the forester lost its track. But having examined attentively the forest road from both sides, Kuzmich noticed all of a sudden the rush of the sly aside by the same conifer bush.

Man can never chance upon its last track at once and while he is following the former track along the road, a wolf will smell the danger and hide unnoticed. Before a man realizes what the matter is, the wolf is gone "with the wind".

Once four wolves entered the closed round — the leader and three young she-wolves. When they were encircled with flags and raised from their bed, it turned out there were five of them. Later on the hunters managed to find out with difficulty that at the time the circle was being enclosed, a middle-aged she-wolf entered the place of battue through an "unblocked" section, along the same track. Much guess work is needed here.

The old forester knew much about this business and he didn't particularly worry about himself, but the group, in any case, had to be divided into two and they had to pass the wolves round from both sides simultaneously. Anything could be expected from a less experienced hunter. He could even sometimes overlook wolf's jumping down and would not always adequately understand the intricacy of their tracks. But for this work Kuzmich had chosen the most experienced and reliable hunters hoping they would cope successfully with their task.

He advised to pay particular attention to which riding roads were on their way, since wolves often use them. And if there is a track by the side of such road, it is absolutely necessary to carefully examine whether the beasts had taken and crossed it. They often resort to this, making a long jump somewhere from behind a bush or a low fur-tree, which cover their tracks and they leap right onto the road. Then it would be hard to calculate how many tracks go inside the battue and how many — from out of it. And how can you understand then whether wolves are inside the battue or they have already left it. It is particularly difficult to reveal tracks of lonely wolves when they merge with a combined track; this can also disturb the work, misleading a hunter.

Most unexpected moments may take place in such an operation. That is why it is necessary to have an exact knowledge of the number of wolves in the area and places they keep to. Of course, particular attention should be paid to a mature she-wolf, which is the leader of the pack. The rest of the family usually

stays by her side, but it happens that several wolves walk aside, in particular this can be expected from young wolves. And young she-wolves may even abandon the family for a certain period together with an old wolf, though it happens on rare occasions; nevertheless, all this should be taken into consideration.

The main thing here is not to miss a single track and thoroughly calculate how many of them are in the area of the battue and how many are out of it. Because, having enclosed the circle after arranging the battue, only by this one can judge whether wolves had remained in the place of the battue. The presence of one spare entry track tells about it. For example, if four tracks lead inside the place of the battue and three come out of it, it means that wolves are in the place of the battue, but this is not so simple either.

Kuzmich also drew attention of his companions to the fact that during the battue they might even happen to see wolves. It would be very bad. Still they should try and pretend that people had not noticed them. Then wolves might not react to this. But if they suspected something, everything would be spoiled. The mature ones would not lead the pack to their lying place to the nearest forest, they would not lie down close to the bait, but lead the brood to distant thickets.

Having told quickly all this to his partners, the forester divided all of them into two groups — each consisting of two men. Kuzmich sent the two most experienced hunters to act independently and took one of them with him. They have also distributed among themselves the flags and supplies they had taken just in case.

First of all, they set the largest coil into operation. Kuzmich fixed it together with a special support on the back of his partner in such a way that, under the strain of the rope, the coiled would rotate easily, unwinding the cord. He showed the hunter the direction in which he had to move and sent him forward. Following him, he corrected his movement from time to time, fastened the cord with flags to the rods of bushes and tree branches. The second pair of hunters did the same. They started from the same place, having tied securely the front edges of cords

to the trunk of a birch tree, which served at the same time as a reliable reference point of the beginning of the battue.

It was the second half of winter. Any moment wolves would have to start their marriage rituals and after that it would not be possible to keep them in one place; during this period they are wandering around the forest all day long, changing places.

***

Winter days are short. At four o'clock it grows dark and there are still so many things to be done.

The old forester was walking with habitual hasty pace. Here with one hand and there with two he was fixing the cord on the brushwood smoothing out the flags at the same time, so that they could be seen better from the distance. Sometimes he even pushed the hunter who was walking slowly ahead. As for the old man, he managed to fix the flags, observe attentively the tracks and determine the direction of movement.

Gradually they deviated to the right and the line of flags was increasing, became longer.

Here, the first coil has run short of the cord. The man making the battue, who was going in advance, was so absorbed in his work, that he even didn't expect that. And when suddenly the end of the cord secured on the coil pulled him back, he fell down into the snow in surprise and jumped up perplexedly. Perhaps, he thought that it was a wolf, who "caressed" him on the back, even the reserved and serious Kuzmich could not help from laughing.

But there was no time for fun. The old man deftly caught the loop of the first cord, swiftly inserted the tip from another skein into it and having handed it over to his partner showed him again the direction and began unwinding the skein with flags further, spreading out flags over bushes at the height of 70 — 80 centimeters above the snow cover.

When this cord was also over, the forester stopped and let his partner rest. As for himself, he slid on his skis to one side, then to another, then vanished at all in the thicket for some twenty minutes. His companion even began to worry.

Meanwhile, the old man keenly listened to the sounds of the forest. He estimated that they should have covered more than half of the route, somewhere here the group coming from the opposite direction had to appear. It is forbidden to cry in such situation. He only instructed them to talk in a low voice as soon as they find themselves approximately in the middle of the enclosed circle, yet there were no voices heard.

What was happening? It seemed everything had been told in detail. Where could they deviate from the planned direction?

The old man returned to his partner. He waited there for several minutes, then made his way closer to the swamp overgrown with moss, where the second group could have lost its way because of low forest and lack of bushes necessary to fix the cord. He had run about a hundred meters when he got out on a clearing of low bushes he saw the two hunters in the distance.

They deviated considerably to the right from the determined direction. Moreover, they were delayed on their way.

The old man ran swiftly towards them. "Why are you scratching here like cats in a bag? Hell, there is no rage left already, yokha-makha!" he murmured discontentedly. "Come on, give me the cord."

He grabbed the skein quickly with his rough fingers and went in the direction from where he had just come. Alas, the cord was soon over and about half of a hundred steps remained to the determined place. Here he didn't wait any longer till the latecomers catch up with him, but snatched the prepared reel out from his bosom and quickly spreading out flags over small bushes, enclosed that vast circle.

"Well now let's think together," he meditated on assembling everybody in a group. 'How many tracks have you counted on your stretch?'

"Three tracks led in and two out," the hunter with a big moustache answered. "I think we had been looking attentively and it seems that there are no any special wolf tricks on this stretch."

"Though we were late the work was done perfectly well," his partner added.

“We'll see,” the experienced old forester answered. “Every fruit has its time. And now, please, keep silent for a moment.”

Once again he reflected upon something for a long time. He counted four lines of tracks on his stretch: two leading into the middle of the place of battue and two leading out. If the pair coming from the opposite direction was not mistaken five tracks were leading into the place of battue and four out of it. It meant that wolves had to be in the place of battue, but the other stretch had to be checked yet.

The old man uttered a new order and all the four moved along the other stretch of the circle. By all means, Kuzmich had to cover this bit of the route himself to be sure that his estimation was correct and only after that he could bring to an end the work he had begun.

Here and there on the route he adjusted flags, pulled the cord up at some places, though, frankly speaking he had no rebukes or reproaches to those who had arranged that line of battue. Nevertheless, looking at it captiously, there were some drawbacks — the circle was visibly distorted and the flags hung a little bit high, but he didn't want to stress it one more time, all the same there was no use from that and it wasn't worth spoiling hunters' mood.

All of them were on alert and moved swiftly. As if they were still a little bit afraid that Kuzmich might see some errors in their work, but he didn't say anything, he only now and again pulled the strained lace lower with his mitten and hurried forward.

At last they reached the birch-tree of their start. Some more efforts and the “companions” were nearby. Here the old man ordered playfully:

“Company, stop!”

He even became somewhat cheerful. Everything was really okay, the other group of men making battue had not been mistaken either. Now it was definitely known that wolves had not left the place of battue and sat somewhere in the depth of the forest. Almost half of the work was done.

He sent the other group to the village and, together with his friend, remained there till time allowed. It was necessary to round up the circle. Together with his partner they smoothed

side areas of the battue, tightened undesirable "sack", formed at the meeting place of the two groups. At some places they had to take flags off at all, transferring the line of the battue by about thirty meters or even more, squeezing extra broad circle. Much could depend in future on these seemingly minor circumstances, even the success of the hunting itself; that is why the forester did not spare time for these "trifles". He kept on correcting the line, which seemed adjusted already long ago.

In the evening there was not an inch of spare room in our hut. Hunters and other villagers and farmstead men of the strongest cohort came here to take part in the hunt.

All in all, about forty men were chosen, but the rest were not willing to go home. Those, who had to participate in the battue tomorrow, even experienced certain difficulty to come close to the table, where the plan was being drawn up and discussed.

On his way to the farmstead, when returning from the forest, Kuzmich already reckoned what variant of the battue would be the best to apply. At first he decided to carry it out in an exclusive circle, without breaking the chain of the battue on the line of shooting. He intended to choose four to five best marksmen and post them in the middle of the circle. He also planned to take one to two men with him to disturb wolves at the edges of the battue, forcing them to rush around constantly. Anxiously wondering within the battue, the beasts would gradually, one by one, "run into" the marksmen. And single accurate shots would not cause their excessive anxiety and would not urge them on any unexpected actions.

Everybody got advice as to what should be stocked up for tomorrow, what should be put on, where and when they should get together. And they agreed to get together at our homestead at daybreak.

Having agreed on everything, everybody went home.

That time the old man slept badly, he feel asleep for an hour only by the morning.

He was not very much in a hurry, because it was still very early; he put on his clothes and came out of the hut into the homestead. No doubt, he was interested in the whether, upon which much depended during the hunt. The frost was strong

and the old man knew that when it was daylight and the sun slightly warmed among small clouds, the frost would weaken and that would play into his hands. Because it is well known that a strong frost disturbs hunting — it is not so bad for those who will get inside the place of the battue, but try to stand motionless on the firing line and you'll get your hands numb with cold and will get frozen yourself. It was lightly snowing at night, it was still continuing a little; that also played into the hunters' hands. All previous tracks had been covered with snow and they would not impede the hunters any more, would not confuse them with mystique of ingenious patterns. If the beasts rushed anywhere, their brand-new "visiting card" would remain after them.

In the same unhurried way he returned into the hunt, checked again his hunting supplies, sat down on the broad wooden bench near the table and began waiting for the appointed time.

Mother also woke up and while Kuzmich was pacing in the yard, she managed to light the oven and was cooking breakfast.

In the morning people began to gather in the homestead. People of different age, warmly clothed in short sheepskin coats and quilted jackets; only a dozen of them carried guns, others were equipped with whatever they had. Six dogs of different colors and breed were also there led on short leads and chains.

Two harnessed horses stood nearby. And here the old Kuzmich appeared on the threshold. He greeted everyone in a loud voice, looked them over, checked the ammunition and harness, satisfactorily slapped the stallions on their cruppers. Then he again turned to the people, looked slyly at everybody with a squint eye and said:

"Well, the work will be a success with such dashing guys!"

Those present at once became cheerful, the breath of common smile and short remarks ran through the crowd.

"Well, let's go then!" said the old man.

The dry frosty snow favored the quick run and both skis and sledge lightly slid on the rammed thin crust of ice. Here the field began to alternate with coppices and first forest belt, like somebody's long tongues, cut into the broad expanses of fields.

As soon as they went deep into the forest the old man stopped the column and started "sorting" the people out,

assigning everyone his own mission. First of all he separated the marksmen and led them along the road to the right. The rest were ordered to stay in place and wait for the forester there doing nothing without him.

The most crucial moment was approaching. Carefully, not to frighten away the wolves, the old man was leading the hunters along the narrow forest paths to the place where he planned to arrange the shooting line. After they have turned again from the main road, they had to walk about one more kilometer. On a small clearing surrounded by dense fir-grove from every side the old Kuzmich gathered the hunters together and started giving the last instructions.

“You should stay motionless at your positions, constantly overlooking the radius of shooting. It will give the possibility to aim more correctly. Because, when beats start going it becomes completely difficult to shoot quickly and boldly, you can only wound the beast of prey.”

Besides, Kuzmich ordered that every marksman, having occupied the post assigned to him, had to camouflage himself noiselessly and trample down snow around him in good time so as to take more firm position and not break the silence during the battue with accidental crunch of snow. He advised to load their guns only after every marksman had finished with his camouflage and to leave the post (no matter how much time might pass) only by his order when he would sound “all clear” signal into the barrels of his fowling piece. It was allowed to shoot only forward and half an angle to the left and to the right.

“In no case should you shoot along the shooting line,” he stressed. “As well as at “alien” beasts, that is those, which are heading towards neighboring posts. Only if a beast succeeds in breaking through the shooting line unexpectedly, it is allowed to turn around and shoot after it.”

Having finished his instructions, the forester began arranging the shooting line.

The line turned out good. Every hunter standing on his position distinctly saw the marksmen on the neighboring ones, imagined the direction of the shooting line. They have done so, that the wings of spread-out flags by the extreme posts

ended at some forty steps from the marksmen. That is why everybody saw well the end of the cord with flags. The wind was blowing at the marksmen from the side of the battue, so wolves could not smell people.

Having finished arranging the shooting line, Kuzmich once again checked side areas of the battue and remained satisfied; then he went to the group of beaters.

This group rapidly moved forward as soon as the forester gave a sign. The beaters formed a long united chain, which completely blocked the circle of flags across. The line of battue turned out to be tight.

Sometimes it happens so that, feeling something wrong, a mature experienced predator stays for sometime somewhere, beaters pass by it and it gets the chance to run away.

The watch she-wolf seemed to feel something. As soon as people approached here and started arranging the shooting line, moving to the place from where they planned to begin rounding-up, the she-wolf watchfully and attentively listened to the sounds, but since people were far away from it, the she-wolf did not give any alarm signals.

It should be said that everything competes during hunting: experience, keenness of wit and quickness. The competition is not always fair and just. Sometimes the participants should not be immediately divided onto hunters and their victims, since very often a hunter may become the victim just like a wolf, but this represents the interest of such hunting.

Though not only this is interesting, not only this explains elevated mood during hunting.

Imagine a fine winter day. Light frost nips your ears slightly. Everything around is white. Snow surface is iridescent and sparkles under the rays of the winter sun. Trees are motionless, wrapped up, like the ground, into white snowy shawl. It seems that everything around had been created specially to please you, to open for you the fantastic beauty and unique freshness of winter.

Sometimes a hunter would stay in a quiet winter morning and listen to the muffles run of hares. The beagle goes easily, but without particular excitement, you may hear measured barking

on the same note. And you know that so far it is barking for the sake of propriety. But suddenly you hear a real, excited, furious barking. At once the hunter feels beating in his temples, the sound of the heart is booming, his hands strongly squeeze his double-barreled gun and he whispers with emotion:

“Had gone on the red!”

Is there a single hunter who doesn't recall again and again later on those thrilling moments?

The “red beast” is a relative collective name. It is analogical to old Slavonic word combinations: red fish, red spring, red girl. It means the best, the most beautiful, the very elite itself. Only three beasts had been granted the “honor” to be in this list: wolf, vixen and lynx. And to bag them is always the greatest desire of even the most experienced hunter. Today everyone standing at the posts was longing for his luck. Though responsibility was, too, as high as ever. In case you miss, the villagers will laugh you to scorn and Kuzmich will give you no quarter. But so far everything was quiet.

Meanwhile, the beaters were moving on. Here one dog gave tongue. As if in time, another one answered from the side. Here Kuzmich, with all his force, struck a stick against a tree trunk and cried out in a hoarse voice:

“Ho-ho-ho-ho-ho! Hopp-pa!”

As it had been agreed, other beaters also enlivened, made much noise. Hand-made rattles began cracking, heavy stakes started beating against the trees now and again. Some of the beaters took out ordinary metallic spoons from out of the bosom and began beating them one against the other.

Wolves rose to their paws from the habitual place. Making huge leaps, the mature she-wolf rushed to the side, young wolves followed it. The keen-witted leader brought up the pack, but all of a sudden the she-wolf stood still. Ominous tongues, as though aflame, swung on the bushes and the she-wolf could smell man. It rushed in the opposite direction, the pack followed it. Mighty long leaps again...

The voice of people became more and more expressive, the dogs were very close. Keeping together they would not survive. The pack scattered off and every wolf began searching the way for salvation.

Hopelessly wolves rushed to the left, to the right, backwards and the dogs were "at the tail end" already. The she-wolf was the first to have thrown itself onto the "clear line." The rest dashed in the same direction.

But, out of the blue people with awful "lethal thunder makers" stood up on their way. Wolves used to meet such creatures before and they were well aware how dangerous it was.

The first aimed shot rent the air. The wolves that ran out to the neighborhood post, following the she-wolf, were met by the hunters in proper time. The shots thundered in the frost air one after the other. Then suddenly they died down.

The hunters were rubbing their hands satisfactorily, not a single predator managed to cross the shooting line. All of them were killed. The beaters came out of the forest already. Kuzmich also showed up. Understanding that the work had been done, he took his gun off the shoulder and blew loudly into the barrels, which meant "all clear".

The marksmen were dragging killed wolves to one place. They were scattered all over the snow with their bared fangs.

Carriages had arrived. Carcasses were dragged to them to be loaded and taken to the village. Skins could have been taken off at the place, but they could not but show them to people so as everybody might see the success of hunters and, most important, be sure that their cattle would not be endangered by anyone.

But having felt the wolves' smell, horses became frightened, they whinnied watchfully and pranced. They had to be held back by the harness.

Now, when they tried to load the wolves on the sledges, Kuzmich suddenly realized that there were only five of them! But, according to his estimation, there were six wolves inside the battue. He could not have made a mistake!

Kuzmich passed along the shooting line carefully, a little bit further from the front edge, and made sure that not a single predator had really crossed it.

But not a single beast of prey was able to cross the battue line. It was impossible!

The old forester quickly examined the victims. Four completely developed young wolves and the mature old and fat she-wolf

were among them. But the mature male was absent. So, he had to check the battue sections.

All flags were in place, the line remained classically strained and untouched as before. Snow surface within the battue was densely trampled with tracks of people, dogs and wolves.

Then the forester began inspecting the place of the battue from the outside and as soon as he ran about a hundred and a half steps along it, he noticed that a sweeping track of very broad imprints of the mature wolf's paws led away from the battue. The old forester had seen much in his life, but after looking at it closely, he even squatted in surprise:

“Look, the mature one leapt over the flags, yokha-makha!”

He heard from other hunters that sometimes, when an old wolf failed to find another way out, it might even leap over the flags, but he had never seen such occasion himself.

“Well, well!” Kuzmich went on exclaiming in surprise. “Even here the wolf has outwitted us. Scoundrel! Well, wait awhile! We'll keep you in check.”

As for himself, he understood perfectly that then it would be almost impossible to get to that mature wolf. It had gone through fire and water.

Anyway one wolf will not inflict much damage. How much does it need? Wild game and animals will be enough and the main thing is that, after such a fright, it would hardly appear soon in the nearest neighborhood. Shortly speaking, so far farmers and villagers could breathe with relief.

So that great hunt ended in that way; everybody left the farmstead for his hut.

There were neither any argument nor envy during the sharing of the prey, the most important was that the wolves had been exterminated.

Kuzmich was taken home with honor as it befits the winner, in a carriage with the best stallion.

***

Spring was approaching. It became noticeably warmer at daytime, the sun was rising higher in the sky. Sparrows began

chirping boisterously around the homestead, tomtits whistled loudly in bare gardens.

The snow on the hillocks started to melt and at midday the first turbulent streamlets were making their way from under it. Day by day they grew in number, the streams merged and ran down from high hillocks.

If in the beginning people talked much about the hunt, later on, occupied with spring troubles, they recalled the past more and more rarely and then they seemed to have forgotten it completely, as much is forgotten from people's life as time passes.

Spring works were started in the fields: at first people took organic manure out and spread it, then prepared the soil for sowing; after that plowmen went out into the fields. Farmers began sowing spring crops, potatoes, beetroots and other vegetables.

Soon everything around sprang up profusely and impetuously. The air was filled with the fragrance of fresh vegetation and multitude of flowers. The whole multicolored interlacing made man's heart happy.

Meanwhile, days were passing by. Fine June days were outdoors already. The time when the sun, from morning till night, caresses the earth with its rays and grasshoppers boomingly chirp in the meadows. The rains were warm and short.

***

The summer was just in the period when days became so long, that once the sun hid behind the horizon, it soon again peeped out at the eastern dome of the sky. So, the night even had no time to cast the film of cool fog onto the ground when the dawn dispersed it, laying it on the ground with large drops of silver dew.

It was just the time when many berries appear in the forest. Red-cheeked strawberries, black bilberries with a slight foggy bloom attracted both people and wild inhabitants of the forest. Even occasional beasts of prey, such as weasel, stoat, marten, which feed on animal food at other times, at that period regaled

themselves satisfactorily with the gifts of the forest. Raccoons and badgers were spending whole days on the berry fields.

Brown bear ate berries with delight in dense raspberry canes. With the help of huge clumsy paws it grabbed them from the branches together with leaves and put them into his mouth, then slowly sucked swallowing the sap. That is why other wild animals, even when they wanted to regale themselves with sweet raspberries, would not dare to risk and appear in those places and were satisfied with the berries, which grew on the ground or tried to savor raspberries from the remote bushes.

It seemed that rains, as if by chance, became more frequent during several days. They fell just on the time when rye, having let the young ear out, was covered with light earrings.

And at this time the forest mushrooms come out. They are boletuses, chanterelles, orange cup boletuses, brown cap boletuses and field mushrooms. They grow as if on yeast.

When first mushrooms appeared my father, no matter how busy he was, still managed to find time to gather them. It seemed even that he liked to gather them more than to eat. But at the time when there was not very much food, a basket of "vegetable meat" was desirable for the family.

During this period mushrooms keep growing not very long and actually in a week and a half they disappear as suddenly as they had begun springing up. As soon as rye forms ears, mushrooms immediately disappear in the forest and again they will spring up only close to Fall, making mushroomers happy for a longer period. Some of the mushrooms grow until late September, others, for example, honey fungus, may bring some happiness with the richest yields even in November and such as saffron milk caps and brown cap boletuses last until the first frosts in fact, though at this time they are not many in the bare forest. But so far it is as if the first airborne force is being baled out and coincides with the period when rye ears are formed, that is why these mushrooms are called cereal mushrooms. No matter what it might be — chanterelle, brown cap boletus or even boletus itself — all the same, they are called similarly — a cereal mushroom.

Father knew well secret mushroom places. And mushrooms are like people — they hide. Places rich with boletuses and saffron milk caps are not known to everybody and they are located in the most secret corners of the century-old forest.

Rambling about these places known only to him, father once got into the very depth and suddenly came across a wolves' lair. It was located in the place, which was particularly remote and secret — in the virgin forest. The place was densely overgrown with low and dense oak-wood with fleshy dense shoots of fresh plantain, which impetuously had spread out broad foliage. The lair was arranged in a spacious pit under a reversed stump. From the sides the strip of the dense oak-wood, with the lair in the middle, was surrounded by two deep narrow gullies overgrown with thorny impassable brushwood of dog rose, which interwove with high forest stinging nettle. Who could work his way here even if he accidentally finds himself in this secret forest depth?

A tiny forest river was running not far from the den. It should be mentioned that no matter what place a she-wolf might choose for the moment of whelping, some reservoir must necessarily be nearby, be it a lake, a pond, a well or even simply a watery squelching swamp. It happens that hunters even take advantage of this in their search for wolf dens. Beasts often visit a watering place and pave visibly trampled-down paths towards its banks.

But he was not able to notice such paths there. Everything witnessed that parent wolves were experienced ones and camouflaged their location very successfully. Only near the very den on the wet bare ground, it was possible to make out imprints of their paws. Particularly big ones that belonged to an old wolf stood out noticeably and there was no doubt that it was the same mature wolf, because it would hardly have let another one in the area of its robbery. But it remained a mystery where its female friend had come from.

The general picture of camouflage was to some extent upset by a strong smell that was felt a few dozens of steps from the den. Sloppy beasts of prey gave out their secret place by that, though a man could not always guess what the matter was. He

would sooner think that he had accidentally stumbled on some rotten stuff and leave the place as soon as possible.

Father, too, nearly passed it by, but it was the trait of his character that while collecting mushrooms, he would go too far in the very heart of the forest where he examined every small ditch and every narrow gully. It always permitted him, even when others returned with empty baskets, to collect enough saffron milk caps and boletuses. The strong smell of the rotten stuff made him keep his eyes open.

Father determined at once that it was just a wolf den, not a fox's one, since very often they resembled each other very much, as young cubs of a vixen and a wolf are very much alike. Extra large tracks of the dens hosts testified to that best of all; moreover, father was able, almost unmistakably, to distinguish wolf cubs from fox cubs.

Their skin had a low and rough scalp with dark-grey beards of hair and much lighter fuzz. A long black strip stood out in beauty along the backbone. Tiny ones, they aroused pity and sympathy. Covered with fade yellow scalp small muzzles of wolf cubs trembled intermittently. Very small, pointed and completely black ears swung as if resilient pendulums, very often becoming springy. It seemed that nature itself had provided them with visible white spots on the breast as if for fun. Their abdomens and, particularly, hind paws were almost bare yet, though in certain places hair began to appear already and they were low and smooth, as if pressed down to the skin. Nobody could tell why, but their tails were well formed already, like with adult wolves, being also dark grey, almost black.

On the contrary, scalps of fox cubs are always soft and tender with long and sparse beards at the ends. Their abdomens, paws and breasts are well covered with fuzz, heads are covered with rather long reddish hair and ears of fox cubs are much bigger and differ sharply by their coloring from the sides — from the outer part they are covered with thick and dense black hair and in the middle — with completely light ones. The tail of fox cubs is also noticeably different — wedge-shaped, long and with a white end.

Looking at such quite small young animals, it is hard to believe that in some time they will grow into very strong beasts of prey and become a dreadful threat for man. So it was necessary to urgently undertake measures to prevent that, no matter what plaintive feelings they might arouse. But first of all, it was vitally important to neutralize adult wolves as soon as possible, because within one or two weeks, the whole pack, procuring food for voracious brood, will cause much trouble to farmers' households.

When wolves start teaching their cubs the methods of prey hunt, there will bring about even greater damage. Mature wolves dart about the area without stopping, looking for young animals everywhere. Most often lambs, calves, pigs, geese and hens become victims of wolves. Wolf cubs tear the prey, which had been brought, snarling angrily at one another, and their parents look at this from the distance.

But until wolf cubs still remained helpless, a man could take them. Contrary to the opinions, which are often expressed, wolves do not show aggressiveness toward man near their den and never attack him. They even do not try to "liberate" wolf cubs from a hunter, but if a man visited the den and did not take cubs, wolves, as soon as he is gone, would at once take them to another place. God knows why, but wolves are particularly afraid of a man staying near the den.

Though, fortunately, wolves seemed not to have noticed him since they were somewhere in search of prey. He quickly left the place, because his plan of catching adult wolves near their den was being matured.

He quickly returned home, left the collected mushrooms and, without saying a word, ran to his neighbor Kastus. Just a few days ago father heard that Kastus had gone to the town and obtained there several large framed traps.

In the afternoon father and Kastus came to our hut. They brought three large iron traps, put them into a half-cut metallic barrel, filled it up with water and threw fresh twigs over it. Having fitted the barrel on the stones of the summer bonfire where mother prepared food for piglets, father and Kastus kindled a great fire and kept the traps in boiling water for some hours. The traps were still new, it was necessary to cleanse them from grease,

kill the smell of wheel lubricant and iron with the help of twig water. Then father and Kastus took the traps out and rubbed them with fresh odorous hay, then put them in to a wet bag, rinsed in the same twig water. They were preparing for a journey hastily. They have put an ax, knives, a short spade, a skein of wire in a big bundle and even added a hank of fishing net.

They reached their destination successfully. Old wolves must have not noticed that a man had visited their den. Wolf cubs were in their place. Father and Kastus began implementing their plan.

First they unpacked the bundle, spreading everything they had brought with them on the grass. Then they put wolf cubs in the same bundle and carefully, because they still pitied them, dragged them about 15 meters to the side along the soft, sandy path. Perhaps, mature wolves used to walk along that narrow path to the water, in some places the path was well trampled down. Thus dragging the wolf cubs along the path father and Kastus wanted the cubs' smell remain on the path, because having felt it the she-wolf would follow it for sure.

After that the wolf cubs were put into the fishing net hanging like a hammock between two branches over the path. They couldn't choke or die in this position. It was planned that when they get hungry, the wolf cubs would start howling and on hearing that their parents would try to save them. And that was just needed: one could set a trap here or wait for the wolves with a gun.

Father and Kastus didn't intend to hunt with guns as they would hardly succeed in that. They had only one gun, but the wolves could appear from either side.

Three heavy steel-made traps were put in the same place. Two were put on both sides of the path some five steps away from the wolf cubs lying in their "cradle", and the third one — just under the "hammock". The idea was that if one of the beasts avoided the first trap, it could get into the next one when trying to reach the wolf cubs.

They chose a place where the path was getting narrower and thought that the wolf was sure to get into the trap when walking along it. A small trench was dug under the most treaded place on the path and the trap was carefully put into the prepared pit.

The free end of the chain was pulled through the narrow trench, then they covered it up with earth and added some dry fine shingle on top of it. All this was camouflaged.

On the opposite side of the path the trap was fixed in the same way, being placed near the shrubs, as one couldn't exclude the wolf's appearance on the path right here; by using the prepared "window" it might leap out of the thicket towards the cubs by the shortest way.

The third trap was adjusted right under the "cradle". Just at the place where the little ones were kept.

Having done this the men went home immediately...

At dawn, Kastus knocked at the window: he, as well as my father, was too impatient to sleep. Father got up from the bed and they headed for the wolf's lair.

Here were the outlines of the familiar path. Only now the men slowed down their pace.

They made several dozens of steps. There was a strong smell of rotten meat. The expressive howling of the little wolves could be heard. Here Kastus and father hastily ran forward having forgotten about caution.

The first trap remained untouched. The middle one was empty as well. They rushed towards the third one with the last hope. In it there was a young but big she-wolf. She got into the trap not with her two forepaws, but with her head. Apparently, before going forward, she had tried to sniff around the broken fern and touched the trigger. The spring snapped into action immediately and the strong iron arcs closed up squeezing the neck just below the head and even pressed down one ear. Sharp and strong spikes wouldn't let go. The she-wolf was already cold and stiff.

Only when the she-wolf was being taken out of the trap they noticed that the second trap had worked, but the old wolf took extreme measures. After having examined all around it was possible to find out what had happened here at night.

The she-wolf must have been trapped first and soon died. The wolf, who got to know that his companion was lost forever, tried to set free his wolf cubs. For a long time he had been wandering round the hammock, because the grass there was all

trampled down. He tried to break the net with his fangs and in some places he almost succeeded, but having forgotten about his caution he touched the bended arc with his paw. Having realized at once what had happened he tried to snatch it out of the trap and only some fraction of a second didn't allow him to do it. The arcs closed with a snap capturing his paw at the foot, thus trapping all the four finger-cushions.

The wolf circled round for a long time trying to find some way out, but in vain. He pulled the trap after him, leaned his paws against it, gnawed it in fury hurting his gums to bleeding.

Apparently, the night passed in that way and when the wolf heard men approach, he gnawed the trapped paw through and ran away.

The wolf cubs were first taken to the farmstead and then passed over to the local zoo. What happened to the old wolf nobody knew. He would hardly manage to get back to this lair, besides nobody had time to look for him.

Summer days passed by quickly. The haymaking time came, so that was a busy time for everyone. While the weather kept sunny it was necessary to hurry up to gather in the harvest in time. Summer harvest time passed and autumn days were as busy as summer ones.

Everyone was too busy to recall the old wolf. Domestic animals pastured peacefully in the fields. There was no threat of capacious raids and actually the old wolf seemed to have moved to some other place. But when the first snow covered the ground, the old wolf appeared again. Many people saw his lonely track with a stump of the right paw. Only this wolf didn't attack anyone yet, wandering round and everybody called him the *Lame* now.

When the snow carpet became deep and very frosty weather set in, wolf raids renewed. The poultry of the neighbor hunter fell a prey to such raids at the beginning of winter. Three days later a year-old goat from the utmost village house disappeared and one day the *Lame* even made an attempt to attack a farmer who was coming back late from the village. The farmer managed to escape only because he had matches. Whenever the wolf came nearer, he struck a match and the wolf retreated. It repeated

many times and the Lame followed the man up to the very farmstead. It was good for the farmer that he had enough matches and as soon as the deadly frightened man caught at a stick, the Lame immediately disappeared as if dissolving in the darkness.

Something ought to be done to do away with this predator.

Several times hunters tried to trace the Lame with the help of dogs. There were several good hounds in the village but the wolf still excelled them in speed and left the hunters no chance to catch him. The farmers tried to attract the wolf to carrion. Several times the hunters laid out the intestines of dead domestic animals and slaughtered pigs near the forest. The wolf eagerly came there, but neither the traps set there nor ambushes set by the hunters worked. The Lame always avoided the traps, ate the meat and disappeared back in the forest. And when the hunters made an ambush at night he never failed to feel it and never came there. But as soon as the hunters had a break for a night, the wolf was there at once and ate the lure.

One of the hunters came to my father and invited him to go to Kuzmich to ask him for help.

Father seldom refused to help anyone, so he agreed to go at once. Besides, he was worried about our domestic animals.

Kuzmich couldn't come with them. He was badly ill and almost all the time lied on his Russian stove. Only when somebody came to visit him he would come down from the stove with difficulty, sit for half an hour at the table and then get back.

Nevertheless, Kuzmich gave them some pieces of advice and also some odorous lure and several pills of strychnine. The pills were prepared so that when one bit through them, there created some dry powder, like dust, inside. Kuzmich believed that only with the help of these pills the beast could be killed.

As they went to the old man together, they decided to act on together. The carrion was found in the stud-farm and they brought it to the forest on that very day, but before that they gave the carrion to dogs to eat a bit, because it was the old hunter's advice: wolves always took the lure better if it had been taken by some other animals — foxes, dogs and even magpies or crows.

The pills were put in rather small pieces of meat, which then were thrown on the ripped entrails. And to make the wolf take these pieces first they used the odorous lure given by Kuzmich.

He made the lure himself and often used it. Every time when he slaughtered a pig before Christmas he always left a part of its liver and lungs for this purpose. He cut the entrails into very small pieces and put them into a glass jar, then he added 3 — 5 grams of anise per liter. After that the tightly sealed jar was kept on the windowsill until the mixture disintegrated under the influence of winter sunrays, though not very frequent but hot.

This time, it was also of great help. In order not to make the beast suspicious the ripped entrails were sprinkled with the mixture in some places, but the pieces with strychnine were sprinkled more intensively. And to attract to the carrion magpies and other birds (which would make the wolf think that there was no danger) they scattered over some handfuls of odorous sprinkled barley.

The Lame came to the lure on the second night, and it didn't fail.

As it was expected the wolf took one of the pieces stuffed with strychnine at once, but feeling that something was wrong, or maybe having bitten through the pill in his mouth, he began to belch the food. The beast became weak with thick spume, which secreted even after half a day freezing on the snow.

It was difficult to suppose what it would finish with, most likely the beast would die.

Days and weeks passed. The winter came to an end, but nobody happened to see the track of the Lame and actually there were no tracks of wolves in the neighborhood at all.

It became clear that the old lame beast found his death somewhere in the thick of the forest.

Three years passed, there were many changes, many new things and peculiarities came into life and also changed the way of life in the farmstead. If compared with previous years there weren't so many apparent changes, although there were some differences. One farmer built a new house, another became richer and one more lost some of his property. People didn't think about the Lame anymore, but he appeared all of a sudden.

He appeared at the moment when nobody believed that he was still alive.

First his tracks were spotted, though nobody believed it. But his tracks appeared now and again and it was impossible to mix them up with any other beast. It meant that people would have to await something worse and that happened soon.

In no time his raids began and they were unexpected and ruthless. During this rather long period the Lame didn't get a new family because he had no pack and always acted alone, as before. Why it was so, it was difficult or even impossible to guess. No doubt during the long period he could have found a companion.

The first who suffered were farmers of the remote Slowtcha. Their five farmsteads were situated amongst the forest. Within one night only the Lame visited two cattle-sheds. He got into the first one through the roof, the way he used to do it before, and the second time he managed to wring out the door which was not perfectly closed. At dawn, one could clearly see the imprints of his tracks with that peculiar characteristic mark of his stump. Having achieved his aim the wolf went to his lair.

But some absolutely unreasonable peculiarities were characteristic of his latest raid. In the first pigsty he strangled a fat piglet. The thought that he didn't like the taste of it, was absurd, but nevertheless the piglet was not touched, only the ears and tail were half bitten off. The whole carcass was untouched. The wolf only crumpled the piglet out but not cut its throat with his fangs.

In the second shed similar things occurred. The Lame killed almost all of the hens, but they remained untouched. Only one very young hen disappeared.

In the morning the farmers tried to examine the tracks. After walking about a kilometer they saw the spot where the wolf had dealt with the hen. It was evident that it had taken him much time. The ground covered with snow was all trampled down. The wolf pulled the hen in the snow for a long time, taking a firm stand on the snow, and there were imprinted marks even on the unbroken snowy carpet.

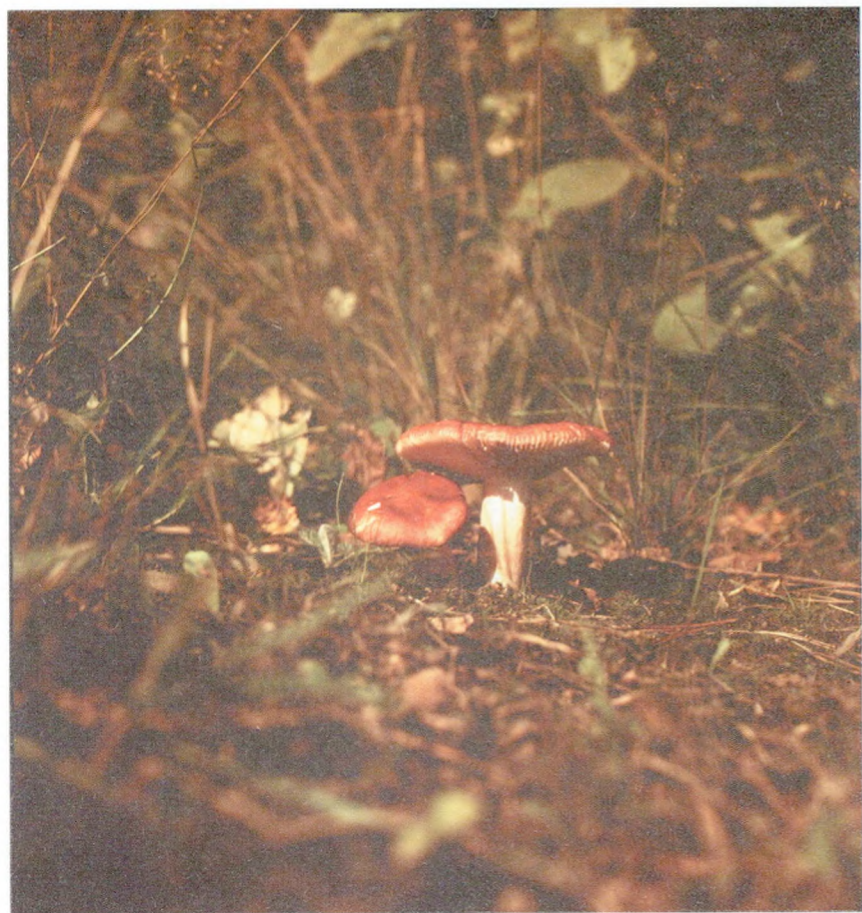

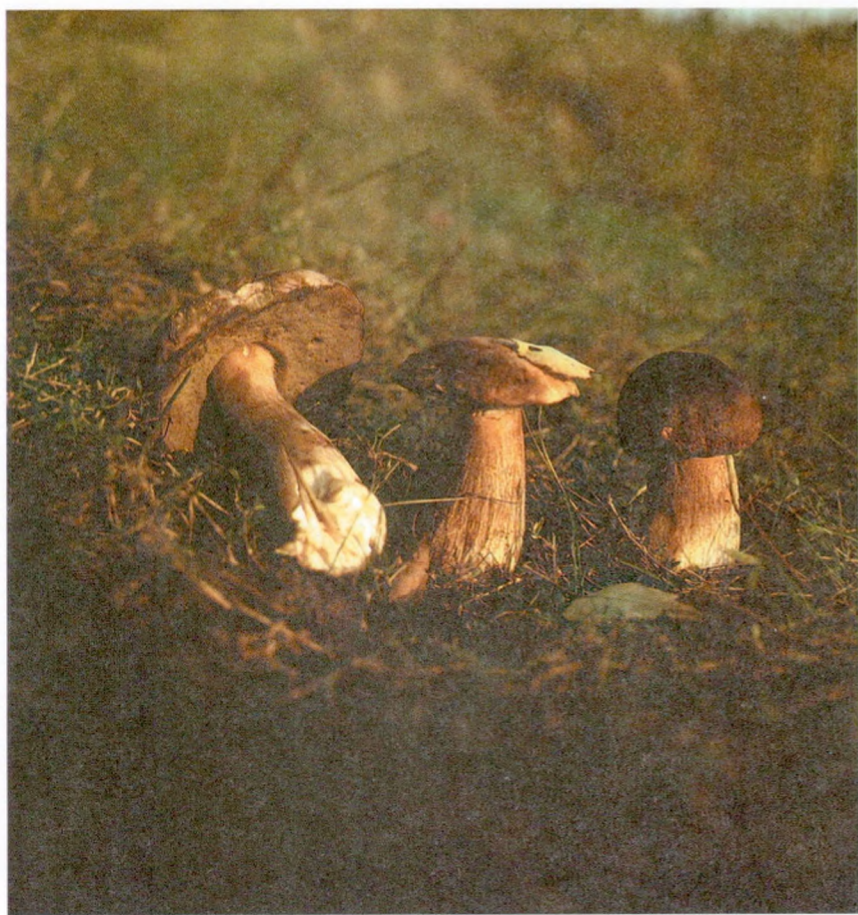

It looked as if he didn't try to bite through it, but to tear it to pieces with his paws. And there was nothing left of the hen, he ate it with feathers and feet. Only a few big feathers remained lying on the snow; perhaps, he had plucked them preparing to eat the hen.

When the farmers began to protect their domestic animals more carefully, to close all the doors and unchain the dogs, the latter became his victims themselves.

Two young and inexperienced mongrels were killed in the yards where they were guarding. It didn't take the wolf much time. While some master was getting dressed and armed with something like an ax, and then ran out into the yard, the dog was dead. When a man appeared the wolf wouldn't run away, he only stepped aside and looked impudently not hurrying away as if he knew perfectly well that to fight him with such arms was ridiculous.

But when a dog was not so stupid and stronger as in the third case, the old wolf, which could play tricks well and deceive anyone, was the winner again. It took him only more time. When approaching the courtyard and being felt by the dog, he would pretend to be wounded, dragging the rump on the snow. The dog would then attack him and that was what the wolf aimed at. He would snarl stepping back and leading the dog away from the house, but then instantly he would attack the dog and do away with it.

Having finished with the dogs, he used to come to the same courtyards visiting them in the daytime and stealing poultry. Almost every day the infuriated beast would steal either a hen or a duck. It was strange, but he would choose only very young and small birds.

The hunters looked helpless in this situation. The wolf found his hide out somewhere in the thicket, but as soon as the danger was over he would resume his ruthless raids.

During one of the raids he was the first to attack, which never happened with any other wolves.

When on heat the old wolf suddenly attacked the dogs, which were following him, and they ran away. It is true the

moment was suitable for the Lame. The dogs were far ahead of their masters who couldn't rush to help them.

Besides, they were not real hounds at all. Farmers didn't keep pure breeds in the village. They used to have crossbreeds of hounds and mongrels, and that was quite good for them. No one dared to think about purebred dogs.

During his raids at night the Lame always kept away from the houses where hunters lived. He seemed to have some special card index or even a special information service. Whenever any of them went away for some time, the wolf felt it at once, made a raid on that farm and raged there ruthlessly.

That is why the hunters quieted down. And when the master was at home with a gun at hand, the family could be more or less safe and the wife wouldn't let him go away too far saying violently "While you are loafing about we can loose our own cattle."

Moreover, there was no practical use from local hunters. They could neither track the Lame nor trap him, nor find any other way. They tried to use the lure again. They put a dead pig on the very brink of the forest. A day passed by, the hunters went round the forest area, examined the place which interested them, but there was no evidence that the old wolf showed any interest to the lure.

The next day the wolf didn't come near the pig either, but magpies and other bids took notice of it. They flew there in stocks and pecked the frozen fresh fat.

On the third night the Lame came up to the place. He went around the lure several times, stopped, looked at it but never came close to it.

Several days later it began to snow heavily. Big snowflakes fell on the ground covering all tracks and the Lame went on stealing hens, ducks, killed dogs and tried to get into sheds. Now the farmers and villagers took more care in safeguarding their domestic animals.

Feeling that the old wolf began to show his aggressiveness towards people more and more often.

He began to meet people returning home late at night and scared them.

One day he scared to death the children who were sledging on the hill near the village. He caught one boy's strap and was pulling him to the forest for some time. Only when the children and the women who ran out began to cry he let the scared boy go. The boy was shivering and his face was white, everybody was scared very much.

In the evening the wolf attacked a woman who was returning home late. He jumped at her, threw her down and struck her in the snow, but the woman somehow managed to stand up and ran to the village. The beast followed her all the way and from time to time knocked her down in the snow. Almost unconscious the woman ran to her porch and fell down where her husband found her.

That was the last straw. Some way out had to be found. Who could help the farmer, come to his rescue? The farmers discussed one way and another, weighted up all proposals, considered them. Finally they recalled Kuzmich again, his sympathetic sly look, his perturbed pace and his favorite saying in difficult situations, "Yokha-makha". They didn't know whether he recovered or was still sick. At any case, one way out was to go to the old hunter. So two hunters from the village and my father who knew the former friend of his own father best, went to Kuzmich. Women sent him a present — a big piece of fat pork.

The old man was well and eagerly welcomed the guests on the porch, but he only looked strong. The years told on him and there was no longer strength in his body. So it was no use expecting alertness and cheerfulness from the forester at such an age.

Here also was this piece of pork. When Kuzmich saw it he became furious with the men as if they brought some kind of sop or payment. It was he who had helped many people in hard hungry years, but now when everybody could earn his living, he took it as an offense or disrespect, but soon he didn't feel grudge anymore, he became kinder saying that he had been too hot tempered. He believed that the hunters didn't mean to offend him and that was the present in all sincerity.

Kuzmich invited them to come in, set a big copper samovar to boil and treated his guests to his forest tea of grass and tree flowers.

They drank tea with brown crackers and dark heather honey. It was good to sit at such a table. It was pleasant, it put them in good spirits and the conversation was easy going. And there was much to talk about. Imperceptibly they came to the point of their visit. The old smiled cunningly and asked, "Well, what are your problems?"

Here my father told him all about the trouble of the villagers and farmers.

Kuzmich understood that something extraordinary might have happened in their life as soon as they arrived, but gave them an opportunity to rest a bit and to have a bite after their trip, so that they could talk over all their problems quietly and reasonably.

The facts about what the Lame had done surprised Kuzmich greatly. It was impossible to explain the infinite impudence of the beast. Moreover, it was most surprising how he treated his victims. He attacked people but never hurt anyone with his fangs and he strangled domestic animals but never ripped them. He attacked poultry, while other wolves always preferred bigger prey and he plundered with incomparable greed. Having heard the story, the old man sat in deep thought for a long time. What should they start with, where could they find the way out?

He knew that people in the village and at the farmsteads hoped for his help.

At last an interesting thought came to the old man's mind. He decided to try to make use of the wolf's infinite impudence.

So when his thought was ripe he wouldn't waste time. Kuzmich sent the men back home and ordered them to return the next day. They had to start as early as possible.

The men didn't get what he meant wondering why they should go back so far away if they would have to go back again hardly having a short nap. But the old man insisted on his plan. He borrowed a gun from one of the hunters and said that he would keep it with him for a while. The hunter stared at him in puzzlement.

But the old man went on speaking in a commanding tone so characteristic of him. Once more he reminded them to hit the road as early as possible and it would be better if both of them would come together. They shouldn't take their guns with them. He ordered them to speak and laugh loudly on their way. The men couldn't make out what it was all for. The men went away and as they had been ordered to come early, did their best to be on time the next day. It didn't look as if Kuzmich was going anywhere. He was walking round the courtyard in deep thought.

"Could he have forgotten about everything?" the men wondered.

Seeing the embarrassment on their faces, Kuzmich said, "Where are you hurrying to? Take off your coats and have a rest. Now we will boil potatoes."

The men were surprised, even my father who knew Kuzmich's tricks well, was staring at him in absolute puzzlement. He couldn't stand it any more, so he asked when the old man was going to chase the wolf if he was really going to do it.

"Oh, it will be in the evening?" Kuzmich dismissed the matter with a wave of his hand. "Meanwhile, let's go in and don't take it close to your heart."

The men couldn't make out why Kuzmich had ordered them to come so early. If everything was to be done in the evening, then they should have come in the afternoon and not waste time, but they preferred not to argue with Kuzmich. Perhaps, it really had to be done that way.

Kuzmich started getting ready when it was getting dark. His preparations didn't take much time, as there wasn't much to do. But the old man was preparing thoroughly. Kuzmich applied anise oil to the two guns, his gun and the one of the father's mate, Stepan; he did it to kill the smell of iron. He examined and set straight the sledge, in which they had come to him, put some more hay brought from the shed.

His behavior was still incomprehensible. For some reason he brought a linen sack, put a stringed pack of hay inside. Then he placed it on the sledge. He pulled out a strong rope from under the shed roof and tied the sack to the sledge. Was he afraid to lose it? But why did he bind it at such a length — the rope was

about 25 — 30 meters long. Was he going to drag it after the sledge? Nobody knew it. Meanwhile he put everything on the sledge.

When evening turned into night he said 'It is just the time. Get ready, Stepan. You are young and strong, so you'll come with me. Put on your coat and take the driver's place. I'll be there in a minute', and he ran to the shed again.

When he came back he had one more sack. Something was stirring and grunting inside. It was a pig. Father and Stepan who got used to Kuzmich's incomprehensible behavior during the day were not surprised now and didn't ask him anything. The old man fixed the sack carefully in the front of the sledge, then he put the sack of hay under it to make the pig comfortable. He said "Well, Youzya, you will stay as the master here and we shall go to try our luck. We'll be back at dawn."

Stepan touched the reins. They started and Father stayed home.

He wasn't going to sleep in Kuzmich's house. The fact that he had to stay behind was quite unexpected. He couldn't fall asleep that night. Fully dressed he lay in bed until dawn not even closing his eyes, but there was no sledge in the morning nor did it come back in the afternoon.

As it turned out, the events that night were the following. The hunters passed the forest without adventures and approached the fields coming close to the forest just at the place where the Lamé had been plundering most ruthlessly lately. The old man's assumption was true.

When father and Stepan were going to Kuzmich last morning the wolf saw them and followed them along the road though they didn't see him because of thick trees. In the quiet of the morning when the air was not filled with any strange sounds, the old wolf could hear the two men's voices well. They smelled of sweat and tobacco and tempting smell of sheepskin coats and onion. He couldn't feel any smell of arms or iron. He could hardly feel a slight smell of leather harness and worn-out bit, but it was easy to distinguish it from other more dangerous smells.

The wolf understood that if the people had no guns and they happened to come back late at night he could try and attack them. When it grew very dark, the Lamé got out of the

forest and moved to the farthest farmsteads, which he hadn't visited for a week, the night was quiet and frosty. Only high in the sky there was the slice moon, and it wasn't very dark in the neighborhood, one could even see the shades of the houses and straw roofs of small pigsties in the distance.

The sledge slipped out of the forest almost noiselessly. At the brink of the forest where the vast field spread, the old man stopped the horse for a moment. Stepan was moved forward and Kuzmich took a seat in the middle of the sledge. To break the night silence and to attract the wolf's attention (he supposed that the beast was somewhere not far away), he cried three times as a hare that was trapped.

He did it in the following way. Putting the nail of his big finger to his closed mouth he breathed in the air quickly, and it made the sound, which one couldn't distinguish from the one made by the hare when in danger. You could never feel any falseness. Usually wolves responded to this appeal. The men stood waiting for some ten minutes and then started faster driving at high speed in the lonely winter field.

The night was very quiet, you could see only fields around. You could hear the sound of the restrained run of the sledge in the tense frosty air. It was impossible not to hear or notice it.

Suddenly, the hunters saw a distinctive shadow in the distance. It didn't come closer or fall behind at a greater distance, it moved in the same direction with the sledge.

The old man found the pig in the darkness and began to stir it, but the pig liked it and comfortably grunted in the sack. Then Kuzmich pulled it by the ear with great force and it started squeaking fearfully.

It didn't take the shadow much time to react to the appeal. The distance between the sledge and the shadow melted quickly. The old man stirred the pig once more and threw out the sack with hay. The sack was dragged at about 25 meters behind the sledge and the pig went on lamenting.

Now they could clearly see the figure of the old wolf. He wasn't a shadow any more, he appeared in his full frightening strength and might. The horse ramped several times and then galloped at once. She was frightened and tried to do her best to

run away. So frightening and dangerous was the furious beast of prey.

"Keep, keep the horse, Stepan," whispered Kuzmich in despair. "We must not spoil everything now." The wolf was closer and closer. They could now see how he limped on the right foreleg a little. The wolf tried to seize the sack with his teeth. He must have believed that the pig was in there. But it was not yet the time to shoot him. It was necessary to beckon the Lamé as close as possible for better aiming. Kuzmich took the rope and pulled it closer to the cart with great caution. Fully absorbed by the chase the wolf didn't notice it and only picked up speed. The old man shortened the rope again and only about five steps separated the sledge and the wolf now.

At that moment, Kuzmich leaving the rope alone, seized his gun quickly, took sight and, without delay, pressed the trigger.

The silence exploded as if after a rolling burst of thunder. The frightened horse pranced for a moment, then started with a jerk and Stepan couldn't hold the reins. The horse galloped straight without choosing the road and going astray. The sledge jumped on a big rut, made a steep turn, and, as a result, the gun flew out of Kuzmich's hands. He himself fell out of the sledge.

Until Stepan found his bearings the cart was two miles away from that place. In despair he didn't know which way to go. It was no use running to help Kuzmich now. It was also impossible to control the frightened horse. He held the horse by the bridle but she wouldn't turn back. She only pressed down her ears in dismay and strained at getting straight to the village.

The infuriated wolf, which was slightly wounded, got into rage. He attacked Kuzmich. But at first the old man managed to escape and jumped aside. Then the wolf rose to his back feet excelling the forester in height and mass. Now the latter looked small and helpless; there were only some moments left to do away with the old man.

But then unexpectedly the wolf jumped back a bit as if it was not convenient for him and then got ready for another rush aiming at the man's throat now. The old forester had nothing to do but to sacrifice his left arm. Bending it in the elbow he calmly put it in front at the level of his head. The beast closed his jaws

on it with rage and force and leaned all his weight on the man bringing him down.

At the very last moment the old man managed to snatch out his sharpened hunting knife with the free hand. Its handle lay comfortably in his weak hand and then the sharp blade entered and drowned under the beast's left shoulder-blade. Kuzmich could only whisper "So that's over for you, villain, yokha-makha!" and absolutely exhausted he fell on the snow under the wolf's weight.

The old man regained consciousness about half an hour later when Stepan shook him by the shoulder. The latter had to leave the stubborn horse in the field and ran on the snow. Who could accuse him? He tried to do his best.

Kuzmich touched his left arm and couldn't believe it. It was his turn to be surprised now. The arm was not hurt. That was absolutely unbelievable: after being in the wolf's jaws it remained safe and sound!

The old man drew out his knife from under the dead body and opened the wolf's mouth with it. Once more he had to be surprised — the wolf had no teeth. In the dimness of the early morning they could clearly see practically bare red gums and only here and there worn out flat fangs were seen.

So it was clear now why the wolf had only strangled but not killed his victims with his teeth. The age told on him, too. But he fought for his life till the very last moment trying to feed on small poultry or food debris, which he took away from other animals swallowing them without chewing. And to the very last moment he never changed his villainous character. For need or not, he strangled pigs and sheep and attacked people until he got what he deserved.

THE MASTER OF THE DEEP POOLS

That mysterious cat-fish...

So many legends have been told about cat-fish! Many say they were all but witnesses when a cat-fish grabbed a duck or goose from the surface of the water whilst others claim they've seen cat-fish seize linen from women washing clothes or even that a large ram has been seized from the shore and dragged into a whirlpool.

Of course, these are all cock and bull stories, but you can't say that there isn't a grain of truth in it at all.

Even the appearance of a cat-fish isn't the same as other fish. Its body is large, rounded and fat at the bottom. The body tapers into a flat tail with two long fins.

The color of its body is almost black with a brown shade on its spine and on the flanks, it's a bit lighter, with greenish tones and spots. But in the belly region, which constantly rubs against the bottom, the skin is yellowish or even white, covered with pale blue and pink spots.

The head is incredibly large (almost one third of the whole body), with a wide mouth that has long outgrowing whiskers on the upper jaw and two pairs of short ones on the lower jaw as well as small eyes — such is the colorful “portrait” of the ruler of the secretive lower depths. All this gives the cat-fish an image of some mysterious monster.

The size of cat-fish is indeed impressive. The biggest of them was caught in the last century in the river Oder. It weighed almost 25 poods (about 840 pounds).

They say that these days giant cat-fish can be found in a lake near the Serbian town of Bela-Tserkva. This lake is one of a system of seven reservoirs (lakes) for fish-farming. The lakes are ordinary lakes but, no matter how many small young fish they put in this one, it always remained empty. The local residents claimed that a monster that ate up all the fish lived here.

Ichthyologists carried out thorough investigations and confirmed: a big fish weighing 250 to 440 pounds lived in the lake. They decided to catch it. A special crew of fishermen was called in from the Danube. The local tourist company phoned every one they could to say that an interesting event was about to happen and more than 10,00 curious spectators arrived to the place of the expected catch.

When a sweep-net was cast, all further events looked more like a rope-pulling contest rather than catching a fish. Suddenly, in one place the water seethed and a huge cat-fish appeared on the surface. For several seconds it seemed to freeze there, then it made a sharp jump, and only shreds of the fishermen's nets remained on the surface of the water. The cat-fish came out victor. The local tourist company hadn't miscalculated: the tourists ate a large quantity of grilled chops, drank 30,000 bottles of drinks and the annual financial plan of the company was fulfilled in one day! The confusion of the failed fishermen wasn't shared by the tourists: their sympathies were with the cat-fish.

But such giants, it must be admitted, are rarely found. Six foot cat-fish weighing 90 pounds are found in the Dnepr and Neman rivers. But catching them is not easy, they are indeed cunning and nimble.

Cat-fish like deep pools and quiet pockets of waters, where they live most of the year. Only at the time of spawning do they move to less deep places, about three feet deep.

Cat-fish spawn when the water is well warmed by the sun (May to June). Spawning is accompanied by characteristic gurgling. A female makes a primitive "nest", where she would lay from 10 to 450 thousand pieces of spawn. A male then guards this "nest" for about 3 to 4 days. And finally quick, smart young fish hatch out of the spawn. At once they start to hunt and chase after small water-borne insects.

Grown cat-fish eat various food. It can be worms, large insects, mollusks, but frogs and fish are preferred. They dig themselves in sand and lie at the bottom, awaiting their prey. All the prey has to do is to get close enough, then the cat-fish draws a lot of water together with dozens of small fish into itself.

Larger cat-fish sometimes hunt actively, taking frogs from the surface, and eat ducklings and the young of other water birds. They can sometimes attack dogs swimming across rivers.

So you can't play about with the cat-fish. Oversize ones can be dangerous even for people. A leading authority in hunting and fishing L.P. Sabaneyev in his "Fishing Calendar" recalls some occasions when especially large cat-fish drowned children bathing in a river.

The cat-fish is a valuable commercial fish, but unfortunately their numbers diminish year by year. They are listed in the Red Book of the Belarussian Republic and are protected by law.

I am going to tell you about a cat-fish that lived in a quiet deep pool of water and grew from a small fry into a wise giant, master of the river element.

And He Was Sush A Mischievous Fellow...

A little cat-fish was so on the loose with his fellow cat-fish that he failed to slow down and plopped down on the yellow warmed sand of the river bank. In a fright he struggled, wriggling his body and flapping his flat little tail. Several times he desperately jerked until he slid into the safety of the water.

When his fear had passed, he dove in to the depths, where his father cat-fish rested near some slippery snags. The father slowly flapped his fins and protected his offspring with them. The tormented little cat-fish fell asleep straight away and awoke only next morning.

Then the friendly little family set off on a hunt. The cat-fish father, digging in the sand, opened his enormous jaws and a stream of water rushed into his mouth carrying from the bottom a multitude of water insects and other small creatures of a similar type. Then he slowly filtered the water pressing together his wide lips. After this, he slowly opened his mouth gradually

moving the upper lip away from the lower one. Now all the cat-fish offspring surrounded their father, seizing prey, then everything began all over again. The older cat-fish closed its mouth and all the offspring swam aside. For some time the father kept quiet and then again swallowed as much water as he could, together with the catch.

When the young cat-fish had eaten their fill, they swam on further to play or simply to warm themselves in the shallows, then the older cat-fish permitted himself to satisfy his hunger.

The little cat-fish grew up quickly. Sometimes he tried to catch a water-tiger or a small beetle, but he didn't succeed at first. Although a reddish colored beetle was small, he resisted hard, strongly gripping with his forelegs onto a small stalk and when the little cat-fish got noticeably tired from the enduring struggle with his little victim, the beetle has painfully tickled the lips of the cat-fish with his hind paws, so the cat-fish had to retreat. The beetle, getting free again, instantly disappeared under a large stone.

On his first independent hunt the cat-fish wasn't lucky. He wasn't by any means able to have a snack and was forced to return to his parent to satisfy himself by his father's catch.

The little cat-fish needed a lot of food: he started to grow very intensively, but how can you grow, if there isn't much food? Even children know this.

The little cat-fish had excellent appetite, but he couldn't always satisfy it, though he didn't grieve, for so far his father's catch sufficed.

Once, in the large pebble deposited by water, he noticed an appetizing red worm — a mosquito larva, which fishermen usually call a mosquito grub. Though the little cat-fish knew nothing about it, for him it wasn't really important. The main thing was — the larva was prey, and he wanted to eat very much. The little cat-fish slid skillfully between the pebble and seized the larva, which started to wriggle his long body in various directions, but the little cat-fish firmly held him in his jaws.

A few more successful movements of his mouth and the little cat-fish celebrated victory. In addition, the catch turned out to be nutritious and sufficed for half a day.

When he felt hungry again, the little cat-fish didn't even try to take part in the sharing of the parental "pie". He swam a little away and hid. It was much more interesting to get food himself. He didn't have to wait long. In the thick slime he noticed several darting Daphnias, which are sometimes used as fish food in aquariums. The young plunderer, unnoticed, moved closer, hid, then suddenly darted forward. Daphnias are not as strong physically as mosquito larvae. The little cat-fish, without any trouble, swallowed at first one, then a second that had in its haste got tangled in some fine threads in the green slime. He then frolicked about and darted under a snag and already wanted to go to attack larger prey, but remembered his failed hunt and retreated.

Anyway, he was not hungry now, so he decided to wander a little. But there was no one nearby, there was no one to play with. Besides, he was also afraid to swim up close to the bank, where larger fish might be. Then the little cat-fish left the place where he had successfully hunted and dived deep to meet his family.

Time passed, and the life of the little cat-fish became more varied. Like his congeners, the little cat-fish mostly led a nocturnal way of life. Why it is so — no one knows. The little cat-fish simply turned his attention to the behavior of the others — the elders — and followed their example. In the daytime the water along the bank and on the surface got strongly warmed by the sun and many fish didn't like it. However, with the approach of dusk even the river pool, where his family lived, seemed to have become totally different.

The cat-fish swam upwards from the depths up to the very surface and somersaulting, really started to revel. It was especially noisy before the start of the nighttime storms. The cat-fish swam slowly to the surface, flopped there, made several sharp turns, and beat on the water surface with their tails so hard that the noise could be heard several kilometers away.

This reveling continued almost all night. The thunder of a storm rolled through the air, and the nighttime darkness was cut from time to time with streaks of lightning. Warm, hefty rain

resonantly leashed the river water, and mysterious splashing of the fish was added to all that.

The frothed nighttime water stunned all sorts of small fry and lifted to the surface various water-borne organisms, which helplessly buzzed in a stunned state in the muddy pool.

Then the morning came. It became lighter over the lakes, and the family of cat-fish started to feast. Maybe they had especially arranged the nighttime game, in order to prepare themselves for an appetizing breakfast. The little cat-fish also skillfully darted about and sought out prey: worms, small fish and other small fry. The breakfast turned out to be really excellent and the little cat-fish set out with a feeling of satisfaction to rest under a rotten snag.

A whole week passed with different sorts of worries. The little cat-fish grew and became the size of an average gudgeon. Nature has endowed this species (cat-fish) with a quick rate of growth — within a week only they manage to turn from a grub into a small fish weighing 10 to 15 grams. Now the little cat-fish is no longer tiny, he felt equal amongst many other fresh-water fish like, for example, roach and crucian. If earlier he wasn't distinguished from other small fish, now his body began to take shape and gradually began to look like a grown fish. His head increased in size and thick sharp teeth began to appear.

The little cat-fish learnt to swim fast. He was helped in this by a strong fin, which grew underneath almost from the middle of his body. When he twisted the finned part of his body and then straightened out — the lunge turned out very impressive. Now he no longer passively eats worms or his parent's catch. Now he's already a real hunter, a threat to all small fry, tadpoles and the largest insects. How tasty and appetizing they all are!

The little cat-fish didn't waste time. Only in the hottest time did he lie at the bottom.

He was smart with his movements, and even used several different tricks. Sometimes he hid somewhere near the bank, near a snag or large stone and lay and waited for his victim. He was helped in this by the changes in his body, which was now clearly different from the usual shape of fish. His body grew transversely and became wide and very strong. When he lay on

the bottom he became almost unnoticeable to his competitors and victims, the more so because the upper side of his body looked like the riverbed — the skin darkened and became slippery. If circumstances demanded it, the little cat-fish dug into sand or silt at the bottom. It was easy to do that: he had to lie on the bottom and with just a bit of movement of his body he plunged into the soft ground. If, in addition, he flicked his tail, he covered himself from above with silt or sand. Then he just watched all and everything that happened around.

Time passed quickly. The summer heat gave way to the pleasant Autumn coolness. Then the fish gradually started to feel the genuine cold. The cat-fish decided that it would be best to wait about the cold on the very bottom. They pushed their way into deep holes under steep clay river banks, where they could hide from winter visitors — fishermen. They lay on the bottom and dug out whole trenches up to one meter deep and then, choosing the most suitable place, fell into winter sleep. Nearby, other cat-fish dug in and also lied down for their “winter break”.

Later, with the onset of real cold other fish found refuge in the silt that covered the cat-fish: crucians, gudgeons, wild carps.

The young cat-fish of that year weighed up to half a kilogram by Autumn. They didn't sleep very soundly. From time to time they woke up, but did not dare to leave their refuge and switch to active hunting. The elders slept very soundly. The cat-fish convinced himself of this, when once an old cat-fish, which slept right against the river bank was accidentally caught by a farmers' boat-hook, which they used to push barrels containing cucumbers to store under the ice. At this time the little cat-fish was dozing himself, but woke up in time, aroused by unexpected strong splashes. The old cat-fish was in such a state of winter numbness that the people, without difficulty, dragged him towards themselves, upwards, intending to drag him onto the river bank.

The little cat-fish fussed around his helpless elder fellow cat-fish in a fluster and was exhausted with shame. At this time, some cruel human thrust a pitchfork into the hole in the ice so as to stab the helpless fish and throw it on the shore.

But here the little cat-fish realized what had to be done. He gathered speed and hit the older cat-fish straight in the eye with his lips. Some other time, he would have to pay heavily. This time, however, it was the only way out. The old cat-fish instantly woke up from the sharp pain, violently flapped with all his body and without great difficulty broke free from the boat-hook and swam into the depth. However, a transverse laceration was left on his body, but nothing disastrous. It ought to heal up quickly under a fatty layer of skin.

The remaining period of that winter passed luckily, with no further adventures. The cold on the surface could still remain for some time, but at the bottom there was a fairly certain possibility that this could be avoided and the little cat-fish dozed on without worries. There is time for everything — to rest and to hunt — where it is appropriate.

And Then Spring Came

Spring in all its glory came unexpectedly. Suddenly it got warm and deep snow started to thaw literally in front of one's eyes, merrily greeting with its resonant voice the routine waking of nature from its winter sleep.

The ice on the river swelled, gathered in the middle in a cluster that impeded the strong current of thawed water. In the end it couldn't withstand the force and, cracking in several places, started to break up into separate lumps.

Sensing the freshness and warmth of the thawed spring water the cat-fish also woke up from their deep winter sleep. Most of the fish rose from the quiet deep. Roach began to move around, pike started to hunt and golden and silver crucians moved off to their spawning places.

Chubs started to lay spawn on shallow rifts. Here, everyone has its own tricks. A chub lays its spawn in portions and whilst one portion is pecking its way out, a chub can take care of its young offspring. It is necessary to save them from enemies and teach them subtleties of life. Umbers also have their offspring at this time. A female of the species spawns in early spring, sometimes at the end of winter, laying a large quantity of

spawn. But this spawn isn't secured in any way. Much of it is washed away by waves to the edge of overflow and die. When water subsides, a lot of spawn perish. A good deal of spawn is eaten by predators, especially perch, ruff and dragonfly grubs. For this reason, these fish have to lay plenty of "spare" spawn in order to ensure survival of the species. With a very large quantity of spawn there's a better chance that at least a small amount will survive — everyone adopts as it can in the struggle for existence.

Cat-fish didn't seem to hurry with spawning. They started the winter hibernation much earlier than other fish and, as a result of such a long "fast", were noticeably weakened. For this reason they have to gather strength. At this time, cat-fish could barely move their fins and should offspring appear, what then? So cat-fish started to feed actively. At first they ate anything they met, mostly weakened and dead small fish. But when they became a little stronger and felt more confident, they started to go upstream against the current. They swam into shallow holes and backwaters, moved around, enjoyed the warmth, but the main thing was to feed as much as possible. After all, there's about a month to go between waking up and the time of spawning.

In most cases grown-up cat-fish hunt by ambushing. Having settled down somewhere under a steep bank, a cat-fish freezes on the spot until another fish comes up close. Then the cat-fish would burst out from the spot and seize its prey like lightning. If the victim turns out to be sufficiently strong, the cat-fish, turning sharply, would hit the victim with its fins and thus stun it. After this, the stunned fish would be an easy prey.

Cat-fish hunted for small fish in a different way. They went to the shallows and waited near the bank where there was plenty of fry and small fish. A cat-fish lies motionless, slightly opening its wide jaw, patiently observing how in these shallow water small ruff, roach and other fish frolic. When these get quite close the plunderer quickly sucks a large quantity of water into itself, seizing with it a large number of unlucky ruffs or similar small fish.

Young cat-fish so far stayed close to the adults taking over from them the experience of complex independent life. But

when the time of spawning came, the adult cat-fish became aggressive and didn't let the younger generation approach. They painfully struck out with their tails and at other times bit with their sharp teeth.

Our little cat-fish also fell foul of his father. He even got very offended and decided to keep his distance. Now he fed independently and watched how the older cat-fish behaved, trying to guess the cause of such unfriendliness and severity.

With each passing day adult cat-fish became more and more dangerous. They were so viscous and malicious that, it seemed, for them it was all the same who was in front of them — strangers or relatives.

But you could understand them. The time had come, when like other fish, the cat-fish had to take care of their future and produce a new generation, of which not many will survive the severe business of the struggle for existence in the wild.

The water was warm by now. Its temperature was already favorable for spawning. Females descended to the bottom of holes dug in the sand together with the males. They cleaned out the bottom of the holes again and then, right here, they laid lots of spawn. This was as far as their motherly worries went and all the future troubles of protecting the young were taken upon by the males themselves. Three days and three nights they guarded the spawn not only from other predatory fish (perch, ruff, trout), but also from being swept away by the current.

Soon the roe grains started to move and turn. Then, in the same way that a chick gets out of an egg, tiny living creatures started to hatch one after the other — they were nothing else but small young cat-fish.

After the appearance of the small cat-fish the behavior of the adults changed noticeably. They gradually became less aggressive. Our young cat-fish could now go back to his family, which has moved after spawning back to where they lived before.

Small cat-fish followed their father. Gradually these were joined by yearlings and two-year-olds from the same family. The whole multiplicity of the family once again was united under the dependable protection of the father. They could rest and hunt together again.

After several days the numerous shoals of cat-fish swam downstream. Having spawned and hatched the progeny in the upper reaches of the river, they, together with the young ones, strove towards the long-awaited deep places — their real habitat.

During the time of migration they were in need of much food. For this reason, these seasoned inhabitants of water expanses had to “tighten their belts” a bit. Temporary newcomers behaved restrained but nothing could be done — you couldn't argue with the masters. In the deep you feel more confident, just like in your own “home”, but until then you are not treated as a master. That period of migration didn't last long, though, that severe cat-fish disappeared as suddenly as he appeared and the locals breathed a sigh of relief.

The smallest of the young kept near their parents and were constantly under their protection. The yearlings and two-year-olds lived already an independent life and rarely visited their family. Bigger cat-fish have left their former families for good. Many of them were now getting ready to start their own families.

By autumn it was already hard to recognize our little cat-fish. He now weighed about a kilogram and was practically indistinguishable from adult ones. His body became even more flattened and the fins increased greatly. The coloring of the upper and lower parts of his body differed. His back became still darker and assumed the characteristic dark brown shade, sometimes — with alternate dark, completely dark patches and lighter parts with oddly shaped stripes and spots. Only his sides retained a lighter shade with a mixture of green and even dark blue colors emphasizing this big fish's mystique.

The reddish side “whiskers” on the upper side of the jaws became noticeably longer and had turned into large outgrowths. The surprising unusual appearance of this fish was enhanced also by two brown shorter outgrowths on the lower lip, which were similar to those on the upper jaw.

The lower part of the body became completely white, as if whitewashed. So although the little cat-fish was still smaller than his bigger congeners, nevertheless, he already had the appearance of a grown-up one, and was proud of it. In this guise, he lay down to spend his second winter. In the same way

as the last winter, which passed for him without any special adventures, he buried himself into the silt where he spent winter and woke up when he sensed the freshness of the thawed and rainy water. As before, he switched over to an active way of life.

The little cat-fish didn't try to seek out a place in his father's entourage, as in the previous year, for he knew that his father now had other responsibilities and so he set off on his Spring travels independently.

Alongside other cat-fish swam trustingly and shoals of roach and crucian gave way to him. It was obvious that if the little cat-fish was not feared of, they at least treated him with respect.

There was plenty of food now and he didn't have to wait and hunt from an ambush. The spring floods brought about many dying fish, frogs and even small land animals, such as mice. And the little cat-fish didn't shrink from this food. He cleaned the river like a janitor.

Once the little cat-fish greedily threw himself at a dead crucian not looking at the barely visible thread, which lead to somewhere above. He thought that it was some sort of a water plant.

With his sharp teeth he bit into the crucian, but all that happened was that scales fell off from it. He seized the crucian again. Then he swallowed the catch somewhat more and clenched his jaws more firmly. Then the body of the cat-fish was pierced with pain. Frightened, he felt that something sharp and hard has caught onto his upper lip. The little cat-fish wriggled strongly but his lip hurt even more. The poor fellow got very scared. He rushed in different directions, trying to free himself from this dangerous object. The sharply bent metal hook cut its way through his upper lip.

Then the metal hook tugged the little cat-fish upwards. He resisted even more strongly, trying to go backwards, but it was all in vain. The thread grew more and more taut. His mates bustled around the unfortunate cat-fish but no one could help him with anything at all.

Usually the older cat-fish teach their young how to keep safe from falling for the bait of fishermen, and if you get caught, then how to get out of a scrape. But this river tributary was situated

in such a dense forest that the farmers of the local villages seemed to forget about its existence. Therefore, the fish in this locality were never troubled by anyone. The absence of danger leads to the loss of vigilance. And that's what just happened... Not expecting any danger, old cat-fish forgot about the necessity to teach the young ones. Unexpectedly and accidentally, some tourists arrived to the remote tributary and cast their fish-hooks into it.

So in the next moment the thread (and it was a Japanese fishing-line) got so taut that it seemed to ring in the Spring water and with the next tug our little cat-fish found himself at the river bank. Now his whole body was racked by a sharp pain, but seemed not to feel it. The last hope was lost. There was nothing to grasp at, no salvation was expected...

Oh, how he lacked for his father's education! If only he knew how to break free from the hook, he would still be alive, though wounded...

And yet the little cat-fish continued to resist. He violently arched his wide tail and it seemed to root himself into the sandy bottom.

The man didn't want to play with the fish any longer. He resolutely pulled the line towards himself so as to finish this unnecessary struggle. The fishing line grew taut, as if it was a bowstring. The line pulled the little cat-fish out onto the ground a little, but at the last moment the lip of the little cat-fish, onto which it was hooked, gave way and the hook together with the line flew into air without any catch.

The little cat-fish, gathering its senses, rushed away from the river bank and disappeared into the safety of the depths. Frightened to death, he slipped under a snag and hid. The deep wound hurt a lot. All his skin on the lower part of his body smarted, having been considerably lacerated during the struggle by sharp stones at the bank.

Water was washing blood out of the wound. Diffusing, it formed a solid red cloud in front of his eyes. His fright didn't go away, his whole body quivered and even so, this fright was completely different compared with that, which he had happened to go through. Now he needed to calm down and gather his strength. However that might be, he remained alive and thanked God for that. Otherwise, he could have become fish-soup for the tourists.

But his fear lasted for a long time. Certainly, the danger had passed, his fellow cat-fish were swimming peacefully nearby and the little cat-fish understood himself that he was safe now. Nevertheless, some sort of internal force held him under cover. Every sound and movement made the little cat-fish shudder, therefore he couldn't bring himself to swim away from this secluded spot and was on his guard in case of new adventures.

The little cat-fish spent more than a day under the snag, not risking to show himself out. And only by the next evening did he dare to swim into open water and felt more fearlessly.

His lip stopped bleeding and gradually started healing with a layer of thick subcutaneous fat. He felt almost no more pain. In addition, he was very hungry.

The little cat-fish swam cautiously watching carefully the surrounding expanses, listening attentively to every sound. He was lucky to find several crayfish at the edge of a hole and ate them. Then he tried young shoots of some green alga. From these he scraped some small water mollusks — appetizing slugs and tasty clam-shells.

...With the advent of another spring the little cat-fish was three years old. Now he has become a real giant, no less than two feet long and weighing almost five pounds. All this, of course, gave him confidence in this strength.

As soon as water in the river got warmer and spawning period approached, the young cat-fish, confident in his strength, together with other male cat-fish, swam to the place where spawning would take place. He also wanted to find a girl-friend for himself, so that he could spend springtime with her. He moved towards the most attractive one, from his point of view. But had he just approached her, when a strong competitor appeared on his way. However, the young cat-fish was not a faint-hearted fellow. He wasn't frightened and decided to stand up for himself. The more so, it would be even shameful to back off — how will he look in the eyes of this “beauty” after that?

After a little thought, he moved forwards. He had a terrifying appearance; he spread apart his “whiskers” and turned his wide flat head several times.

As soon as he got near his opponent, unexpectedly for himself, he received a blow on his back from his opponent's wide tail. But he was not going to retreat.

So they faced each other — eyes to eyes. They let out and drew frothy water out of their wide jaws. They were waiting for something, perhaps, assessing the strength of each other before the attack. And each of them in his turn was getting ready for a decisive assault.

The first to attack was the young cat-fish. Being unrestrained and hot-tempered, he skillfully dove down, gathering speed and struck his opponent in the belly. By this he hoped to put his opponent off balance and send him as far away as possible from the hole, where the “nest” would be.

It seemed that the opponent hadn't foreseen the moment of this strike. He was turned so that his belly faced upwards and he even started perplexedly flapping his fin on the water surface. Inspired by his first successful attack, the young cat-fish started a new one. He excitedly hit the other cat-fish around the head with his tail, not giving his opponent time to come to his senses.

Suddenly the older cat-fish sort of woke up, shuddered and started a counter attack himself. He kind of got out of his state of shock and decided to stand up for himself. His tail rose for a moment high above the quiet water and a stunning blow reverberated throughout the body of his young rival.

Our young cat-fish was numbed for an instant. He had never experienced anything like this before. An inexplicable pain and an unpleasant sensation seized his whole body. In a semiconscious state he was carried by the current far down the river. So such was the sad end of this unexpected meeting.

Having recovered a little, the young cat-fish didn't lose time in vain and again set off in search of happiness. He went up-stream, leaving behind lived-in cat-fish “settlements”. With special care, he went past the place of his unsuccessful duel. And it wasn't out of fear. No, he wasn't afraid at all and was ready to fight with the winner once again.

The river became too shallow, it meandered like a ribbon amongst trees and hillocks. In some places it became so shallow that even large stones weren't covered with water. Only at one

of the high steep banks there was enough depth for our young cat-fish to swim easily, just as a laden vessel sailing through a maritime fairway.

Suddenly he saw before him a young cat-fish female. He swam towards her. His eyes started to shine, his whole body gave a start, his back began to shine brighter and small brown spots appeared on his belly. Excitedly, he indecisively approached and slowly swam around the new "lady", as if inviting her for a dance. The female cat-fish accepted his invitation. And then they set off on a search of a place for a "nest".

They have swum up-stream quite a long way and still couldn't find a suitable place. Actually, there were lots of such places, but they were all occupied. Besides, they had to keep a certain distance, for other males jealously guarded not only their "nest", but also a great territory around it.

Only at the quiet stream segment they managed to find a vacant place. However, the ground here turned out to be stony and firm and it was much harder to dig a hole here...

It was impossible to lose time any longer. Other cat-fish had long since laid their spawn in their "nests" and some had already their fry hatched from spawn, so the young cat-fish set to work. He viciously dug into the bottom ground with his lips and pushed it to the sides with his fins and tail. The packed deposited soil didn't give way straight away, but after moving off the first few grains the work went more quickly. Under the top layer there was a soft river sand which was easy to sweep away with fins and tail.

Soon a convenient hole was formed — a cozy "nest" for roe grains. The offspring of our young cat-fish hatched out in this place. The careful parents were on duty at the cherished hole for several days. The father took particular care, he even forgot to eat. The matter was very serious, the offspring has only just appeared and there are so many dangers all around — the current might sweep them away and predatory fish are passing by.

And the newly-hatched ones are still so foolish, they don't understand life at all. They try to break away from the "nest". They don't know how many troubles and bothers they are going

to face. In the meantime, life under the watchful eyes of their parents is much safer and more peaceful.

After several days the fry started to feed. They grew quickly. One week later they already looked like real cat-fish and with every passing day they became more and more independent.

Some of them, the most determined ones, parted from their family and set off to roam the wide water expanses. The majority of them fed so far with their parents and if sometimes they made an independent sortie, all the same they returned later to the parental protection.

The Duel

Several more years passed. Every spring the mature cat-fish started his new family. Before spawning he fed strenuously together with his next girl-friend. Then, as always, he used to make his "nest" in the river bottom, he female laid her spawn there and he guarded the future little fish from predators. By autumn or in early spring the friendly little family once again parted and all started again from the beginning, as if it was a specially-designed program.

With time, our cat-fish became wiser and more subdued in his behavior. The once tiny fish had turned into a giant, who, perhaps, had no equal one in this expanse of water. He became the real master of the mysterious depths.

The cat-fish didn't offend anybody. He fed on all sorts of small fish and caught frogs. Whilst catching food he didn't stand out as being particularly active, as he was lazy to shake his old bones. More and more often he used to lie in deep places and only occasionally appeared in shallow waters.

One day an enormous predatory fish — a pike — dropped in to his depths. It at once started to behave impudently. The cat-fish chased it away once, then twice, three times. But the visits of the arrogant pike didn't cease. The pike was much faster than the cat-fish, therefore it seemed not to be much afraid.

Once the pike has attacked a young cat-fish, who had to seek protection from the master of the deep. The older cat-fish protected the poor chap with his fins and calmed him down. They

became friends. Life took on a new meaning for the lonely master of the deep. Sometimes the young cat-fish swam away from the deep, moving into shallow waters so as to feast on young frogs and delicious insects. He hunted alone, not swimming far away. Then he again returned to the protection of his older friend.

Once there was a quiet bright morning. After sweet sleep, the young cat-fish was in fine spirits and he went for a wander. Where would it better to go? Perhaps, to the willow bushes growing at the river bank. There's real expanse there. And, the wind shook off from the twigs into the water all sorts of insects.

The young cat-fish hurried there. He didn't notice the pike, which hid in thick algae.

The pike has already prepared to attack. On detecting his victim he retreated a bit, deeper under a bush, and stayed there motionless. The water was almost green and served to camouflage him well.

The cat-fish was young, but by no means small. For this reason the pike wasn't counting on an easy victory, but he didn't want to lose such a desirable catch either.

Usually a pike swallows his prey, seizing it by the head and in no way can the victim break free, the whole of the pike's large jaws are densely set with sharp teeth, bent inside. When some fish has been caught by that water predator at least by the side of its head, then there is only one way for it to go — into the stomach.

The pike couldn't catch the cat-fish in this way: though it was not too big, but it had a peculiar body shape. The head of a cat-fish is incredibly large, almost one third of the whole body. The pike would hardly manage to seize such a head, which, in addition, was very slippery. So he didn't rush in to attack, but bided his time.

Meanwhile, the cat-fish's appetite grew. The food was tasty and attracted him. A large may-bug fell into the water. The cat-fish turned quickly and swallowed it. A small wave splashed against the bank, shook a withe-bush and plenty of insects fell from it on the water surface. The cat-fish also dealt with these fairly quickly. He opened his mouth wide and sucked in several insects together with water, which he filtered out with his teeth and narrowly opened jaws. Enjoying his hunting, the cat-fish forgot all about caution. He was turning from one side to the other continuing to catch insects portion by portion.

The pike was tensely waiting, choosing the best moment for the attack. Though the cat-fish was quite close and easy to reach with one rush forward, something held the pike back. Finally, the victim came very close. His bright belly blinked with blue color, and that was some sort of a signal for the predator to attack.

The pike left his shelter and rushed towards its catch. Its long jaws, with sharp teeth, opened whilst it rushed forwards and instantly bit into the body of the cat-fish, causing him sharp pain. He instinctively dashed backwards, but the strong predator's jaws held him firmly with their teeth.

The pike, which noticeably exceeded its victim in weight and strength, moved the cat-fish and persistently pulled its catch into the shallows. The latter started to gurgle loudly and desperately.

The older cat-fish was awakened in his depth by the fuss. He felt that something was wrong and hurried up to the place of the skirmish.

The pike noticed the reverent master of the deep, but didn't want to release its victim. He began dragging the victim with him, but he couldn't move quickly and the older cat-fish caught up with the predator. The latter, bending its body into a bow, rushed aside with great force. He couldn't cope with the heavy victim's body and only a piece of bloody meat remained in his jaws. Then the pike hurriedly disappeared in the depths.

The young cat-fish was exhausted with pain and lost his orientation. Nightmares like shadows swam in front of his eyes and he lost consciousness.

The old cat-fish didn't leave his friend in need and helping with his fins, moved him to a more peaceful place.

The wound was big and deep. Water washed blood out of it and at last they found themselves in deep water among algae, which contained medicinal substances. The old cat-fish was all the time next to the younger one. He took care of the wounded one, trying to save him. But how can you heal that wound, how can you return the strength that is leaving the young creature? Those were hard, tormenting moments.

The sufferer was in terrible pain. He couldn't even look into the water deep. His eyes were mostly closed, he opened them

for several seconds only. He lost interest to anything and lied at the bottom like a helpless log.

He couldn't move at all. This worried the old cat-fish most of all. The wound was temporarily clogged with algae, and that was the only thing for him to help. Therefore, when the old one decided to feed the patient, he was afraid to leave him even for a short time: should he move, then he'd loose a lot of blood and any hope for survival would be gone. That's why the practical older cat-fish made a barrier of stones around the younger one, which he covered over with heavy river sand. Such a contrivance didn't permit the wounded cat-fish to move and he didn't have strength to destroy it.

The master swam into the shallows, found there several earthworms and carried them to his wounded friend.

The young one seemed to feel less pain and fell asleep for some time. The old friend didn't want to wake him up, he only watched him with sympathy from the side.

The breathing of the wounded cat-fish was heavy and retarded. It was accompanied by hoarse whistle, as if it took a great effort to do.

The master left the wounded one for the second time and went off again in search of food. He wanted to find for his patient something unusual and especially tasty, so that he would feel something pleasant, satisfy his hunger and raise his spirit. Perhaps, after that there would be hope for recovering.

But what sort of thing can you find? The remains of cast crab coats and large green frogs, loudly croaking at the edge of the bank; it is hardly a suitable menu for someone who is ill.

Bony ruff and perch were also of no interest. Moreover, first they should be caught and there was very little time for this. It was imperative not to leave the wounded cat-fish for too long.

The old cat-fish swam over some silt into a smaller pool. There wasn't anything special even there and he swam into some shallow waters to do some digging into the pebbles at the bank. Small boat-flies and water bugs ran out from under little stones that were thrown aside, shoals of small fish moved around frightened.

Then he swam down-stream into more swampy places, where there was a lot of silt carried there by water.

Here his hopes came true: mother-of-pearl mollusks shone right on the river bank.

This find was unimaginably appropriate. The meat of these mollusks was unusually tender, soft and nutritious.

The cat-fish took several water mollusks one after the other, put them in his mouth and thoroughly washed away all dirt from them with water.

Then he grated against his lips the shells in which these delicacies were contained. The resilient bodies remained undamaged. Carefully squeezing these appetizing "convenience foods" with his lips, he rapidly started to return to his ward.

He found the wounded cat-fish in the same condition in which he had left him. By the slow movement of the skin near his front fins he could guess that his little friend was still breathing and, therefore, was still alive.

The master of the underwater depths approached his head and accurately placed the food on the sand at his mouth.

The young cat-fish opened his eyes. He saw the food but showed no interest at all, as though they were simple stones. This food even caused disgust with him.

The big cat-fish swam right up to the wounded one and pushed one mollusk straight to his mouth. He thought that if the wounded cat-fish was capable to eat, then he would recover and live. How can one live without food?

The young cat-fish seemed to understand that, too. Moreover, he could not ignore the concern of his older friend. Though he didn't want to eat, he had to do it, so as not to offend the good master. With all his strength, he opened his mouth and took the presented food with his lips.

He had no strength for more than that. The small piece that he took into his mouth with such difficulty, stayed there: he couldn't swallow it. It was obvious that the last hopes for survival were gone.

The master of the deep left his young friend alone so as to give him the possibility to spend the last minutes of his life in peace, but he didn't swim away from the dying cat-fish. He was

already hungry himself, as he had been staying at his young friend for 3 days and nights.

The wounded cat-fish had only a little while left to live. And when the cold evening darkness came, the cat-fish opened his eyes for the last time, looked at his mighty friend sadly and made a long and hoarse outward breath, as if saying goodbye. His life was leaving him with this breath.

Our giant became gloomy and silent. Life has lost all sense for him after that. Now all that remained was to live along the rest of his life in solitude. But he had no regrets about it — he had lived quite a long life. He was much more sorry for his perished young friend.

But, as they say, troubles never come singly. Poachers appeared again at the pool, where the old cat-fish lived on his own. They set wide nets at all sides of the pool and sailed in two boats into the middle of the water expanse. They attached a large triplex hook to a strong fishing-line and used roasted sparrows as the bait. Such bait was very attractive for any large fish.

But the experienced old master didn't bite at this.

His long life experience suggested him that he had to be cautious. The fishermen spent a whole day in vain. Late in the evening they returned to their village lodging for the night. In the morning they returned to check their nets. They were empty. But the poachers didn't give up their intention and continued the hunt... Greed for profit didn't leave them. The more so, they knew for sure that their prey existed in the pool, and a great one, too.

They extended the line, to which the hook was attached, with a cord and fastened it to an empty barrel sealed at both ends. They let the barrel float freely on the water surface. The plan was simple: if the fish swallowed the hook, then it would drag the barrel around with it and the barrel would show where the catch was.

Yet the speckled giant didn't fall for this trick either. At nighttime he swam up from the depth and saw the nets. What should he do? Tear them to pieces? What if some other sort of trap was prepared here? You could expect anything from human beings. And since there was no particular need to leave the pool,

there was no point in risking. Therefore the cat-fish studied the nets above him and returned to the bottom again.

In the morning people appeared at the pool once again. They checked their tackle and remained disappointed. They went back to the village and returned in several hours. They brought back some extra belongings. They brought with them extra hooks, pieces of bloody meat and sharp iron boat-hooks fixed on long poles. They pushed two boats onto the water and set to work again. They lowered the boat-hooks with bloody meat into the water, trying to irritate the fish. Maybe the fish wouldn't resist and would take the bait. That was all the fishermen wanted. Though even the strongest fishing line would not bear a great fish, all they needed was to drag it closer to the boat, and then they would use their boat-hooks.

There were no bites. Yet the persistent poachers threw the bait into the water again and again. They replaced the bloody meat pieces with new ones, lengthened the cord and went on throwing it into water.

Sometimes the pieces fell right in front of the nose of the cat-fish, but he didn't touch them, swam aside and changed his position. At times he swam up to the nets, but didn't risk touching them and went back to the center of the pool, diving to the bottom.

The sounds of loud splashes on the water surface not only pestered the cat-fish but began to irritate him. Finally, he could not stand it any longer and bit a bait from a hook. This convinced the poachers that the pool wasn't empty. The people burst out shouting and beating their oars against the water. Finally, the patience of the master of the deep gave way. He made a sharp turn and rapidly swam to the surface, gathering more and more speed. The boat overturned from a sudden blow. Swearing and shouting, people fell into the water.

But the cat-fish was old now. Having gathered such speed, the master couldn't return rapidly to the deep. He was unable to control his body and burst out onto the surface next to the second boat. A bearded poacher, who stood with a boat-hook in his hands, didn't lose his cool. With great force the boat-hook entered the belly of the cat-fish.

The cat-fish rushed sharply and a large wave overturned the second boat. Falling into the water, the bearded poacher lost orientation and the cat-fish easily freed himself from the boat-hook. But now there was no salvation: a fatal wound bled in the belly of the fish.

Yet the cat-fish was still strong. He swam up to the surface again, demonstrating his strength and greatness to the fishermen, as though not wishing to show that he was wounded. And the people, forgetting about their catch, made for the bank as quickly as they could. The cat-fish made another turn on the surface, splashed with his tail and dove deep.

The people walked up and down the river bank for some time, squeezed out their wet clothes and excitedly discussed what had happened. They were all afraid. It seemed to them that it wasn't a fish, but a monster.

The cat-fish lay deep on the bottom and breathed heavily. He understood that his end was in sight, but he parted with life without any particular regrets. He had lived enough, experienced happiness, worries and grief. There had been enough of everything.

In the morning the ruler of the mysterious pools, gathering his last strength, rose from the bottom and swam up to the surface for the last time. He wanted to bid farewell to the sun and sky and to those places where he had lived, been happy and made friends.

Suddenly he noticed a predator — a pike. In some way it had gotten tangled in the nets and was trying to get free from this trap. This meeting with this opponent gave the cat-fish vigor. Here it was, the long awaited moment of retribution. The iron jaws of the cat-fish closed on the pike's head. The grip of the cat-fish giant was mortal.

In the throes of death, the pike tried to struggle free, but it couldn't. Both sank to the bottom of the pool, two irreconcilable enemies: the cat-fish and the pike. And still the victor was the cat-fish — the master of the mysterious depths.

IN THE PREDATOR'S CLAWS

Nature was entering its late spring with every sapling and bush, with every blade of grass and wisp of moss, with every breath of wind and friendly rays of generous sun.

A she-hare had been rambling about the forest and the bush for a long time seeking the most convenient place. It thoroughly examined a vast edge of the forest space, persistently spying out all its parts. It examined the swamps, covered with sedge, saplings and high-standing juicy grass, it came back closer to the dense mixed forest and, at last, chose a quiet part with young pine trees which formed a continuous green hedge in some places. No beast of prey could get here either from above (owl or hawk) or from aside (vixen or an impudent raccoon).

A small clearing where leverets could regale themselves on grass, was adjacent to the bushes chosen by the she-hare. Aspen grove, which was to the liking of leverets, also grew here in abundance.

The she-hare did not arrange a special nest, but bred leverets in a trampled-down small hole amongst stumps and bushes. Four tiny, thickly covered with hair small grey balls were brought into the world.

They still didn't understand anything, but natural instinct prompted them what to do. Leverets did not know that the she-hare would leave them soon and that they would have to sit still so as not to give themselves away even by an insignificant movement and not to get into the claws of forest predators. But meanwhile, they sucked sweet and tasty milk, smacking with appetite and enjoying the first breakfast. The milk of a she-hare is nutritious — over twenty and even up to twenty-five per cent

of fat, which allows leverets to stay without food for two to three and sometimes more days.

Having sucked milk in plenty, the leverets bunched themselves and kept quiet. Soon the she-hare left them to carry on its kind: summer days ran fast and she had to hurry to bring into the world one, two and even more litters of three to six leverets, out of which not everyone will survive in severe conditions of wildlife.

Meanwhile, the leverets dried well, felt a burst of cheerfulness and force and, one by one, started scattering around. Probably, they would never see each other again and if they will run into one another by chance, none of them would recognize a brother or a sister in its kin.

Having looked around, a leveret noticed that it remained alone, but it did not grow sad, and like all of its kind used to do, it ran to the safest place, a thick coniferous wood. With its weak paws it raked aside shriveled last year's grass and lay down pressing itself against the damp ground. Dampness did not bother it much — thick curly hair protected its body from cold reliably.

The leveret kept quiet, pressed its ears to the back — all the same it could hardly run away from the quick feet of a vixen or a wolf and in that case it had to rely only upon good camouflage. Leveret's eyes remained open all the time and they were peering with particular curiosity and attention at the world, which was new for it.

There, a gray small forest mouse ran nearby, stopped for a moment, shone with its bead-like eyes and deftly whisked into its cozy burrow. At the side a motley woodpecker was tapping on an old conifer. At times it stopped, looked around and then went on tapping with its strong beak. What an odd creature it is! And there a whole train of fast yellow tomtits flew in.

"Ping-ping! Shping! Ping-ping!" they whistled joyfully and cheerfully.

They followed each other from one twig to another looking for bugs and flies.

And somewhere from the other side muted sinister sounds could be heard at times "Khroum-khroum! Khroum-khroum!" What a horror!

Fussy ants were crawling all around. Dashing on the ground from side to side they had trampled a path for themselves. And so hard-working and strong they were! There, one of them was pulling a piece of a broken twig to its ant hill — it was, perhaps, ten times bigger than itself and it didn't matter for it, a usual business.

The sun began to shine warmer and though its rays could hardly penetrate through thick caps of young pine trees, it was impossible not to feel it. It became hotter, a warm thick evaporation was rising into the air from the damp soil and shriveled foliage. Feathered forest inhabitants were twittering in every possible way. The leveret had clean forgotten about caution, it rejoiced at the generosity of nature and peered all the time at the environment discovering much interesting and mysterious things for itself.

The day passed swiftly, the sun hid itself somewhere, birds' voices stopped and hard-working ants disappeared in their ant hill. Only the leveret had no place to hide itself and it envied very much a small mouse it chanced to meet in the morning — it lay somewhere in its deep burrow on soft hair or dry leaves — it is warm and comfortable there and the main thing — safe.

Who can reach it? But here every small tree, every old stump and thick small bush are fraught with danger.

It was becoming dark gradually, even contours of trees were getting vague and soon everything was also in a heavy, thick and silent darkness. A dog barked somewhere far away. Barking was ringing angrily and the leveret's narrow back was trembling because of fear. It tried to press against the ground closer.

“Whoop-whoop-whoop!” was heard from the swamp.

“Tr-r-r-r-r... Tr-r-r-r,” could be heard from the top of a tall fir tree.

Sometimes somebody would suddenly burst out laughing:

“Ha-ha-ha-ha-ha!”

It was an owl flowing out for hunting. It looks out fixedly in the darkness for its future victim with its large eyes, which see even at night. And as soon as any small animal or a lonely bird would betray themselves by a careless movement — they are destined to be in the strong claws of the night beast of prey.

So, in fear and expectation, the night elapsed. Dawn broke out again, the environment was returning to life, a new day began. The leveret was motionless, it was sitting still.

All of a sudden it smelt of something unpleasant. The leveret pressed itself against the ground as close as it could. Through narrow slots in the coniferous wood it saw a vixen in the thicket. Skinny and sloppy, with uneven and shaggy hair, it was looking for forest mice. The vixen was unable to notice the motionless leveret, whose fell has no scent at all. Nevertheless, the danger was nearby...

On the third day the leveret felt very hungry. And no matter how scared it was, it had to leave the chosen place and make at first one rush, then another and the third one. All of a sudden, a she-hare ran out from behind the bush.

It was an alien she-hare and the leveret was taken aback at first, but the she-hare smelt of something native and the leveret dared to push its small muzzle under the soft and wet hair of the stranger. The she-hare was not embarrassed by the impudence of an alien leveret, because it is common in hare's world that leverets are fed not only by the mother, but an alien she-hare as well. This food would be enough for three days for a leveret. Then feedings were repeated several times more and on the tenth day or so the leveret had his sharp small teeth cut and it began nibbling young shoots, sweet roots and soft rind of young trees itself.

At first it was a bit difficult. Young grass just began to shoot and it had to spend more than an hour to satisfy hunger and shake thirst. Often it had to be content with sweetish roots, which it managed to rake off with its small paws in those places where the ground was mellow and soft.

But soon first small leaves appeared on low bushes. The food became more diverse.

Gradually the leveret got accustomed to night darkness and even gave preference to it while searching for food. As soon as the night fell onto the ground, it worked its way to a green forest clearing and ate its fill with fresh juicy grass. The leveret also liked astringent branches of a bilberry bush.

Occasionally it called on the nearest upper swamp and jumping from hummock to hummock, it reached its most favorite delicacy — extremely sweet and appetizing sedge, which it could eat in abundance, almost on the spot.

During the daytime the leveret lay low in the forest changing its rest place from time to time. Now it would get a place by an old grey stump in the thicket, then would stay the day in the thick coniferous wood or lie under a low nut tree in the gully overgrown with bushes.

Gradually, the leveret learnt to entangle its tracks so as not to get into the paws of enemies. He had to be on its guard against wolf and lynx, fox and raccoon dog, polecat, hawk, big owls and, at that time, also against smaller beasts of prey. When the time for day's rest came, the leveret would begin to be cunning, make "doubling" (repeatedly walking along its trace and, finally, jumping aside), lie without further rushes and unnecessary movements.

In a month the leveret has grown up, became a brisk and slim hare. The hare was fattening at night and rested during the day, hid itself from predators, grew and got used to the circumstances of life as best as it could. Now it came out to the edge of the forest where crops grew, sometimes it even ran to the large forest clearing where there were grassy cereals and tasty shoots of aspen.

After the night "ball" the hare liked to jump around, roll with pleasure on tickling branches of cereal grasses — they imparted unusual pleasant lightness and satisfaction. Occasionally, other similarly self-willed hares called on the clearing and the hare played with them with pleasure; they were racing with one another, played and again scattered by the morning.

One night the hare got on a glade, refreshed itself a bit with forest motley grass and decided to make for a distant clearing which it had not called on for several nights already. Two grey hares had been already feeding on it. They regaled themselves on juicy grass, tore appetizing small leaves off young aspens, scraped rind off young bushes of rod with their small teeth. Then they started their games: they were running one after another in small circles, jumping up, scattering about the

clearing stopping for a moment and examining each other with curiosity.

When hares, having forgotten about the caution, found themselves in the middle of a vast clearing an owl came flying. Young hares rushed to different directions headlong, trying to reach the saving forest.

The hare ran as quickly as it could, as never in its life, jumping over from one hammock to another, it even got over small bushes with one lengthy leap.

A night shadow lightly floated quite near, just over the head, terrifying flaps of huge wings were heard. One more moment — and it will snatch the helpless hare and carry it into the branches of century-old trees.

But, in the last instant the hare jumped aside sharply. The owl has flown by.

It gave strength to the hare and it took to its heels, trying to get to the saving thick forest bushes as soon as possible.

The owl gained height quickly and started a new attack. Now it was flying very low, so low that it was dangerous to jump up high — you would fall into talons yourself or get under the stroke of a strong beak. Again, terrifying flaps of wings were heard nearby, it seemed that talons were just about to dig into the grey small back. Where is the escape? And when the owl already took aim at the victim with its talons, the hare slipped into the brushwood. The blow of a strong paw was immediate both on the brushwood and on the hare.

Feeling an acute pain in its head and neck, the small hare dashed forward with all its forces and took to its heels.

Having hidden itself in the thickest bushes, it could, at last, take breath a bit. The body was trembling incessantly and though it understood well that the danger was already gone, nevertheless, it could not calm down. Having mastered the pain, which was reminding of itself with every careless movement, the hare tried to reach wounds to lick them in one way or another.

In several days he became stronger, began to move more actively finding some bitter grass. But the hare nibbled it as its natural instinct prompted since they were medicinal.

Soon the hare was able to run swiftly, it ran much about the forest, but the lesson it had been taught was not in vain — now it was much more attentive and cautious.

In some time the hare began to call on the clearing, too. It was longing to be there, at least to see its friends. Taught by bitter experience, it did not run off from the thicket surrounding the clearing so as to find in it a reliable shelter at the necessary moment.

His friends have completely changed, they were almost mature hares. The hare felt immediately that it was hardly recognized there and they scrutinized it with even greater surprise than it scrutinized them. At that time their surprise was mixed with derisive gaiety: they were jumping around and some even tried to touch its head with their paws. Nevertheless, it was accepted into the former company, now it could play and feed again and it was much better than to be lonely: melancholy passed away and time ran faster.

Everything around had changed so much compared with those first spring days that now it was even difficult to remember how, being a leveret, it was running on the ground damp after the high water. All forest vegetation had grown to such an extent as if a continuous carpet covered everything in the forest; ground, bushes and trees. The same was happening on the clearings as well as on the river banks. The majority of the wild life had grown-up offspring, young field and forest birds rose on their wings and parents taught them to live independently with inspiration.

Summer was in its second half. From morning till night the sun kept on scorching mercilessly, the grass began to fade and turn yellow a bit, it had lost its former sappiness and acquired a bitter smack. Even leaves had become strangely faded. The food lacked moisture and now and again, the hare was longing to go to the river where the watering place was.

Several times it came down to the deep forest valley where the bank of a small forest river was more sloping and it was possible to approach the water, but every time something prevented it from doing so. Just at that time the village shepherds brought cows to the pond and the hares, having failed to approach the

water in time, had to come back. When it attempted to approach the river, all of a sudden, it saw a huge wolf on the bank, which scared it to such an extent that despite the thirst, the hare was not daring to leave the thicket for several days.

But it was very thirsty and headed to the river again, this time having chosen the coppice covered with pussy-willow bushes as its place of passage. There was no one on the river. It touched water with its lips and started drinking greedily. Well, soon it seemed to be enough. The hare raised its head, looked around, and only when it made sure that there was no danger, shook its small muzzle sharply and sniffed loudly.

And then it saw itself in the water. No, the hare didn't take its reflection for some of its fellows or, vice versa, its enemy, as it happened sometimes with cats or other domestic animals. But what he saw surprised it. Instead of two ears, as all hares had, there were three ones reflected in the water.

At first the hare did not believe itself, it looked closely, laid its ears on the head, then tried to raise one, the left one — it rose: an ear like an ear, narrow, long, just as every hare might have. Then it tried to raise its right ear, but instead of one two ears rose. The hare was at a loss. It again put the right ear to its neck and tried to raise it. The result was the same. Though ears were narrower, but as long as before.

It could not understand that it was the owl, who had split its right ear apart. Gradually it healed up, but naturally, it failed to grow together since the halves were constantly moving. So, the hare had become three-eared. And suddenly the cry was heard.

“Look, hare! Look! H-a-a-a-re!!!” and then it was raining down:

“Hare! Hare!”

“Lopsided!!!”

“Young hare!”

“Lop-eared!!!”

They were barefooted village kiddies who were going to bathe in the river and took the hare aback. It jumped to one side, to another and rushed along the river following its nose and the kids were shouting in surprise:

“It is three-eared! Hare-The-Torn-Ear...”

This news has been spread around the neighborhood very quickly: a hare with three ears lived in the forest at Slovichy. Kiddies were telling about the show they had seen so excitedly that it turned out that the hare had not three ears, but even four. Just as quickly as among people, the news about the three-eared hare has been spread among the wild life. And it flew though the forest even earlier, from the very moment when having healed itself, the hare visited its acquaintances on the clearing.

Meanwhile, the summer was coming to its end. More and more often the sky was overcast with thick grey clouds, which poured down tedious rains. Leaves on some trees turned yellow and on others — pink and even bright red. They no longer held to branches and were carried away by the wind. Rustling leaves frightened the hare. Now it was difficult to determine the sounds of danger.

The number of birds has decreased noticeably. Most of them, especially the small ones, have disappeared somehow at once, but big ones — storks, geese, cranes — flew off slowly, their long, stretched wedge-like flocks extended one by one, making for distant warm countries. They emitted some pain and sorrow, and they flew unwillingly, driven away by the colds.

It was getting colder day by day, the air became damp, watery. Then winds were added to colds. Rains began to pelt down.

Greyish-red hair no longer warmed The Torn Ear. The situation with forage was getting worse. Forest grasses have faded and dried, remaining leaves have fallen off, but they were bitter and tasteless.

The hare had to change places of feeding. At first, The Torn Ear started calling on the young aspen grove, where the still green grass “sprinkled” out on mowed-down clearings. For day's rest it retreated deeper into the forest and most often hid in brown grass or in a dense coniferous wood, among wind-fallen trees.

More and more often The Torn Ear began to abandon continuous thickets and call on fields: far off from the forest there stretched a wide green field with dense shots of winter

wheat. It was a real salvation for the hare. Before daybreak, The Torn Ear made for the place of its regular supper.

Days went by. Soon the first frosts began to touch wet soil and by the morning both shriveled grass and winter crops were covered with a white film of hoarfrost. Winds became stronger. The sun rarely peeped out from behind the lowering clouds. Nature was waiting for the winter to come.

The Torn Ear was no longer concerned about that, since white fur warmed it properly. The hare has considerably gained strength, its long legs were carrying it easily and swiftly. But how many unknown things awaited it ahead, how many incomprehensible and hard surprises was the destiny preparing for the white hare?

It was the white fur, which let him down. Though it saved the hare from cold very well, it betrayed it against the background of the autumn colors.

The fox was in wait of the white hare at some distance from the river when it was coming down to the water. The predator had learnt the route of its passages and lay in hiding near the path concealing itself behind a small curly fir tree. The fox had rolled up into a ball, pressed the tail to the stomach. Only its sharp black ears seemed not to relax for a moment and tensely "observed" the audible space, faultlessly prompting what was going on around.

The beast of prey did not wait until the hare approached. It was enough for it to feel the hare's whereabouts in proper time and then it, without difficulty, could chase the hare since the white color of its fells would be an excellent orientation for the fox.

Who knows what the result of the chase would be, but for a chance. Running away, The Torn Ear came across the familiar herd of animals.

The dogs noticed the hare and rushed after it. But almost at the same time they saw the fox, which, carried away by the pursuit of the hare, also darted out on the meadow. The dogs at once let the hare alone and strove after the red haired beast.

However, the fox, without any difficulties, confused the mongrels and they were tricked! But nevertheless, they had

saved the hare. If not from death, then at least delivered it from a long chase and forced shelters.

Now The Torn Ear no longer disdained caution. Having understood the treacherous role of its white fell, it tried not to catch an evil eye, stayed for a long time in the most inaccessible and, what was more important, impenetrable thicket in the bushes of jumper and in the brushwood of young fir and pine trees.

It had been hiding itself in this way for whole days, like long ago, at the very beginning of its life, feeling its helplessness. And only when pitch-dark darkness of the night cloaked the cooling forest in thick wreaths, it cautiously crawled out of the thicket and would make for the nearest field.

As before, The Torn Ear avoided open places and concealed itself from an evil eye — now it would live in a dense fir grove, then it would get into the dense wind-fallen trees or lie on its day's rest in a thick dry grass. As of late, it chose a cozy place under the top of a fir-tree overturned by wind.

Cold winds began to blow stronger from the North. Shallow pools and small lakes were covered with ice at once. Only the swift forest river would not give in to frost. At first ice formed along the banks, where it was most thick and strong. And the farther it was from the bank, the more transparent and thinner its crust became and turned into the thinnest fragile edge, from which crystal pieces were torn off by the swift flow. Blocks of icy armor were widening day by day, expanded from the banks, seeing to embrace the water stream completely so as to freeze the turbulent river over.

When evening came, the hare cautiously crawled out of the fir grove and started jumping towards the field. Light frost weakened a bit and fresh softened winter crop turned more tender and was easy to nibble, satisfying the day's hunger. At that time the hare decided not to stroll across the field as it used to and made for the thicket. It was exhausted with weariness and it lay in the familiar place with pleasure. It was already the middle of the night. The wind gradually stopped. The frost was becoming stronger. The hare rolled up its small paws, hid its wet small nose into his hair and dozed.

It woke up and did not recognize the environs. Everything was surprisingly white, as if poured over with thick milk. Whiteness covered the ground, tree branches, even the hare itself was covered with that continuous whiteness.

The Torn Ear was surprised and afraid to move from its place. Only its eyes blinked interestedly and watchfully, looking round suspiciously and timidly. So far it did not understand that it was simply the fall of snow and there was no wonder in that.

At first, The Torn Ear suspiciously smelled in front of it with its sensitive small nose. Then it indecisively tried to touch snow with its small paw. There was nothing frightful at all. It was soft and rather cold. The hare grew bolder. It rose and cheered up. Fresh loose snow hang in the air like a small cloud, sparkling under the stingy rays of the cold winter sun by multitude of sparks, small lights, stars. How not to get merry amidst such beauty! The hare jumped joyfully along the white blanket.

Since that morning The Torn Ear felt much more confident. No longer did it hide in the thicket, sometimes undertook long marches to distant fields with sloping hillocks, from which the snow was blown off by the wind. There was no need to rake out winter crops from under the snow thick.

Occasionally, the hare would come across the tracks of a wolf and a fox. Naturally, that put the hare on its guard and the white hare changed its route immediately. Simultaneously, it grasped a new science — it learnt how to entangle the tracks on the snow and to hide from the enemies.

With every day winter declared of itself with greater confidence. Frosts were getting stronger. Blizzards were strolling about the empty fields. Snow has fallen in addition. Hares had to undertake rather long marches to the most distant fields, stayed there and if snowfall would not stop, they did not torture themselves by trace entangling, but came back straight — everyone into its own shelter — and lay there until the next night. During the night snow covered their tracks and it was impossible to find a hare, if only, by chance, one could stumble across its bed.

Usually animals kept to their paths. Though the latter often were covered with snow, hares found them without difficulty. Such troubles did not bother The Torn Ear. A white hare, unlike

many other wild animals, is well adapted to life in a winter forest. It is not afraid of snow. Its rear paws are broad enough and by winter they are covered densely with hair. Fluffy round paws, as if broad plates, reliably held it even on completely friable snow drifts.

As before, it kept close to the thicket, concealing itself somewhere under a low bush, small fir tree or behind a broad stump. When dusk fell it left the places of its day's rest. Habitually, it fed in the areas of winter crops, often calling on those parts together with other white hares. It traveled to the nearest meadows and mowed clearings where snow was blown off from open sectors.

During long snowfalls The Torn Ear was satisfied with branches of aspen, with rind of young trees. Occasionally, it called on farmsteads and nibbled the rind of young apple trees.

Everything would be fine, but for hunters, who began to appear in the forest with their dogs.

Everything was okay for some time. The Torn Ear spent the first half of the winter rather easily, without special adventures. But one day...

Hunters have a special method of hunting, which they call a battue or a pocket: in the forests, rich with wild animals, they arrange ambushes and beaters are combing a forest in chains, driving the animals out onto another strip — the shooting line.

Usually, during such battue, fox, black grouse, white hare, marten get shot and not only they.

A group of beaters has scattered in chain around the forest and with loud shouts they moved like an avalanche.

All the living creatures became anxious, talkative magpies started chattering. They heralded danger: run for your life!

After the night visit to a rye field The Torn Ear as usually carelessly lay under an overthrown fir tree covered with snow. Naturally, on hearing the shouts, it pricked up its ears, lent an attentive ear to the sounds. All of a sudden, it saw a fox, running as fast as it could. It also discovered the hare but would not stop — it had no time for that. Not far from it, with big leaps, stopping from time to time, an excited grey hare was making its

way in the same direction. Having felt the danger, The Torn Ear rushed after those running away.

The thicket ended soon. Low forest and brushwood began. Where to make the way? The hare squatted, looked around and decided to make for the swamp with tussocks.

At that moment a shot was heard from one side, though not very close. The Torn Ear started making fuss, made a couple of jumps and stopped to look around. Suddenly it saw a hunter dressed in all white. The hare realized that the hunter was even taken aback by such an unexpected encounter, but the man's indecisiveness was gone in a moment and he shouldered his gun hastily.

The hare jumped up, rushed, but not back or aside — straight into the hunter. It scudded into the hunter and slipped between his legs. And while he was turning around and reloading his single-barreled gun, The Torn Ear was already far away.

It lay among the hummocks of the upper swamp and cocked an ear: was there a pursuit behind? It seemed there wasn't. It made a move and then noticed drops of blood on the snow. The hunter must have failed to take good aim, moreover, the white hare quite unexpectedly started with a jerk not somewhere, but straight into him and the tardy shot only wounded the white hare with one small pellet.

...The winter was nearing the end. The sun became warmer. Days were much longer. Near the trees and on the hillocks the snow began to melt, merry rivulets started fighting their way through under its still hard and compressed rust, heralding the coming of spring. Compressed snow was slipping and came down in some places, it became more difficult to run on it and it meant that soon hunters and dogs would cease bothering wild animals.

Nevertheless, the white hare happened to meet them once again. And it was let down by its excessive greed to delicacies. The hare was bored with bitter aspen rind and it could hardly count upon winter crops any longer. During the night moisture fused into a frozen mass with sprouts of rye and it became simply impossible to nibble them. Somewhere behind the field village huts huddled together and near them there were young apple

trees. And their rind was so tasty! How could it resist the temptation?

When dusk fell, The Torn Ear made for the village. It ran out of the forest calmly. It was quiet. The village was asleep shrouded in dismal darkness, but tense silence was always deceitful. Cautiously, so as dogs would not hear, The Torn Ear slipped into the orchard. It was greedily nibbling the young sweet rind. Having been carried away by the late supper, it forgot about prudence.

Suddenly the farm night watchman with a dog appeared nearby. The mongrel detected the hare. At once The Torn Ear dashed like lightning. Other dogs started barking from the village side. It was dangerous to come back by the former road.

The Torn Ear rushed in the other direction, along the river. Very soon the river made a sharp bend and when the white hare tried to make an arch at high speed, the dog cut off its way. The Torn ear found itself in a trap. The river with such a thin spring ice was from one side and the dog — from the other. Where should it rush? And in desperation the white hare got off with a jerk onto the ice powdered with the last snow. It didn't have any other way out.

The dog took after it, but when The Torn Ear, in a soft leap, crossed the most dangerous middle of the river, which had already broken up and was gurgling with water, the ice gave way and the dog found itself in the water... That was salvation for the white hare.

...Such was the end of winter adventures. Spring was coming. The snow in the forest began to melt, settled down and in places where it remained, it was dangerous to march on since one could easily sink with it to the very surface of sticky, limp soil. Hunting season was over.

With every day the sun was becoming warmer. Here and there, on the forest thawed patches, in the calm, where the soil was free from snow and warmed stronger, the grass turned green on small flower beds, shrubs revived.

Everything around changed. It was clear that hard winter days had passed, soon the whole nature would bloom, fresh nutritious forage would appear. New times came for The Torn Ear, life went on, not an easy one, but full of troubles and danger.

THE MUSHROOM SEASON

In nature it happens so that August meets with autumn. Days become shorter and nights longer. The warm sunny weather has gone. At dawn, low places and water bodies are covered with fog. But August is rich in its own way. Corn from the fields is delivered to the granaries in a flow. Apples and pears ripen in orchards. In the vegetable garden there is a bumper harvest as well. Warm short-term rains favor the growth of mushrooms that is why these rains have acquired their poetic name — “mushroom rains”.

There is no other month in the year, which is as rich in mushrooms as August. Yellow chanterelles “scattered” in a friendly round dance in the green or gray moss, and on the edge of the forest a line of little new bright oily headed mushrooms — “maslyata” — is waiting for a mushroomer to put them into his basket. When you walk into a mixed wood you will come across russules. Some russules have already shaped into small plates, others have just sprung up and are turning towards the sun with their blue caps.

An amateur mushroomer is attracted both by a young and mature old pine forest. There you can see lots of mossiness mushrooms. They differ in size. If you notice a big mushroom, then be attentive and you are sure to find nearby some new ones, like little cones. To gather mossiness mushrooms is nothing but a pleasure! The best basket for mushrooms is quickly filled.

But a mushroomer is particularly attracted to the forest when the “king” of mushrooms begins to spring up — the white edible boletus or “borovick”. Mushroomers tell about their lucky finds with animation and pride. On their way back from the wood they put these “kings” on top of all other mushrooms in the basket.

A meeting with this mushroom, which has put on a dark brown cap, gives certain emotional joy, puts you in good mood. And if you are lucky enough to find this mushroom, don't hurry away from this place because it doesn't usually grow alone. You should walk around the nearby bushes examining the ground and moss inside and around and you are likely to find several "youngsters."

It is important to know how to gather mushrooms correctly. They should be cut off with a sharp knife but not pulled up so that not to destroy the mushroom spawn. This will help to gather a good deal of mushrooms in future as well.

When gathering them you have to distinguish edible mushrooms from poisonous ones. The most dangerous is the pale toadstool (death-cup). This is a lamellar mushroom (agaric) having a high stem with a rim; the cap is of bluish color. Other poisonous mushrooms are fly agarics and false honey agarics which differ from edible ones by their bright yellow color of the blades in the inside of the cap. Don't pick up mushrooms which stems become blue very soon.

One should remember that edible mushrooms may cause poisoning, too, if they are not boiled or fried long enough. If they get proper thermal treatment then you will have a peculiar dish on your table.

Mushroom time lasts until late autumn. White and orange cap boletuses are replaced by greenish autumn mushrooms "zelyonka" and "volnyanka", then by honey agarics.

An experienced mushroomer goes for saffron milk caps to an old moist pine forest, for honey agarics — to the places with lots of old wind-fallen trees. Tight, thick-stemmed white boletuses are most likely to be found in the wood where oak trees grow. And so as to cut off as many oily headed "maslyata" as possible you should head for a young coniferous wood, though it is not easy to force your way through tightly growing young pine and fir trees, but the result is worth it.

People have been indulged in gathering mushrooms since ancient times. Our forefathers didn't often have enough meat for their meals, that's why they had to add forest gifts to their dishes. But mushrooms are really a high-caloric vegetable meat.

But are they really vegetables? It is hard to make it out. Naturally, at first sight mushrooms belong to the vegetable kingdom. They don't move, they don't consume organic food...

So they can't be representatives of the animal world.

Plants contain chlorophyll and under the influence of the sunlight they absorb the required components from the air and generate vital activity products.

Mushrooms don't contain chlorophyll at all and they accumulate not starch, as all plants do, but glycogen just as animals do. Mushroom tissues contain chitin, as is characteristic for insects. What a confusing thing!... No wonder that a famous French botanist Vayan called mushrooms "a damned tribe" as if they had been created by nature with the purpose of driving scientist to despair.

During the period of mushrooms growing, as the saying goes, neither the old nor the young can resist the temptation. You shouldn't hope for good luck in an overshadowed wood, in the places with deciduous trees. It is quite different when you make for an old pine tree forest to a mixed wood with small hillocks and lots of open or half-darkened clearings or to a pure birch-wood. You will not lose if you head for a young coniferous wood or clearing with lots of old moldering stumps.

Mushrooms are children of thunderstorms and pouring rains after which warm sunny weather sets in for several days. But it may happen so that after a heavy short-term thunderstorm a light summer breeze, having blown off cumulus clouds, will suddenly cover the sky with a layer of gray heavy clouds and then it may drizzle monotonously for a day or more. So much the better! The same happens after a continuous heat when the soil begins steaming and the air in the wood is overfilled with humidity.

And then it will shower all of a sudden and the soil in the wood will be watered to the full.

Mushrooms will push out from under the ground, unfolding the thick wood soil bedding and raising last year's dry leaves and needles and even pebbles on their little resilient caps.

Families of multicolored russules, scatter about the glades; the light moss-grown coniferous woods get filled with a strong

odor of the white mushroom — “borovick”. On the edge of the wood, in a thin aspen grove, you can see new bright orange-capped mushrooms.

Least fastidious to their “dwelling place” are brown cap boletuses — “podberyozovicks”.

They grow mostly in the birch tree woods and groves. Their appearance varies depending on the place of their “dwelling”. Those growing in a dampish birch tree wood have a dark grey cap, a white stem, slightly thickening downwards, with little black and brown scales on it. When you break partly the white flesh of its caps it will get pink. This mushroom appears earlier than its other variants. Later it is replaced by an emerald-colored one. It looks the same, only its cap is olive-colored, but when touched it turns quickly black.

In damp marshy birch woods you can find this kind of mushroom with greenish parasol and a thin long stem. But such mushrooms growing usually on a clearing in the woods at some distance from the trees impress most of all. They are thick, tight ones, which resemble the “king of mushrooms” and are called “charnyaks” (blackish podberyozovicks).

Within the summertime the soil got warmed everywhere. Mushroom spawn has spread out far and wide, especially that of brown cap boletuses. So don't get surprised when you happen upon a mushroom right on a forest path.

But gathering orange cap mushrooms gives a particular pleasure. Sometimes their orange-red caps make the moist grass of aspen grove look like a multicolored carpet. You seem to be cutting them off endlessly — it looks as if instead of one a lot more of them spring out from the ground. This kind of mushrooms is found in fir-and-birch woods, but they grow there alone or in small groups. Their caps are lighter, of some yellow-nut color, but they may sometimes grow so big that half of a mushroom basket can be covered with one cap.

Coral milky caps can become an easy catch for a mushroomer. They grow in big families. Tall, with strongly rolled-down terry edges, coral milky caps of pink shade are met most often in sparse woods. Those of white shade, the most numerous, are

found everywhere, at every turn in a low forest, on spacious openings and on the edges of woods.

You shouldn't avoid these mushrooms. True, uncooked they taste rather bitter. But if their caps are peeled, they were kept in cold water for some time, pickled after that or simply boiled properly and dressed with onions and sour cream, the dish will be so delicious that you will lick your fingers.

In thick fir woods, if you are lucky enough, you can find wonderful milk mushrooms and saffron milk caps.

Saffron milk caps are particular mushrooms. You can fry them fresh or you can boiled them and use them to dress soups and various other dishes. They can be pickled as well, but salted saffron milk caps are most delicious.

In fir woods, fir-type saffron milk caps are most often met. Their stems are long and the caps are slightly greenish on top, with circles of the same shade. Their flesh is strong and tight, quickly reddening at the break place and exuding bright red sap. Pine-type saffron milk caps grow in pinewoods. Their stems are low and the caps are wider. Their red coloring is less evident, it is lighter.

As for milk mushrooms, they are good exclusively for salt pickling. One can't help getting excited when he suddenly comes cross a scattered group of these particularly welcome mushrooms. Their broad white plates, slightly suggestive of the light sky blue, greet affably a happy mushroomer. That's the luck!

A black milk mushroom can be found in the wood much more often. In its form and size it resembles the white-type brother, but the color of the top is quite different and the stem is dark, nearly black, the blades beneath the cap are grey, getting darker in old mushrooms. This mushroom is considered to be less valuable. Its flesh is not so delicate as that of the white type. Though this mushroom can be successfully utilized as well. But it will require more care; before being salted they must be boiled or kept for a long time in water changed every now and then. In case all this has been patiently done this milk mushroom becomes a good dish on your table.

Everyone knows the white edible mushrooms “borovicks” and chanterelles. The white mushroom, the “king” of mushrooms, is the most precious and welcome. It is distinguished from the whole mushroom kingdom both by its size and gustatory qualities. A real mushroom giant! Its heavy cap stands in proud beauty on a very thick white stem, filling the surrounding wood with a strong mushroom odor. The same odor is added by dried white mushrooms to the dishes and to the whole place where they are cooked! In general, the white edible boletuses and chanterelles are universal mushrooms and they are utilized in the kitchen in any condition.

The nearer autumn times approach the more frequently one can come across clusters of long stemmed honey agarics. They don't even imagine that they can grow separately. Honey agarics appear at once in a countless number and grow so close and tight to each other that they seem to cover the topsoil like a fir shawl, or they may stick round old rotten stumps. It seems as if they have got together here from all parts of the wood and sing and dance in a ring, now gathering in small groups, now scattering in chains outwards from its center.

Once you walk aside you will see similar numerous gray reddish little caps on long stems dancing in a ring on the edge of an opening in the wood. Their number is so amazing that you may get at a loss not knowing what side to rush to. You can fill one, two or even five baskets at one and the same place.

There are lots of other mushrooms that you can find in our woods! Here you can see a Polish mushroom similar to the white edible boletus, a countless number of brightly colored russules, sweet white field mushrooms, yellow fleshy mossiness mushrooms and quite tiny red “podreshetnicks”. Each mushroom is attractive in its way.

Don't be lazy, be quick but don't make too much haste. An experienced mushroomer puts every mushroom into his basket very carefully and accurately.

In a wicker basket they lie with their stems upwards, without mixing into a common inexpressive heap. Here they are well aired. A foresighted man will never put mushrooms neither into

a bucket, nor into a plastic bag, for they quickly overheat and get spoiled in it. Then all your efforts will be wasted.

Coming back home you must sit down to sort your "catch". Some will go onto the supper pan at once, others will be cooked as a reserve. Something will be picked out and put by for the next day meal. The bigger white mushrooms "borovicks" will be prepared for drying, the smaller ones will be pickled. The majority of lamellar mushrooms will be salted in an oak cask, but here much depends on the taste of the cook.

Man isn't the only one who gathers and stores up mushrooms. Many wild animals show as much interest for them, too.

Here is a bow-legged badger going out for a "quiet hunting". But as soon as a mushroom appears on its way the badger quickly knocks it down with its paw and puts it in a visible place — either on some stone or a stump. Then it continues its way. Several days later going along the same path he turns the knocked mushroom caps on the other side.

And when the mushrooms become properly sun-dried, the badger takes them into its hole. In winter waking up from time to time it will be regaling himself. It is just as good a judge of mushrooms as a man. It stores up only "borovicks", new orange and brown cap mushrooms, ignoring the rest. Its stay in the forest is not limited, it lives there and can store up "borovicks" only.

When a raccoon dog comes across a big white mushroom it starts having dinner without delay. Chewing loudly it swallows with leisure the fat and sweet lumps of its cap.

And there, between two young aspens there flew together a small flock of grey thrushes. They were pecking to bits a big and very old orange cap boletus, but suddenly a magpie flew up to the mushroom, dispersed the thrushes and set to have the meal. It even croaked for pleasure like a crow — so delicious the meal tasted.

The squirrel is the greatest gourmand among forest inhabitants when it comes to the "vegetable meat", but it doesn't use fresh mushrooms. It is quite another matter when they are newly dried and stored up in its winter larders. And when there are biting frosts in the forest and everything is covered with such

heavy thick snow drifts that it becomes impossible to get anything eatable from under the snow, then it is the best time to use the delicacies.

That is why the squirrel works hard. Having found a mushroom the squirrel nibbles its stem a bit at the bottom and then breaks it with its quick little paw. To prevent mushrooms from spoiling by insects and getting them dried quicker the squirrel hangs them on branches. She threads mushroom caps on thin dry twigs and leaves them there until they get dried. Later she puts dry selected mushrooms into tree hollows and cracks and gets down to work again. Everything will be eaten during the long wintertime.

Overstocking is not at all unnecessary. Anyone may come across its larder by chance and use the free supplies. They are scattered all over the wood unguarded at all and some larder can be lost, one can't remember all hiding places. So it is better to store up more. The more you stock up in summer, the better you live in winter. Especially when there are lots of mushrooms in the wood and the squirrel isn't lazy bones at all!

Mushroom season lasts till late autumn. "Borovicks" and orange cap boletuses are replaced by green cap autumn mushrooms and coral milky caps. Honey agarics are abundant.

Gradually the weather changes. It rains more often and sometimes incessantly. At one moment the sun shines brightly again as it does in summer, at another sharp gusty wind brings heavy clouds across the sky. But till the very early autumn frost when thin ice covers the puddles and begins to crackle under your feet, a mushroomer can enjoy his favorite pastime and a good rest in the forest.

SHORT SKETCHES

Bird Talks

They say birds talk among themselves while singing. As soon as a nightingale starts singing in the pussy-willow depths and it is immediately clear to its tribe fellows that there is no point to stop here — the nesting place is occupied. Say, magpies start chattering loudly and every living creature in the forest is well aware that some danger is approaching — more likely a hunter is sneaking. Or if sparrows start twittering more cheerfully in the yard, then rejoice the bird's breed! Spring is on the way.

Sometimes man's words can be evidently heard in bird songs. A chiffchaff has hidden in the head of the bush on a hot day and is rejoicing: "Tsen, tsen, tsen, tsen, tsen" ("tsen" — shadow — *V.G.*). Big tomtits are sort of playing the count game. "Two by two, two by two, two by two!" — one of them twitters. And the other answers it: "Four, four, four!" A rush bird is hovering over the overgrown fishpond and as if teasing the fish: "Crucian, crucian, crucian, tench, tench, tench!"

"Chyzh-zh, chyzh-zh!" a siskin is introducing itself. "Yula, yula, yula, yula ..." a woodlark is repeating its name in different manners, hovering high in the sky. "Ud-dod...ud-dod... ud-dod," a hoopoe is muttering to itself in the depth of the wood. *

Different sounds start reaching our ears in the evening. They, like the darkness itself, are no longer pleasant and tender, but harsh and sometimes even alarming. "Ha-ha-ha!" when an owl

---

* "chyzh" is a Belarussian name for a siskin, "yula" — for a woodlark and "udod" — for a hoopoe.

starts roaring with laughter in the dense of the forest it makes you feel creepy all over from unexpectedness. And a small swamp bird, somehow resembling a heron, would breathe in as much air as possible, sing its long beak into the water and roar like a bull. They call it bull because of it.

“Be-e-e-e...” ram's bleating is spreading throughout the field. “Be-e-e-e...” it is greeting the dawn.

Here is not a ram at all, but frisky kicks of a woodcock snipe and it is “singing” not with its voice, but with ... a tail. Its tail has a very peculiar feather, so this bird sings with its tail. Falling from above, it spreads its tail wide. The extreme hard feathers in its tail jingle in the air in a special way, as if ram's bleat is spreading out in the sky. For this reason it was given a non-bird name — “the sky ram”.

In the morning a female quail is hurrying to drive housewives out into the field as soon as possible and you can hear its nonstop crying “Podz polot!.. Podz polot!.. Podz polot!..” — (“Go and weed!..” — *V.G.*).

Forest paths

Forest paths... They are always pleasant and mysterious and sometimes even enigmatic. The forest does not show the road to its secret treasury to everyone. All depends on a man.

Suppose, one man walks and does not notice anything special around him — trees are as they should be, the same is the grass.

But another one, walking along the same path, will see much more. It is only necessary to have a more attentive look and the forest willingly reveals its “soul”.

Observing what is happening around, a man would notice the squirrel, which lurked on a branch and small holes stamped like whole rings on a young birch, where from a woodpecker savors sweet birch sap. And if he casts a look at an ant hill — he will even determine the weather for the nearest days. He understands, why an old conifer has suddenly groaned loudly, why branches of a tall fir tree have bent and, moreover, he can definitely determine who has uttered such a loud cry somewhere in the very thicket.

A man understands the forest and the forest understands him — it will give sap to him and provide shelter in case of rain,

it will let him have rest in the coolness of trees if he is tired, it will give him firewood in cold times and, if necessary, it will feed him.

The Squirrel Pine Forest

The squirrel pine forest with sparse trees is specially remembered nearly from early childhood. Its beauty attracted you at any time on a bright sunny day and in rainy weather, in grey dusk and a fresh cold morning.

The pine forest was inhabited by an extremely great number of squirrels. Once you appear in it a great alarm began there. But the squirrels didn't betray themselves by making extra noise. A light rustle was heard from the trees and from time to time you could hear the squirrels clicking or a cone would fall down, lost by a squirrel.

If you hide and look attentively you will manage to see the squirrels themselves — now they would jump one after another from branch to branch, now a curious beauty with marvelous small ears looking like little brushes would peep from behind a trunk.

Squirrels' nests hanging somewhere in the branching of mighty old trees were made of little branches, twigs and moss and carefully covered from above, and inside they might have been lined with wool and dry litter. There is no denying they are exceptionally good housekeepers.

Live Barometers

Who wouldn't like to find out about the weather beforehand? Often not out of mere curiosity — man's activities greatly depend on weather changes. The great Russian scientist M. Lomonosov said good words about its forecast: "There would be nothing left for man to ask God for if he could learn how to forecast weather."

It is a pity but weather gods — meteorologists — can't always be accurate, sometimes curious things may happen.

At the same time, various animals, which are well known to us, can render an invaluable service in this respect, but we sometimes don't guess about their wonderful ability. Animals

can have a keen feeling of the approaching weather change and react to it by their behavior.

Let's take, for example, an ordinary small fish living in our water bodies, which is called the "viewn" (loach). Place it into your aquarium and you will get the best "barometer". Before the approaching thunderstorm the fish will be rushing about and coming to the surface 10 — 15 times per minute, whereas before clear weather it will lie still at the bottom.

A toad can compete with this small fish. A loud croaking in the middle of the day is a reliable sign of the oncoming bad weather. On the contrary, a continuous evening croaking promises fine weather. When toads are silent you can expect a fall of temperature. Then try to make a little wooden staircase, put it into a glass jar and place a lake toad there, too. Such "live barometer" had been widely used in old Russia. On the eve of changeable weather the toad will sit at the bottom, if it goes up the little stairs you should expect bad weather and if it constantly keeps to the surface, the weather will be warm, sunny and dry. Guaranteed accuracy in such cases is rather high — 90 to 95 %.

Marsh leeches don't yield to "viewns" and toads in this respect. In fine weather, when no sharp changes are expected, leeches crawl quietly at the bottom, on stones and near-bottom parts of water plants. But when they begin to crawl out along the stems and bushes, up to the water surface — a thunderstorm should be expected soon. The leech can be an indicator of the coming temperature change: if a leech is stretched when it moves or is still, then there will be no fall of temperature, but when it rolls up the temperature will soon fall.

A little bird of our woods called "berestyanka", feels the approaching rain some twelve or even twenty four hours beforehand and unceasingly informs the surroundings about it with its ringing song "Fit!.. few-few-few! Fit!.. few-few-few!"

By its frequent and prolonged cuckooing the cuckoo informs us about the setting in of warm days and cessation of light dawn frost.

Swifts never let you down in their forecasts. You can often see how the birds, which have just been enjoying themselves in the sky, suddenly disappear from it. It means that foul weather is expected to set in here. Swifts, being excellent fliers, manage

to cover by that time hundreds of kilometers and can wait in a safe place till the bad weather is over.

At home an ordinary cat can help in weather forecasting. When it lies having rolled itself up into a ball then you may expect severe frosts; when it walks stretching and arching its body — a warm spell will set in, if it is licking its belly it promises bad weather and if it is scratching with its claws — there will be a strong wind.

Crow The Sower

A crow has alighted upon a maple tree. It is running its clutches along the branch. Under the crow's weight the branch shakes and it helps the seeds to fall down.

Maple seeds are unusual. They look like small bulges with long wings. Two portions of seeds are hidden in each bulge.

It falls into two parts and each of them remains with one little wing. When one part comes off and falls down, its wing begins to spin about it very quickly as if it were a little "helicopter." The wind will carry this "helicopter" to some other place and it will give rise to a new maple next year.

It never occurs to the crow that it is she who seeds little maples.

Amazing Little Animal

Winter is a very tough period in the life of the majority of forest inhabitants. And cold is not the main reason for this. For the majority of small animals snow is the roof, protection from severe colds and sharp frosts. The main thing is to find food. Shrews, mice and rats hide during wintertime in deep holes under a warm snowy cover. During their hibernation both bears and badgers doze in their dwellings. Squirrels economically spend reserves of their larders. And this time is the most difficult for beasts of prey, which do not practice winter hibernation and had failed to fill their larders.

But a weasel always feels good. Its agile, thin and elastic body can get into any hole under the snow cover. I happened to see one day how a brood of hazel-grouses fell down from a tree into deep snow, but at that very moment alarmed birds flew up again and

only one, convulsively waving its wings, sprawled on the snow. A weasel strongly seized on its breastbone with its harp teeth and is already tearing apart the fall of prey, which seemed rather big for it.

If I did not see it with my own eyes, I would have never believed that this could have happened. Unintentionally the cases described before by other naturalists, come to my memory. For example, there may be cases when a weasel hunts for even bigger wild animals — black grouses and even wood grouses. It holds a bird's throat with a death grip and flies together with its victim high into the sky until the latter, in the long run, would fall down, bleeding to death. Imagine that weasel's weight is not more than 100 grams, its length is only 20 centimeters. Now you see how weird it can be in nature.

By my experience I know that, despite of the fact that weasels are spread everywhere in our country, they are not numerous in all districts. But that animal has some favorite places. They are river-side spots, coppices, clearings, former sites of fire; it can often be met in settlements where there are many old abandoned buildings.

With pleasure I ski over the soft, not crusty snow and all of a sudden something almost unnoticeable slides close ahead of me and vanishes. Something as white as snow. Perhaps, it was a small piece of snow, which rolled down?

No! Here's a short chain of traces going away from me, as if somebody drew a lace over the snow. It was stretching, stretching and disappeared — the animal darted right into the snow thickness. And some meters further the lace resumes — the weasel appeared on the surface again. It would have been easier to detect it in summertime: the coloring of its fur is dark brown, sometimes with pale yellow tinge, a long white strip goes along the lower part of the neck and along the belly. In winter dress, the weasel is all white. So you have to “read” the tracks...

What was the animal doing here? Seeking for food or something else? For God's sake, don't think that the only weasel's occupation is to strangle hazel grouses and black cocks. Not at all, usually it is satisfied with a smaller fall of prey. It feeds on rodents, mice and field-voles.

Besides, despite its excellent hunting capabilities, a weasel often stores in holes a very special reserve, as they say “for the

black day". It takes there dozens of field-voles and other small rodents and lives on them without much trouble. But mice should beware when such "storer" takes the hunting path.

You can trace much amazing and mysterious in the life of a weasel. For example, it scares cows and horses during the night. It may run into a cattle shed at night and crawl onto an animal's back. The latter is all in a soap sweat by the morning... What for is it doing that? Some people believe that the animal takes vengeance on the owner for something. Others say that it likes animal's salty sweat, which it licks out from the hair of cows and horses...

...My ski track goes further. Here the chain of traces started making loops, spinning round in one place and I see several dents on the snow and pieces of greyish skin — the weasel has dealt with a grey baby vole and then it dashed into a hole, evidently, for rest. A straight short track tells about that. Interesting is the "white winter book." And today I turned over its next page...

ЗМЕСТ

Слядамі шэрых разбойнікаў	3
Ваяр патаемных віроў	79
У кіпцюрах драпежніка	104
Грыбная пара	120
Мініяцюры з натуры	128

CONTENTS

On the Wolf Paths	135
The Master of the Deep Pools	210
In the Predator's Claws	234
The Mushroom Season	249
Short Sketches	257

Літаратурна-мастацкае выданне

Грамыка (Стома) Вячаслаў Іосіфавіч

ПРЫГОДЫ З ЖЫЦЦЯ ПРЫРОДЫ

На беларускай і англійскай мовах

Рэдактар *І.І. Белавус*

Рэдактар англійскага тэксту *У.В. Гурыновіч*

Мастацкае афармленне *А.П. Блінцова*

Мастацкі рэдактар *Л.І. Мялоў*

Камп'ютэрная вёрстка *А.С. Скроцкага*

Карэктары *Л.Р. Кузьміна, Г.К. Піскунова*

Падпісана да друку з гатовых дыяпазітываў 03.09.2003.
Фармат 60×90 ¹/₁₆. Папера газетная. Гарнітура «Ньютан».
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 16,5+2,0 укл. Ул.-выд. арк.
14,59+1,39 укл. Тыраж 3000 экз. Зак. 1784.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва
«Беларусь» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.
Ліцэнзія ЛВ № 2 ад 31.12.2002. 220004, Мінск, праспект
Машэрава, 11.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва
«Беларускі Дом друку». 220013, Мінск, праспект Ф. Ска-
рыны, 79.

ВЫДАВЕЦТВА
« БЕЛАРУСЬ »

Громыка (Стама) Вячаслаў Іосіфавіч —
празаік, паэт, публіцыст.

Дыпламант Усесаюзнага конкурсу на лепшы
твор навукова-папулярнай літаратуры,
лаўрэат Першай спецыяльнай прэміі і
ўладальнік Гран-пры "Экалогія і літаратура",
лаўрэат журналісцкай прэміі "Залатое перо",
літаратурных прэміяў імя Міхаіла Святлова і
імя "Маладой гвардыі", уладальнік ганаровага
звання "Заслужаны журналіст"

Беларускага саюза журналістаў,
лаўрэат Міжнароднай
Ганаровай прэміі імя Ул. Дзяля.

Аўтар тудзіны кніг, тысяч публікацый у
газетах і часопісах мноства краін: ад берагоў
"туманнага Альбіёна" — Англіі да "самой
далёкай гавані" — Камчаткі

*Vyacheslav Iosiphovich Gromyko (Stoma) is
a Belarusian prose writer, poet and publicist.
He is an award-winner of the All-Union contest
for the best work in popular scientific literature,
laureate of the First special prize and holder
of the Grand Prix "Ecology and Literature",
laureate of the journalistic prize "The Golden
Pen", literary prizes of Michael Svetlov and
"The Young Guards", holder of the honorary
title "Honored Journalist" of the Belarusian
Journalists Union, laureate of the International
Honorary prize of V. Dal.*

*He is also the author of a dozen of books,
thousands of publications in newspapers and
journals of numerous countries: from the
shores of "the foggy Albion" — Great Britain
to "the most distant harbor" — Kamchatka*

